

מידעת

כתב עת לחקר המידע והספרנות

מאמרים נבחרים מכנס מולטידיע, מרץ 2011

גיליון מספר 7 | ספטמבר 2011 | אלול תשע"א

2	דבר העורכת	אורלי נתן
4	דבר יו"ר כנס מולטידיע עם הגיליון המיוחד	מרים פרבר
	הרצאה במליאה	
5	עשר שנים לוויקיפדיה - לעבוד עם האנציקלופדיה הגדולה בעולם	פיבי איירס
	עשור למהפכת הידע	
10	עד כמה המידע שלך זמין? על קשיים וטעויות בפתיחתם לציבור של מאגרי ידע טקסטואליים עבריים	דוד שי
14	מחוכמת ההמונים לחוכמה שיתופית	שירי מור-הגני ודני בן-צבי
	פילוסופיה, מידע ותרבות דיגיטלית	
19	בין דיסטופיה לאוטופיה: ידע כנחלת הכלל	דניאל מישורי
38	עקרונות פעולה לשימוש ביצירות לצורכי הוראה ומחקר	פורום השכלה נגישה
44	תן וקח ברשת: מדוע אנשים משתפים מידע באינטרנט?	יפעת בילואוס
	חינוך - מידע - ספרים - ספרייה	
57	אהבת הקריאה - האומנם ניתן להידבק בה?	מילי אפשטיין ינאי
65	קריאה, כתיבה והוצאה לאור בעידן המרשתת	מרים פרבר
	המידע מתקוון אליך	
72	מאגר ארכיוני דיגיטלי לתיאטרון בישראל	שרון שפירא-גלאובך
85	מדיניות המערכת	
87	תקצירים באנגלית	
95	עשר שנים לוויקיפדיה - גרסה באנגלית	פיבי איירס

עורכת

אורלי נתן

meidaat@gmail.com

יו"ר המערכת

ד"ר אתי הרמן

eherman@univ.haifa.ac.il

מערכת

פרופ' יהודית בר אילן

ד"ר אירית גץ

פרופ' משה יצחקי

עמי סלנט

ד"ר זהבה שמר

עריכת לשון

עלית קרפ

עריכת גרפית

דפנה וקסלר

עיצוב סמליל הכנס:

סטודיו רות גופמן

כתובת המערכת

מרכז הספר והספריות

בישראל

ברוך הירש 22 ת"ד 3251

בני ברק 51131

טלפון: 6180151 - 03

פקס: 5798048 - 03

דואר אלקטרוני:

icl@icl.org.il

www.icl.org

© כל הזכויות שמורות למרכז

הספר והספריות בישראל

ISSN: 1565-544x

כתב העת הופיע עד 2003 תחת הכותר: "יד לקורא: כתב עת לספרנות, למידע ולארכיונאות".

קוראות וקוראים יקרים,

גיליון זה של מידעת מוקדש למבחר מאמרים שנכתבו בעקבות הרצאות שהוצגו בכנס "מולטידע 2011" בארגונו של מרכז הספר והספריות בישראל.

אולם ראשית, ברצוני להודות לד"ר אירית גץ, יו"ר המערכת, שסייעה את תפקידה לאחר שנים בהן תרמה רבות ממרצה, מהידע שלה במחקר ומניסיונה בהוראה להוצאת "מידעת", עוד בגלגולו הקודם כ"יד לקורא". נועם הליכותיה השפיע מאוד על אופי המערכת ועל מלאכת ההפקה.

אני מאוד שמחה לבשר שאת מקומה ממלאת ד"ר אתי הרמן, שנכנסה לתפקידה בראשית השנה והגיליון הנוכחי הוא תוצאה של הרעיון שלה להוציא לאור חוברת מיוחדת שתכנס מאמרים מהרצאות נבחרות, שהוצגו בכנס מולטידע האחרון.

בשם מרכז הספר והספריות, מארגני כנס מולטידע 2011 ומערכת "מידעת" אני מבקשת להודות למרצות ולמרצים שנענו לקריאה שלנו וכתבו מאמרים מעמיקים ומגוונים. חברי המערכת מקווים שהוצאת חוברת כזאת תהפוך למסורת ותסייע להפיץ ידע חדש ועדכני בקרב קהילות נרחבות של ספרניות, מידענים, ספרנים ומידעניות, אנשי תרבות, ספרות וחינוך.

בפתח הגיליון מופיע תמליל הרצאת הפתיחה של אורחת הכנס, פיבי איירס, חברת מועצת "קרן ויקימדיה", שעוסקת בוויקיפדיה ועל תפקידם של הספרנים במסגרתה. הטקסט המקורי באנגלית מופיע בעמודים האחרונים של הגיליון.

שאר המאמרים מכונסים תחת הנושאים שבהם הוצגו בכנס:

עשור למהפכת הידע

המאמר "עד כמה המידע שלך זמין? - על קשיים וטעויות בפתיחתם לציבור של מאגרי ידע טקסטואליים עבריים" מאת דוד שי, שהיה בין מקימי הוויקיפדיה העברית, עוסק בבעיות של הקישוריות (hyperlinks), המהוות את האסמכתה לערכים באנציקלופדיה. לבעיות אלה משמעות בהקשר הרחב יותר של אתרי האינטרנט אשר מבוססים על קשרי ההיפרטקסט. עם הבעיות המרכזיות נמנות שיבוצם של מסמכים סרוקים כתמונות, פורמט שאינו מאפשר חיפוש בטקסט מלא, הפניה לדפים שאי אפשר לקשר אליהם ועוד.

שירי מור-הגני וד"ר בן-צבי מאוניברסיטת חיפה מציגים במאמרם "מחוכמת ההמונים לחוכמה שיתופית" את המושג "חוכמה שיתופית" בהקשר החינוכי, שמדגיש את התהליך בו נוצר הידע השיתופי והופך להיות רב ערך בפני עצמו. הם התמקדו במקרה שבו הופכים סטודנטים להיות קהילת למידה שיתופית נתמכת מחשב באמצעות כלי WIKI.

פילוסופיה, מידע ותרבות דיגיטלית

מאמרו של ד"ר דניאל מישורי מאוניברסיטת תל-אביב "בין דיסטופיה לאוטופיה: ידע כנחלת הכלל?" מתחיל בכתבה היפותטית העוסקת בהפרטת הספריות הציבוריות, כנקודת מוצא לדיון במעמדו של ידע כמשאב אנושי או קהילתי. ההתפתחויות הטכנולוגיות גרמו למהפכה באופן שבו מופץ הידע ואף על פי שהשינויים יוצרים הזדמנויות, יש גם סיכונים בצדן. הביטוי "קניין משותף" ביחס לידע מהותי לדיון במאמר, שכן הוא מאפשר לחשוב על ידע ועל תרבות באמצעות שיח שהתפתח בנקודת המפגש של הדיון הסביבתי והחברתי: נחלת הכלל. גם הידע כפוף לתהליכים המאיימים על נחלות הכלל הפיזיות. האינטרנט מהווה דוגמה מובהקת לנחלת כלל חדשה, שבה השיתוף בידע ובתרבות מהווה עיסוק מרכזי. הספריות הציבוריות וגופים נוספים המנסים להגן על האינטרס הציבורי ועל הערכים שבשימור הידע כקניין משותף, עומדים בפני האתגרים להמשיך ולקיים את נחלת הכלל של הידע כזירה אזרחית תוססת וחופשית, המשוחררת ככל האפשר משיקולים המדגישים זכויות קניין פרטי בנכסי ידע ותרבות.

במושב זה של הכנס הוצג על ידי עו"ד דלית קן-דרור מאוניברסיטת חיפה מסמך חשוב המשפיע ישירות על הספריות האקדמיות ומציג עקרונות פעולה לשימוש ביצירות לצורכי הוראה ומחקר. המסמך גובש על ידי הפורום להשכלה נגישה שחברים בו נציגים מרוב המוסדות להשכלה גבוהה. "שימוש הוגן" הוא עיקרון משפטי המאפשר לאזן בין הצורך להגן על זכות היוצרים מצד אחד לבין זכות המשתמשים מצד שני. השימוש ביצירות מוגנות במסגרת פעילות אקדמית, שעיקרה הוראה ומחקר, הוא בעל חשיבות עליונה, ובלעדיו לא ניתן להעמיד דור המשך משכיל במדינת ישראל. העקרונות נועדו לשמש כלי עזר להפחתת אי הוודאות בקשר לסוגים השונים של השימוש המותר ביצירות במסגרת שימושים אקדמיים, על ידי הבהרה מהו שימוש מותר ועל ידי מתן כלים להכרעה במקרים גבוליים המחייבים הפעלת שיקול דעת.

מאמרה של ד"ר יפעת בילואוס מהספרייה של מכון ויצמן, "תן וקח ברשת - מדוע אנשים משתפים מידע באינטרנט", הוא חלק מעבודת הדוקטורט שלה. בילואוס בחנה, תוך השוואה בין סביבות טכנולוגיות שונות, את הגורמים המניעים גולשי אינטרנט רבים להשקיע מזמנם ולהקדיש ממרצם על מנת לתרום מידע מקצועי לגולשים אחרים, שאותם הם אינם מכירים כלל, מבלי לקבל על כך תשלום או החזר ודאי כלשהו, בעידן שבו ידע שווה כוח וזמן שווה כסף.

חינוך-מידע-ספרים-ספרייה

ד"ר מילי אפשטיין-ינאי ממכללת לוינסקי מציגה במאמרה "אהבת הקריאה – האומנם ניתן להידבק בה?", הצעה לתוכנית דידקטית המעודדת את מעורבות ההורים בהרגלי הקריאה של ילדיהם, מתוך אמונה שרצוי להחזיר ולהטמיע את הקריאה במסגרת המשפחתית בנוסף למאמצים הנעשים בנושא במסגרות הקהילתיות השונות. התוכנית "אהבת הקריאה" דוגלת בחיבור רגשי בין הורים וילדים בעזרת קריאה, שיחה ועשייה משותפת.

יו"ר הכנס, ד"ר מרים פרבר מאוניברסיטת בר-אילן, מציגה ניתוח במבט אישי על קריאה, כתיבה והוצאה לאור בעידן המרשתת. המהפכה הדיגיטלית משנה הרגלי קריאה-כתיבה-הפצה-שמירה, ומשנה באופן יסודי את מעגל חייו של הטקסט הכתוב. השלב הראשון במהפכה היה העברת הפרסומים המשניים למדיום האלקטרוני. בהמשך חל תהליך מואץ של מעבר כתבי העת וספרי הייעץ מן המדפים אל הצג, וכעת הגיע הגל השלישי - הספרים. לנוכח כל הדברים הללו, כבר ניתן לראות שהספריות הציבוריות והספריות בתעשייה ובאקדמיה משתנות, גם אם השינוי דורש הקרבה רבה, לימוד מתמיד ואימוץ שיטות עבודה חדשות והרגלים חדשים.

המידע מתקוון אליך

חותם את הגיליון מאמרה של שרון שפירא-גלאובך מהספרייה של אוניברסיטת חיפה המתאר את הקמת הארכיון הדיגיטלי לתיאטרון בישראל, את הרקע התיאורטי שהנחה אותה בפיתוחו ובנוסף לזאת, הוא מציג תשתית רעיונית ומעשית לארגון דיגיטלי של חומרים ארכיוניים בתחום התיאטרון ולשימורם. הארכיון מטפל בחומרי הארכיונים של שלושה תיאטראות בשלושה מישורים: שימור דיגיטלי של כל פריט פיזי, תיעוד (קטלוג) של כל פריט במאגר והנגשה מותאמת נושא.

המאמרים המגוונים שנכתבו על ידי מחברות ומחברים מתחומים שונים הופכים גיליון זה למרתק במיוחד, ואני מקווה שתיהנו מקריאתם.

בברכת שנה טובה,

אורלי נתן

שלום לכם,

כיושבת ראש הכנס ה-29 של קהילת המידע - "מולטידע 2011" ובשם מתכנני הכנס ומארגניו, אני מודה על היוזמה הברוכה של עורכות "מידעת" להקדיש גיליון להרצאות מתוך הכנס ובכך לתת במה אקדמית ומקצועית לתכניו.

גם השנה משך אליו הכנס ציבור גדול של ספרניות וספרנים מהספריות הציבוריות ואיתם ספרנים מספריות אקדמיות מידעניות ומידענים.

תכני הכנס נבחרו מתוך הנושאים הנושאים המעסיקים את אנשי המקצוע בתחום: קליטת ספרים אלקטרוניים, קריאה בעידן הדיגיטלי, הקניית הרגלי קריאה וחינוכם של ילדים ובני נוער לקריאת ספרים, בד בבד עם דיון בשאלות הנוגעות לקניין רוחני ולמדיום החברתי לצד שירותי מידע לציבור, זמינות מידע, השכלה נגישה ועוד.

מושב מיוחד הוקדש להשכלה הספרנית שבו הוצגו תוכניות הלימודים המקצועיות בישראל שנועדו להכשיר אנשי מקצוע המסוגלים לנווט את עולם הספריות והמידע בעידן סוחר של שינויים מהפכניים.

לא נפקד גם מקומן של הרצאות בנושאים תיאורטיים וספרותיים כמו: "סרטים שנעשו בעקבות ספרים", "התגלות המוסר והטבע האנושי בספרות", "השפה העברית ואנחנו" ועוד.

השנה השתתפו בכנס דמויות מובילות מישראל ומהעולם בתחומי האקדמיה, הספרות, התרבות, ההוצאה לאור, הספריות הציבוריות, הספריות האקדמיות וספריות בתי-הספר.

בהזדמנות זו אני רוצה להודות לכל מי שתרמו להצלחת הכנס, ברעיונות, בעבודה, במתן סדנאות ובהרצאות. תודה שלוחה לפרופסור סנונית שהם, יו"ר הוועד המנהל של מרכז הספר והספריות על עזרתה, ולשמואל שם טוב, מנכ"ל מרכז הספר והספריות על התמיכה שהעניק לכנס. אני מבקשת להודות במיוחד לריקי כ"ץ, רכזת תחום הדרכה ותוכן במרכז הספר והספריות, על העבודה הרבה שהשקיעה בתכנון הכנס ובארגונו ועל כך שתרמה מניסיונה ומידיע שצברה בארגון כנסים.

אין לי ספק שהמאמרים המבוססים על ההרצאות שנישאו בכנס, יעשירו את קוראיהם במגוון נושאים רחב ויעדכנו את ידיעותיהם בשלל תחומים.

להתראות בכנס הבא,

ד"ר מרים פרבר

עשר שנים לוויקיפדיה - לעבוד עם האנציקלופדיה הגדולה בעולם

הרצאת הפתיחה בכנס מולטידע, 7 במרץ, 2011

פיבי איירס

תרגום המאמר: דורון גרינשפן

באתי לכאן כדי לדבר על האנציקלופדיה הגדולה בעולם. אך לפני שאעשה כן, הייתי רוצה לקחת אתכם למסע קטן מסביב לעולם.

התמונה הזאת אינה ציור. זהו תצלום של שדות האורז במחוז יונאן שבסין, והצלם הוא ג'יאליאנג גאו, אדם שאוהב לנסוע בעולם ולצלם, ומי שתרם רבות מתמונותיו למאגר התצלומים Wikimedia Commons, שממנו הגיעה גם התמונה הזאת. אם תבקרו בערך המוקדש ליונאן בוויקיפדיה בעברית, תגלו את הקישור אליה, ובנוסף לזאת, תמצאו אותה גם באתרי ויקיפדיה ב-27 שפות אחרות, כולל פריטי מידע שעוסקים בסין ונכתבו בספרדית, באנגלית, בווייטנאמית, באיסלנדית, בהונגרית ובערבית. התמונה הזאת זכתה לריטוש קל מצד מספר תורמי תצלומים מוכשרים אחרים, והיא זמינה כתוכן חופשי, כלומר, כל אחד בעולם יכול להשתמש בה, בתנאי שייתן קרדיט לצלם. וזה, על קצה המזלג, סיפורה של ויקימדיה. אדם מצלם תמונות בעלות ערך חינוכי, מציג אותן כתוכן חופשי ומעלה אותן למאגר

מקור: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Terrace_field_yunnan_china_denoised.jpg
הצלם: Jialiang Gao

פיבי איירס היא חברה במועצת הנאמנים של 'קרן ויקימדיה' (הגוף המפקח על הקרן המארחת את ויקיפדיה ומיזמי ויקי אחרים) ומחברת הספר "כיצד ויקיפדיה עובדת?", <http://phoebeayers.info>. phoebe.ayers@gmail.com

מקור: [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amsterdam_-_Vijzelstraat_27-35_\(halsgevel\).JPG](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amsterdam_-_Vijzelstraat_27-35_(halsgevel).JPG)
הצלם: Rudolphus

תמונות פתוח – והמשמעות של פעולת השיתוף הזאת היא, שרבים אחרים יכולים לעבוד יחד כדי לשפר את התמונות ולהפוך אותן זמינות עבור קוראים בכל רחבי העולם.

בדרך חזרה ממסענו הבה נעצור באירופה. תמונה זו היא של בניין מהמאה ה-17 באמסטרדם, שכיום משמש חנות לציד אלקטרוני. הבניין הוכרז בהולנד כאתר לאומי, מעמד המוענק למבנים היסטוריים במדינה זו. התמונה צולמה על ידי צלם בשם רודולפוס, שתורם לוויקיפדיה ההולנדית מצילומיו מאז שנת 2006. התמונה גם זכתה בתחרות לצילום אתרים לאומיים בהולנד, תחרות שאורגנה על ידי הסניף המקומי של ויקימדיה. הסניף הזה שיתף פעולה עם המשרד הממשלתי ההולנדי למורשת תרבותית, ממנו קיבל רשימה של כל האתרים הלאומיים במדינה. לאחר מכן, התפזרו מתנדבים במין מסע צילום מאורגן במטרה לצלם כמה שיותר תמונות של האתרים הללו ולהעלות אותם ל-Wikimedia Commons. תוך כדי

כך הם גם תיקנו טעויות רבות ברשימת האתרים עצמה.

התוצאה היתה מטה-נתונים מדויקים יותר ביחס לאתרים הללו, וגם המון תצלומים יפהפיים שכעת מוצגים בוויקיפדיה. וגם כאן, מכיוון שהכול מוגדר כתוכן חופשי, כל אחד יכול להשתמש בתצלומים אלה. שתי התמונות הללו, ששתיהן נתרמו על ידי מתנדבים, הן רק שתיים מתוך יותר משמונה מיליון קבצים ב-Wikimedia Commons, והסיפורים שמאחוריהן מדגימים מספר נושאים שברצוני לדבר עליהם היום: הדרך שבה מתנדבים משתפים פעולה זה עם זה ותורמים לפרויקטים של ויקימדיה; איך פרויקט קטן ללא מטרת רווח הפך להיות אחד האתרים הגדולים ביותר בעולם; מה דרך פעולתו; ומה צופן העתיד לשותפויות שלו עם ספריות, מוציאים לאור ומוסדות תרבות.

ב-15 בינואר השנה חגגה קרן ויקימדיה את יובל העשור להקמת ויקיפדיה בשפה האנגלית. כשהתחלנו במיזם בשנת 2001 לא ציפינו לכך שבתוך עשר שנים תיכתב האנציקלופדיה הגדולה בעולם על ידי מאות אלפי בני אדם מכל רחבי העולם, שרובם לא פגשו זה את זה מעולם. הם אינם יודעים את שמות עמיתיהם והם מבצעים את כל הפרויקט הזה ללא עורך שמבקר אותם. זהו האתר החמישי בגודלו בעולם כעת, מבחינת מספר המבקרים בו בחודש, הוא הוקם בעזרת תרומות של הקוראים, והתשתית שלו מנוהלת על ידי ארגון די קטן שאין לו מטרת רווח. במשך עשר שנים, ללא כל פרסום, התפתח ארגון גלובלי יוצא מגדר הרגיל ובד בבד הוגדרה מחדש משמעות הצירוף "שיתוף

פעולה" מקוון. כל זה התאפשר הודות לכך שאנשים אוהבים לחלוק עם אנשים אחרים את ההתלהבות שאותה גילו בעצמם בנושאים הנעים מתחרות האירוויזיון, עבור דרך פיזיקה תיאורטית ועד למחוז יונאן.

ויקיפדיה היא אנציקלופדיה חינוכית שזמינה ביותר מ-270 שפות: יש ויקיפדיות בעברית, בערבית, באנגלית וברוסית; יש גם ויקיפדיות בצרפתית, בספרדית, בתאילנדית, בהינדי, בסוואהילי, ביפנית ובאינוקטיקוט, שפתם של בני האינדונזיה. כל אחד מהאתרים הללו מפותח באופן עצמאי על ידי קהילת המתנדבים של השפה הרלוונטית, ולהוציא כמה מקרים בודדים, הם מופיעים באופן בלעדי בשפה שבה נכתבו ואינם מתורגמים לשפות אחרות. הבינלאומיות והמגוון הלשוני האדיר של הפרויקט הם ללא ספק אחת הנקודות החזקות שלו.

ויקיפדיה באנגלית, עם 3.5 מיליון פריטי מידע, היא הגדולה מבין הוויקיפדיות, ואחריה באה ויקיפדיה הגרמנית עם יותר ממיליון פריטי מידע. כל ויקיפדיה נמצאת בשלב פיתוח שונה: ויקיפדיה בעברית, שבה ידון הפאנל מאוחר יותר, נוסדה בשנת 2003 וכרגע היא כוללת יותר מ-100,000 פריטי מידע.

יש כמה נקודות משותפות לכל גרסאות ויקיפדיה הללו: כל פרויקט מתבסס על תוכנת Wiki, המאפשרת לערוך את הטקסט בקלות תוך שימור הגרסאות הקודמות של פריט המידע, לכל ויקיפדיה יש עקרונות יסוד, כגון נייטרליות, היכולת לאמת את העובדות המופיעות בו ותוכן חופשי. ואחרון אחרון חביב, כל גרסת ויקיפדיה – כל ערך, כל תצולם – נוצרה על ידי עורכים מתנדבים, אנשים שהקדישו מזמנם ומהידע שלהם כדי להשתתף בפרויקט הזה. הסיבות לכך שאנשים תורמים לוויקיפדיה רבות ומגוונות, אך בסופו של דבר רבות מהן מקורן ברעיון השיתוף וברצונם לחלוק את הידע שלהם עם העולם.

כל אחד יכול להיות עורך באתר. "עריכה", בשפת ויקימדיה, משמעה פשוט ללחוץ על לחצן העריכה בדף, לשנות טקסט מסוים שעוצב בעזרת שפת סימון (markup language) ספציפית, ואז ללחוץ על "שמירה". ניתן לעשות זאת גם בלי ליצור חשבון משתמש, ואפילו בשם בדוי. בכל יום יש אלפי אנשים שנמצאים בקשר עם הפרויקטים של ויקימדיה. סוג זה של עריכה שיתופית בזמן אמת מאפשר מגוון רחב של אפשרויות למשל, תיעוד אירועים עכשוויים במהלך התרחשותם, בדרך שאף ספר יעץ לא הצליח לעשות בעבר. בגלל קהל הקוראים העצום של ויקיפדיה, סביר שכל ערך ייקרא מאות אלפי פעמים, וכך, לכל תיקון שבוצע או לכל הפניה שהוספה יש שימוש מיידי.

אך האם כל זה בכלל עובד? האם אפשר למצוא שם מידע אמין ואיכותי? ויקיפדיה מכסה תחומים רבים באופן פנטסטי. עם מאות אלפי פריטי מידע בנושאים מגוונים ביותר, היא מהווה מקור נפלא של חומר רקע זמין או נקודת זינוק טובה לקבלת התמונה הכללית לפני שמוצאים קישורים למקורות נוספים. אבל ויקיפדיה היא גם עבודה בהתהוות ואחד החידושים המרעננים באתר הוא מידת השקיפות הרבה בנוגע לנקודה זו. יש בוויקיפדיה טעויות והשמטות; אפשר למצוא בה כתיבה שאינה מספקת וחסרים בה ציטוטים. כאשר גולשים בתוך האתר אפשר לשים לב לכך וגם לתגים המצביעים על הבעיות הללו, כמו "ערך זה זקוק לציטוט", או "יש לשכתב ערך זה". כמו את תוכן הערכים עצמם, גם את התגים הללו מוסיפים עורכים מתנדבים, וכל עורך יכול להסירם לאחר שהבעיה נפתרה.

תגים אלה הם חלק ממערכת מורכבת של ניטור פריטי מידע וניהולם שפותחה בוויקיפדיה על מנת לטפל במורכבות העצומה של האתר. יש מערכות דומות העוזרות לעורכים לנהל את השינויים הרבים המתרחשים מדי יום ביומו, כמו סקירת אלפי פריטי המידע החדשים שאנשים שולחים לאתר, או מעקב אחר השינויים שנעשו בערכים ספציפיים. העורכים מוודאים שהשינויים שנעשו אינם משחיתים את פריטי המידע, ושהם עומדים בסטנדרטים של האתר. ניתן להחזיר שינויים שנעשו באתר לגרסה שקדמה להם, וניתן למחוק ערכים שאינם תואמים את מדיניות ויקיפדיה. המערכות והמדיניות האלו מאפשרות הוספת מידע פיסה אחר פיסה, משפט אחד או ציטוט אחד בכל פעם, והן מאפשרות לקורא להעריך את מצבו של כל ערך נתון ולהשתתף בתהליך יצירתו ללא כל תנאים מקדימים. במקרה כזה הופכת הטכנולוגיה של Wiki את פורמט חומרי היעץ המסורתי לפורמט שהוא בעצם סדרת מסמכים חיים המקושרים זה לזה.

ומהם העקרונות המנחים את המדיניות הזאת? מדובר באוסף הנחיות שפותחו במהלך השנים על ידי התורמים

לאתר, והן כוללות עקרונות כלליים לצד מדריך סגנון המטפל במינוח ובפיסוק. בדרך כלל פותחו העקרונות הללו כדי לענות באופן ספציפי על בעיות שהתעוררו – מעולם לא התכנסה ועדה כללית שדנה בדרך שבה האנציקלופדיה צריכה להיראות. ביחס לוויקיפדיה, עקרונות היסוד הבסיסיים ביותר שפותחו הם נייטרליות, היכולת לאמת את העובדות המופיעות בה, והבאת פריטי מידע שאינם פרי מחקר מקורי. נייטרליות (או NPOV – נקודת מבט נייטרלית) פירושה שאסור שערך יצדד בדעה מסוימת הנוגעת לנושא זה או אחר. יכולת אימות פירושה שכל מה שנכתב באתר חייב להיות מגובה בהפניות; המשמעות היא שעם כל החדשנות שלה, ויקיפדיה, כמו כל מקור מידע שלישוני אחר, תלויה במערכת אקולוגית בריאה של המחקר האקדמי הזמין שפורסם, והדרישה להביא מאמרים שאינם פרי מחקר מקורי נובעת מכך, שוויקיפדיה אינה מקום לפרסם בו מחקרים או תיאוריות בפעם הראשונה. גם אם גיליתם משהו שאין ספק בנכונותו, אתם חייבים לתעד אותו ולפרסמו במקום אחר לפני שיוכל להתפרסם בוויקיפדיה. ולבסוף, הרעיון החשוב שוויקיפדיה היא אנציקלופדיה: לא מדריך טלפון, לא אתר חברתי, ולא שום דבר אחר. זוהי אנציקלופדיה רדיקלית ששינתה את הדרך שבה אנו רואים את הפורמט הזה, אבל בכל זאת היא אנציקלופדיה. המדיניות הזאת וכל העקרונות שניצבים מאחוריה, שהוסכמו באמצעות קונצנזוס וששוכתבו והורחבו במשך השנים, הם שמאפשרים לקהילה מגוונת ביותר של תורמים לכתוב ביחד ערכים המכסים כמעט כל נושא. הם מגדירים את קוד ההתנהלות לתרומה לאתר, ומחילים אותם מלמטה למעלה.

כך עובדת ויקיפדיה, אך בואו ננסה לבחון את התמונה הכללית. על כל הפרויקטים המגוונים של ויקימדיה מפקחת קרן ויקימדיה, שהיא קרן ללא מטרות רווח שבסיסה בסן פרנסיסקו. אני חברה במועצת הנאמנים של קרן זו, המספקת את התשתית הטכנית להפעלת כל הפרויקטים. בנוסף לוויקיפדיה ול-Wikimedia Commons יש שבעה פרויקטים נוספים: ויקימילון, ויקיברסיטה, ויקיטקסט, ויקיחדשות, ויקיספר, ויקיציטוט וויקימינים. יש לנו גם 30 סניפים המפוזרים ברחבי העולם, שכולם ארגונים עצמאיים הפועלים במדינות שלהם. "ויקימדיה ישראל" היא אחד הסניפים הללו, ובקיץ הקרוב הוא עומד לארח בחיפה את הכנס הבינלאומי שלנו, Wikimania, שאותו מארגנים מתנדבים בלבד. הסניפים צריכים לנהל תוכניות ברמה המקומית ולהרחיב את המודעות לפרויקטים של ויקימדיה ולתרבות חינוכית באזורים שבהם הם פועלים.

החזון של קרן ויקימדיה נשען על ההיגד הבא: "דמיינו לעצמכם עולם שבו כל אדם יוכל לחלוק ללא תשלום את סך כל הידע האנושי". מדובר ביעד שאפתני למדי, ועומדים בפנינו אתגרים רבים. במבט לעתיד, אנו מתמקדים בהרחבת ההשתתפות בפרויקטים שלנו. רוב העורכים שלנו כיום הם גברים צעירים מחצי הכדור הצפוני, בעיקר מאירופה ומצפון אמריקה. אנו מעוניינים להרחיב את השתתפותם של אנשים מכל רחבי העולם, להגדיל את מספרן של הנשים המשתתפות, ולהקל על תהליך העריכה. את היעדים הללו הגדרנו לאחרונה במסגרת פרויקט אסטרטגיה גלובלי שיתופי שהתוצאה שלו היא תוכנית חומש אסטרטגית המיועדת לקרן ויקימדיה ולתנועת ויקימדיה. התוכנית מתמקדת בהרחבת ההשתתפות בפרויקטים ובהיקף הידע שאותו הם מכסים, במיוחד במקומות שבהם עדיין אין משתמשים רבים בוויקיפדיה או עורכים שלה, כמו גם בשיפור איכות פריטי המידע והתשתית שלנו.

זה מביא אותי לשאלה כיצד ספריות וספרנים יכולים לעזור. חלק מכם שואלים את עצמם האם עלינו, הספרנים, להקדיש זמן, כאנשי מקצוע, לעבודה על ויקיפדיה והאם רצוי שקהילת המידע תציב את המשימה הזאת גבוה בסדר העדיפויות שלה. לדעתי התשובה היא כן. כמו רבים מכם, גם אני ספרנית יעץ בספרייה אוניברסיטאית בתחומי המדעים וההנדסה. אני מבלה זמן מסוים בכל יום בדלפק היעץ, שם אני עונה לשאלות של סטודנטים. מצד אחד של הדלפק נמצא אוסף ספרי היעץ היקרים שלנו, שנבחרו בקפידה, ומהצד השני אני יכולה לראות את חדר המחשבים שלנו, שם אני רואה כיצד הסטודנטים מכינים שיעורי בית בעזרת ויקיפדיה. למה הם משתמשים בה? זה קל, זה מהיר, זה מוכר וזה זמין, ובדרך כלל זה עונה על הצרכים.

עבורי, ההשלכות ברורות למדי. המבקרים בספרייה שלנו, הלוקחות שלנו, הסטודנטים והציבור הרחב, כולם משתמשים בוויקיפדיה, ולכן עומדות בפנינו, הספרנים, שתי ברירות: אנחנו יכולים להתעלם מזה או ללמוד כיצד להשתמש בוויקיפדיה באופן יעיל יותר, להבין כיצד להעריך את מה שכתוב בה, ולעזור לאחרים להכיר אותה טוב יותר. אבל לקח נוסף שאני מביאה עמי כספרנית יעץ הוא שכספרנים גם יש לנו את הכלים לעזור לשפר את האתר:

יש לנו גישה למקורות הידע המסורתיים, ואת הכישורים להשתמש בהם, בצורה שרק מעטים יכולים לעשותה. מבחינתנו, אני רואה אתגר אמיתי בתג "חסר ציטוט".

את העזרה הזאת אפשר להגיש בדרכים רבות. באופן אישי, תוכלו להפוך לעורכים. לאחרונה, כאשר אני נשאלת שאלות יעץ מעניינות, אני מנסה להוסיף לוויקיפדיה הפניות למקורות שמצאתי; זו דרך קלה, מהירה וטובה להתחיל להשתמש בוויקיפדיה כחומר היעץ השיתופי שלנו, בדיוק כפי שנועדה להיות.

אך יש גם דרכים אחרות שבאמצעותן יכולות ספריות לתרום באופן מוסדי. הזכרתי בתחילת דברי את השותפות התרבותית עם המשרד הממשלתי העוקב אחר אתרים לשימור בהולנד. בעבר כבר התקיימו מספר שותפויות אחרות בין קהילת ויקימדיה לבין ארגוני תרבות, בעיקר מוזיאונים וספריות. אחד משיתופי הפעולה הגדולים ביותר היה שיתוף הפעולה עם ה-Deutsche Bundesarchiv, הארכיון הלאומי הגרמני, שתרם ל-Wikimedia Commons אלפי תצלומי ארכיב שהיו לנחלת הכלל. מתנדבים של ויקימדיה סידרו את הקבצים הללו והוסיפו מטה-נתונים מרשימת הזהויות של הספרייה. ויקימדיה זכתה בתצלומים נהדרים, והספרייה זכתה במטה-נתונים טובים יותר ובחשיפה רחבה הרבה יותר של הארכיונים שלה לציבור מזאת שיכולה היתה לצפות לה קודם.

במסגרת פרויקט נוסף שהתקיים בשנה שעברה תרמה הספרייה הלאומית הצרפתית קבצים סרוקים של כמה מאות ספרים שהיו לנחלת הכלל בוויקיטקסט ובנוסף לזאת גם הוגחו על ידי מתנדבים. זה סוג העבודה שמכשירים לא יכולים לעשות בקלות, אבל גם כזאת הנחשבת לעבודה הכרוכה בהשקעה מרובה של זמן וכסף עבור ספריות. ושוב, הספרייה זכתה בטקסטים שהושבחו, ואוסף הספרים הפתוח של ויקיטקסט התעשר בהם. גם מוציאים לאור יכולים לסייע במאמצים הללו של הפיכת חומרים לזמינים לציבור.

מעבר לשותפויות כאלו, חשוב מאוד גם לזכור את תפקידם של הספרנים בהענקת חינוך ללקוחותיהם ובמתן סיוע בהבנת ויקיפדיה. אף על פי שנהוג לחשוב כי מדובר בפרויקט של תורמי ידע חובבים, רבים מתורמי ויקיפדיה נחשבים במידה מסוימת למומחים בתחומים שלהם. לאחרונה פורסם בכתב עת מדעי מאמר שנכתב על ידי צוות מומחים בתחום הרפואה – רופאים וחוקרים – שכולם עובדים על פרויקט WikiProject Medicine בוויקיפדיה באנגלית. במאמר זה הם מעודדים את עמיתיהם לתרום לאתר וגם נותנים להם טיפים כיצד לעשות זאת, והסיבה היא שביותר ויותר מקרים מוצא הציבור את המידע הרפואי באינטרנט ובוויקיפדיה, והמידע הזה חייב להיות מדויק. אנחנו, ספרנים יכולים למלא תפקיד דומה, הן זה עבור זה, והן ביחס לחוקרים שנעזרים בנו, למרצים ולמומחים. בנוסף לזאת, אנחנו גם יכולים ללמד את הסטודנטים שלנו מהי ויקיפדיה, כיצד ניתן להעריך את המידע שמופיע בה ומהי הדרך הטובה ביותר להשתמש בה. חינוך בנוגע לשימוש ברשת הופך לדבר חשוב יותר ויותר, ומדינת מהראשטה בהודו, שבירתה מומביי, הבינה זאת היטב כאשר כללה השנה פרק בנושא ויקיפדיה בספר הלימוד הסטנדרטי שלה לכיתות ז'.

קרן ויקימדיה גם מטפלת בהרחבת הנושאים שאותם היא מכסה ובשיפור איכות המאמרים. אחד הפרויקטים החדשים מהשנה החולפת הוא תוכנית "שגרירי הקמפוס", שבמסגרתו אנשי ויקיפדיה מנוסים חוברים למתנדבים מהקמפוס האקדמי כדי להדריך סטודנטים אחרים כיצד לערוך את ויקיפדיה. בנוסף לזאת, אנו גם מתמקדים באיכות כיצד אסטרטגי: אנו בוחנים כיצד דירוגי קוראים, בדיקות מומחים וכלים ויוזמות אחרים עשויים לשפר את איכות האתר. אם ברצונכם להיות מעורבים יותר או להביע את דעתכם בנושאים אלו, אולי תשמחו לדעת שבאתר <http://bit.ly/wplibrarians>, מופיע סקר לספרניות ולספרנים ואנו ממליצים שתשתתפו בו.

ויקיפדיה הגדירה מחדש את משמעות השיתוף ברשת ואת מושג האנציקלופדיה. היא מעלה שאלות בנוגע לטבעו של הידע ולדרך שבה אנו מפיקים אותו. מדובר בפרויקט תוסס ומרגש, ואנו זקוקים לעזרתכם. תודה לכם.

עד כמה המידע שלך זמין? על קשיים וטעויות בפתיחתם לציבור של מאגרי ידע טקסטואליים עבריים דוד שי

מאגר הידע הציבורי הגדול והמצליח באינטרנט העולמי הוא ויקיפדיה. כתיבת ערכים בוויקיפדיה כרוכה ביצירת קישורים מהם אל אתרי אינטרנט אחרים, המכילים מידע שמשמש אסמכתא לכתוב בערך או מוצעים לקורא לקריאה נוספת, משום שהם מרחיבים בנושא הערך ומעמיקים בו. קבוצה בולטת של אתרים כאלה הם מאגרי מידע טקסטואליים: עיתונים, כתבי עת, פסקי דין, קטלוגים וכדומה.

הטיפול ביצירה של קישורים אלה בוויקיפדיה העברית ובתחזוקתם מעלה בעיות אחדות, שבהן נעסוק להלן. אף שהבעיות, בליווי דוגמאות, יוצגו מנקודת המבט של ויקיפדיה, יש להן משמעות בהקשר רחב יותר של אתרי אינטרנט רבים, שהרי אנו מדברים על WWW - World Wide Web - רשת חובקת עולם, שקישורי היפרטקסט בין אתרים לבין אתרים אחרים הם מאפיין מובהק שלה, והבעיות המוצגות כאן פוגמות במימושה. הבעיות המרכזיות הן: המידע קיים רק בדפוס, וכלל אינו זמין באינטרנט; המידע זמין כמסמך סרוק, שאינו מאפשר חיפוש בטקסט המלא; דפי אינטרנט שאי אפשר לקשר אליהם; רה-ארגון של אתר האינטרנט, שמביא לאובדן כל הקישורים אליו והעובדה שלא כל האינטרנט גלוי לגוגל.

התחלה אופטימית

לפני הצגת הבעיות, אתחיל בחדשות הטובות: האינטרנט העברי הולך ומתעשר באתרים ובדפים המכילים מידע רב, הן ביצירות שוטפות והן בארכיונים של מידע היסטורי. הרושם הוא שמגמה זו הולכת ומתחזקת, ככל שהאינטרנט תופס מקום מרכזי יותר ויותר בחיינו. אזכיר שלוש דוגמאות:

- אתר HebrewBooks, שהעלה לאינטרנט לעיון חופשי, יותר מ-15,000 ספרים של ספרות תורנית, שבהם ניתן לעיין, כולל חיפוש בטקסט המלא, ולהוריד כקובץ PDF. מיזם זה העלה אלפי ספרים מתהום הנשייה, והפך אותם זמינים לכול.
- מיזם עיתונות עברית היסטורית, שהעלה לאינטרנט סריקה מלאה של גיליונות העיתון "דבר", מיום היווסדו ועד לשנת 1969, את גיליונות העיתון "מערב", מיום היווסדו ועד לשנת 1968 וכן עיתונים נוספים, נפוצים פחות אך בעלי חשיבות היסטורית, כ"חבצלת" ו"הצפירה". לארכיון מנוע חיפוש, המאפשר חיפוש בטקסט המלא, ואפשרות לעיין בכל ידיעה בנפרד או בעמוד השלם של העיתון.
- פרויקט בן יהודה, במסגרתו עולה לאינטרנט הטקסט המלא של קלאסיקה עברית שזכויות

היוצרים עליה פגו. עם היצירות בפרויקט זה נמנים שיריה של המשוררת רחל, סיפוריו של יוסף חיים ברנר, מאמרו של אחד העם, תרגומיו של אורי ניסן גנסין וכתביו של חיים נחמן ביאליק, שהוצגו באתר מיד עם פקיעת זכויות היוצרים עליהם.

- אי אפשר שלא להזכיר את מיזם "גוגל ספרים" (Google Books), שאף שעיקרו ספרים באנגלית, גם לעברית יש בו נציגות.

לאחר התחלה אופטימית זו נציג להלן שלל בעיות המתגלות בעת יצירת הקישורים בוויקיפדיה אל אתרי אינטרנט אחרים, ולאחר מכן, בכל הקשור לתחזוקתם.

המידע קיים רק בדפוס, וכלל אינו זמין באינטרנט

האינטרנט, כך נדמה, הפך למרכז החיים. כל אדם וכל ארגון מבינים שבאינטרנט מתממשת סיסמת הפרסום "אם אתה לא שם, אתה לא קיים". ובכל זאת, ארגונים רבים נמנעים מהעלאה לאינטרנט של טקסטים שברשותם, ובכך הם גוזרים כליה על הטקסטים הללו, על אף שמטרת הארגון היא דווקא פרסומם. דוגמה קיצונית לכך, שבעיני היא בגדר מחדל לאומי, היא הטקסטים החסרים באתר "יד ושם". מאז תום מלחמת העולם השנייה יצאו לאור מאות ספרי זיכרונות

שתי הבעיות הקודמות שהצגתי, אך גם היא בעלת משקל. כוונתי לבציה הטכנית: האם מאמר שעלה לאינטרנט עלה כסריקה של תמונה, כלומר, לא ניתן לערוך חיפוש בטקסט שלו, או, בנוסף, עבר עיבוד OCR (זיהוי תווים אופטי) שמאפשר חיפוש בטקסט המלא. מובן שיכולת חיפוש בטקסט המלא היא כלי רב עוצמה, בידיו של החוקר, וקיומם של אתרים המאפשרים זאת, אף שהבסיס לתוכנם הוא טקסטים שהודפסו לפני שנים רבות, מוכיח את היתכנותה של הטכנולוגיה.

דפי אינטרנט שאי אפשר לקשר אליהם

הנחת היסוד שלי היא, שכאשר מידע מוצג באתר אינטרנט, רוצה בעל האתר לחשוף אותו למספר רב ככל האפשר של משתמשים. דרך עיקרית להשגת חשיפה כזאת היא באמצעות קישורים למידע זה מאתרים אחרים. אישור להנחה זו ניתן בפעילות הנרחבת לקידום אתרים במנועי חיפוש (SEO - Search Engine Optimization), שכלי עיקרי בה הוא יצירת קישורים.

מתברר, שלא כל אתר פועל על פי הנחת יסוד זו, ויש אתרים שניתן לקשר לדף הראשי שלהם, אך לא ניתן לקשר לדפים פנימיים. להלן שתי דוגמאות לכך, כל אחת מייצגת בעיה אחרת:

- URL דינמי: תוצאות חיפוש בקטלוג הספרייה הלאומית מוצגות באמצעות URL דינמי שחיו קצרים, והמשתמש התמים המנסה לקשר לתוצאות חיפוש יתאכזב לגלות כעבור זמן קצר שהקישור שלו "מת". יש דרכים לקשר לתוצאות חיפוש מסוימות (כגון רשימת ספריו של מחבר מסוים), אך השימוש בהן מצריך מומחיות.
- האתר בנוי כמצגת Flash: האתר הישן (ונכון לעכשיו – העיקרי, משום שהאתר החדש עודנו בבנייה, וחסר בו מידע היסטורי) של נשיאי מדינת ישראל בנוי כמצגת Flash, שאינה מאפשרת קישור לדף פנימי כלשהו. באתר מוקדש דף לכל אחד מנשיאי ישראל, אבל לא ניתן לקשר לאף אחד מהם.

רה-ארגון של אתר האינטרנט, שמביא לאובדן כל הקישורים אליו

אתרי אינטרנט עוברים רה-ארגון פעם בכמה שנים, עקב מעבר לטכנולוגיה מתקדמת יותר, עיצוב מחדש של האתר וכדומה. רה-ארגון זה מלווה לעיתים בשינוי הכתובות של דפי האתר, כך שכל הקישורים אליהם מאתרים אחרים הופכים לקישורים מתים. דוגמה לכך

של ניצולי השואה (וגם של הנרצחים בה). למרבית הספרים הללו אין משמעות מסחרית: הם לא פורסמו על מנת לייצר הכנסות לכותביהם, אלא כדי לשמר את זכר השואה ואת זכרו של מה שאבד. זמינותם של מרבית הספרים אלה נמוכה ביותר, ואדם צריך לגלות עקשנות רבה כדי למצוא אחד מהם בספרייה. ראוי להכריז על מיזם לאומי, שמטרתו איתור הספרים האלה, קבלת הזכות לפרסומם החופשי באינטרנט, והעלאתם לאינטרנט.

דוגמאות נוספות כוללות כתבי עת מדעיים שיצאו לאור בעברית, והדרך היחידה לעיין בהם היא ביקור בספרייה אוניברסיטאית. גם כאן, העלאת כתבי עת אלה לאינטרנט, לעיין חופשי של הציבור, היא משימה לאומית, המחכה ליזם שיתניע אותה. מצבנו משתפר עם הזמן, ובאחרונה עלו לאינטרנט בשלמותם גיליונות רבים של כתבי העת להיסטוריה "קתדרה" (125 גיליונות ראשונים), "פעמים" (100 גיליונות ראשונים) ו"עיונים בתקומת ישראל" (במלואו), אך אין הקומץ משביע את הארי.

אתר האינטרנט פתוח למנויים בלבד

האינטרנט עשיר במידע חופשי, אך יש בו גם אתרים הפתוחים למנויים בלבד. דוגמאות אחדות:

- אתרים משפטיים, המכילים חוקים, פסקי דין ומאמרים משפטיים, כגון "נבו" ו"תקדין". חלק מהמידע קיים גם באתרים חופשיים: אתר "רשומות" של משרד המשפטים ואתר בתי המשפט.
- אנציקלופדיות: ynet, בריטניקה ואנקרטה (Encarta). מולן ניצבת האנציקלופדיה החופשית ויקיפדיה, הגדולה לאין שיעור בהיקפה, שהביאה לסגירתו של אתר אנקרטה.
- אתר "כותר", המכיל אוסף גדול של ספרי עיון בעברית.
- פרויקט השו"ת, המכיל אוסף גדול מאוד של ספרות תורנית. חלק ניכר ממנה נמצא באתרים חופשיים שונים, כגון אתר HebrewBooks.

קשה להתערב בשיקולים העסקיים של אתרים אלה. נתנחם בכך שהם נמצאים במיעוט, ושתחליפים חופשיים להם הולכים ומתפתחים.

המידע זמין כמסמך סרוק, שאינו מאפשר חיפוש בטקסט המלא

הבעיה שבה נעסוק כעת קטנה לאין שיעור לעומת

המידע הגלוי לגוגל זניח בהיקפו לעומת המידע המופיע בארכיוני "דבר" ו"מעריב" שבאתר "עיתונות עברית היסטורית".

בארכיון "דבר" מוצגים יותר מ-13,000 גיליונות, ובארכיון "מעריב" מוצגים יותר מ-6,000 גיליונות, שבכל אחד מהם יש עשרות (או מאות) ידיעות ומאמרים, שכלל אינם מוכרים לגוגל. הדרך היחידה להגיע אליהם היא באמצעות מנוע החיפוש הפנימי של ארכיונים אלה. כך גם עם קטלוג הספרייה הלאומית, עם מאגר פסקי הדין שבאתר בתי המשפט ועוד.

לאיתור מאמרים במדעי היהדות ניתן להיעזר ברמב"ן, הפתוח לכל באינטרנט. לאיתור מאמרים עבריים בתחומים נוספים משמש "המפתח למאמרים בעברית" ("מפתח חיפה"), הממפתח מאות אלפי מאמרים בעברית, אך הוא פתוח למנויים בלבד (אם כי ניתן לגשת אליו דרך הספריות הציבוריות בישראל, המנויות עליו).

התמודדות של ויקיפדיה העברית עם הבעיות הללו

בוויקיפדיה העברית מוקדשת תשומת לב רבה להתמודדות עם הבעיות שהוצגו לעיל. בין הצעדים הננקטים:

- **עידוד המחוקק להעלאה לאינטרנט של מידע חופשי.** בנושא זה מטפלת עמותת "ויקימדיה ישראל", שהביאה לצמצום ההגנה הניתנת לתצלומים בחוק זכויות יוצרים, כך שיהיו חופשיים עשרות שנים מוקדם יותר, ומקדמת כעת יוזמה להעמדת יצירות מממשלתיות (כגון תצלומים באוסף התצלומים הלאומי וספרי לימוד) לרשות הציבור.

- **יצירת תבניות המאפשרות קישור נוח מוויקיפדיה למאגרי מידע גדולים.** זהו כלי טכני, שנועד לשרת את כותבי ויקיפדיה, והוא מבטיח הצגה אחידה של קישורים בכל ערכי ויקיפדיה ותחזוקה נוחה של קישורים אלה. התבניות משרתות את הקישורים לארכיוני העיתונות ההיסטורית, לאתרי החדשות העכשוויים ולאתרים רבים נוספים. במיוחד חשובות תבניות אלה ליצירת קישורים לדפים שקישור אליהם מצריך מומחיות, כגון קישור לדפי הקטלוג של הספרייה הלאומית, שבו העתקה פשוטה של הכתובת המוצגת בראש הדף הופכת בתוך זמן קצר לקישור "מת".

- **מבצעים של כותבי ויקיפדיה למעבר שיטתי על אתרי מאמרים,** לשם יצירת קישורים מערכי ויקיפדיה אל המאמרים הרלוונטיים. דוגמה לכך

היא אתר בתי המשפט, שבו מאגר גדול של פסקי דין, המגשים את הכלל על פיו הצדק צריך להיראות, ולא רק להיעשות. במסגרת מיזם "נט המשפט" שונו כתובותיהם של כל פסקי הדין שבאתר (למעט אלה של בית המשפט העליון, אך הרושם הוא שגם תורם יגיע), כך שכל הקישורים הרבים מאתרים הדנים בפסקי דין הפכו לחסרי תועלת.

השמדה המונית כזאת של קישורים, שכמותה אירעה גם באתר חיל האוויר ובאתר דובר צה"ל, אינה מחויבת המציאות. במסגרת הרה-ארגון ניתן להקדיש מאמץ נוסף, למתן הפניה מכל כתובת ישנה לכתובת החדשה המקבילה לה. דוגמה לכך ניתנה באתר "נזכור את כולם" של משרד הביטחון, המנציח את חללי מערכות ישראל: במסגרת שינוי טכנולוגי ועיצובי שעבר האתר בשנת 2010, שונו הכתובות של דפי האתר, אך כל אלפי הכתובות הישנות עדיין מתפקדות, והן מפנות לכתובות החדשות.

מותם של אתרי אינטרנט

האינטרנט נמצא בתנופת גידול עצומה, אך ביחד אתה, קורה לעיתים, שאתרי אינטרנט מגיעים לסוף דרכם, והמידע שהיה בהם חדל להיות זמין. ידועים לנו ספרים מהעת העתיקה שלא נותר מהם עותק כלשהו, ורק רמז לקיומם מופיע בספרים אחרים. היעלמותו של ספר היא תהליך הדרגתי ואיטי, וספריות ובפרט ספריות לאומיות, פועלות למניעת ההיעלמות המוחלטת. אתר אינטרנט שנסגר לעומת זאת, עושה זאת לעיתים בין רגע, ולעיתים ניתנת התראה מראש, המאפשרת להציל משהו מהאתר. אתר GeoCities, למשל, הודיע חודשים אחדים מראש על סגירתו הצפויה, וכך גם אתר "רשימות" הישראלי. הודעה זו אפשרה לבעלי המידע לנסות למצוא לו משכן אחר, אך מי שנתן קישורים למידע זה, ספק אם טרח לנסות לשקם קישורים אלה ואם טרח, ספק אם הצליח בכך.

לא כל האינטרנט גלוי לגוגל

המיתוס המקובל הוא ש"גוגל יודע הכול" (באמצעות גוגל מצאתי 50 מופעים לביטוי זה באינטרנט), אך בכל הנוגע למאגרי מידע לא זה המצב. על מנת להגיע לכיסוי מלא של המידע הרלוונטי לנושא מסוים באינטרנט, לא די בהסתמכות על גוגל כי היא תוביל רק לחלק מהמידע שבאינטרנט. בנוסף, יש להשתמש בשלל מנועי חיפוש פנימיים של מאגרי מידע מתאימים. למשל, בנושאים הקשורים לתקופת המנדט הבריטי ושנותיה הראשונות של מדינת ישראל,

מובן, שלפתרון חלק מהבעיות נדרשת מודעות של מנהלי האתרים. יש לקוות, שהבעיות שהוצגו הן חלק מחבלי הלידה ומייסורי הגדילה של האינטרנט, ויבואו על פתרון עם התבססותו.

היא המעבר על ארכיון "קתדרה" בעקבות העלאתו לאינטרנט.
• **איתור קישורים שהפכו ל"מתים"** ופעולה לתיקונם (במידת האפשר) או לסילוקם.

רשימת האתרים לפי סדר הופעתם במאמר:

- HebrewBooks: <http://www.hebrewbooks.org>
- עיתונות עברית היסטורית: <http://www.jpress.org.il>
- פרויקט בן יהודה: <http://www.benyehuda.org>
- Google Books: <http://books.google.co.il>
- "יד ושם": <http://www.yadvashem.org>
- קתדרה: <http://www.ybz.org.il/?CategoryID=235>
- פעמים, רבעון בין-תחומי לחקר קהילות ישראל במזרח: <http://www.ybz.org.il/?CategoryID=287>
- עיונים בתקומת ישראל: <http://web.bgu.ac.il/Centers/iyunim>
- נבו: <http://www.nevo.co.il>
- תקדין: <http://www.takdin.co.il>
- אתר "רשומות": <http://www.justice.gov.il/MOJHeb/Reshumot>
- נט המשפט – איתור פסקי דין: <http://www.court.gov.il/NGCS.Web.Site/LocateDecisions/LocateDecisionQuerying.aspx>
- אנציקלופדיה ynet: <http://www.ynet.co.il/home/0,7340,L-1361,00.html>
- קותר – הספרייה המקוונת של ישראל: <http://www.kotar.co.il>
- פרויקט השו"ת - מאגר הספרות התורנית: <http://www.responsa.co.il/home.he.aspx>
- "נזכור את כולם": <http://www.izkor.gov.il>
- הספרייה הלאומית – קטלוג ראשי: <http://aleph500.huji.ac.il/F/>
- נשיאי מדינת ישראל (האתר הישן): <http://yashan.president.gov.il>
- GeoCities: <http://geocities.yahoo.com>
- "רשימות": <http://www.notes.co.il>
- רשימת מאמרים במדעי היהדות (רמב"י): <http://www.jnul.huji.ac.il/rambi>
- המפתח למאמרים בעברית ("מפתח חיפה"): http://lib.haifa.ac.il/index.php?option=com_content&task=view&id=180&Itemid=1

מחוכמת ההמונים לחוכמה שיתופית

שירי מור-הגני ודני בן-צבי

המושג "חוכמת ההמונים" נטבע בשנת 2004 על ידי James Surowiecki כדי לתאר את האופן בו קבוצה של אנשים שונים זה מזה עשויה להגיע לתוצאות טובות יותר, בהקשרים מסוימים, מאשר מומחים לאותו עניין הפועלים באופן אינדיבידואלי¹.

במאמר זה נבקש לפתח את המושג הזה בהקשר החינוכי, ולהציג את המושג "חוכמה שיתופית" כמדגיש את התהליך בו נוצר הידע השיתופי, ומאיר אותו כתהליך רב עוצמה ורב ערך בפני עצמו. נתמקד במקרה מיוחד, שבו הופכים סטודנטים המשתתפים בקורס אקדמי לקהילת למידה שיתופית נתמכת מחשב, שהיא משמעותית ותורמת לחברים בה. כפי שנראה, הלמידה בקורס מתנהלת, במידה רבה, מתוך הדינמיקות הבינאישיות והקהילתיות בהן הלומדים מגלים זה את זה ולומדים זה מזה בדרך מעמיקה ויצירתית, המבוססת על דיאלוג המלווה את תהליך גיבוש התוצרים הלימודיים ושברמקזו עומדים הלומדים עצמם. ה"חוכמה השיתופית", אם כן, היא חוכמת הגילוי, היצירתיות והפיתוח האישיים והקהילתיים, המבוססים על מפגש דיאלוגי בין הלומדים.

שאלה מרכזית המלווה את הדיון בפעילות שיתופית כגון עריכת מושגים המתקיימת בוויקיפדיה, למשל, ובמיזמי ויקי אחרים, היא, האם תוצריה של שיתופיות זו טובים יותר או שהם טובים לפחות כמו תוצרים של עריכה אינדיבידואלית (Giles, 2005). שאלה זו מתקשרת ישירות למושג "חוכמת ההמונים" (Surowiecki, 2004), המבטא את התפיסה כי קבוצה של אנשים שונים זה מזה עשויה להגיע לתוצאות טובות יותר, בהקשרים מסוימים, מאשר מומחים אינדיבידואליים לאותו עניין. אף כי שאלה זו ושאלות נוספות הקשורות במושג זה ראויות להיחקר בהמשך, כבר עתה חשוב לדון בהשלכות האפשריות של מושג זה בהקשר החינוכי-לימודי. שאלה אחת שראוי שתישאל, בהקשר זה היא, מה משמעותו של תהליך הלמידה השיתופית עבור הלומדים, ועד כמה הוא בעל ערך עבורם. ובמילים אחרות, מה מרוויחים הלומדים מהלמידה השיתופית?

למידה זו, הנשענת על הגישה הסוציו-תרבותית של יוגוצקי וממשיכיו (Learning Curtis & Lawson), למידה זו, הנשענת על הגישה הסוציו-תרבותית של יוגוצקי וממשיכיו (2001; Koschmann, 1996), מתוארת בספרות כנוגעת בראש ובראשונה בהבנייה השיתופית של משמעות וידע על ידי הלומדים בסביבות למידה המתבססות על טכנולוגיות חברתיות (Dillenbourg, 2002). למידה כזאת נחשבת כמעשירה את הלומדים ואת תהליך הלמידה. נמצא, כי יש יחס חיובי בין קשרים חברתיים בין הלומדים לבין עצמם, המבוססים על סובלנות ואמון, לבין מידה רבה של שיתופיות בביצוע המטלות הלימודיות ושביעות רצון רבה של הלומדים מתהליך הלמידה בכללותו (Bonk & King, 1998; Garrison et al., 2002). קשרים בינאישיים אלה והנכונות לשיתופיות אינם מובנים מאליהם: טכנולוגיות חברתיות יכולות אמנם לאפשר בנייה של קהילות למידה, אך אינן מבטיחות שיתופיות מוצלחת ומשמעותית ללומדים (Joutsenvirta & Myrsky, 2010; Vaughan, 2010). יישום הלמידה השיתופית מלווה במקרים רבים בקשיים כגון חוסר מוטיבציה להשתתפות באינטראקציות המקוונות, התנהלות

במאמר זה נציג מענה אפשרי לשאלה זו בהקשר החינוכי, תוך התמקדות בלמידה שיתופית נתמכת מחשב (CSCL - Computer Supported Collaborative Learning). שאלה מרכזית המלווה את הדיון בפעילות שיתופית כגון עריכת מושגים המתקיימת בוויקיפדיה, למשל, ובמיזמי ויקי אחרים, היא, האם תוצריה של שיתופיות זו טובים יותר או שהם טובים לפחות כמו תוצרים של עריכה אינדיבידואלית (Giles, 2005). שאלה זו מתקשרת ישירות למושג "חוכמת ההמונים" (Surowiecki, 2004), המבטא את התפיסה כי קבוצה של אנשים שונים זה מזה עשויה להגיע לתוצאות טובות יותר, בהקשרים מסוימים, מאשר מומחים אינדיבידואליים לאותו עניין. אף כי שאלה זו ושאלות נוספות הקשורות במושג זה ראויות להיחקר בהמשך, כבר עתה חשוב לדון בהשלכות האפשריות של מושג זה בהקשר החינוכי-לימודי. שאלה אחת שראוי שתישאל, בהקשר זה היא, מה משמעותו של תהליך הלמידה השיתופית עבור הלומדים, ועד כמה הוא בעל ערך עבורם. ובמילים אחרות, מה מרוויחים הלומדים מהלמידה השיתופית?

במאמר זה נציג מענה אפשרי לשאלה זו בהקשר החינוכי, תוך התמקדות בלמידה שיתופית נתמכת מחשב (CSCL - Computer Supported Collaborative Learning).

¹ כדוגמה לכך הוא מביא את המשחק "מי רוצה להיות מיליונר", בו נמצא כי הפנייה לעזרת הקהל, מניבה תוצאות טובות יותר מאשר הפנייה למומחה באותו תחום תוכן.

שירי מור-הגני: דוקטורנטית במגמה לטכנולוגיות בחינוך, החוג ללמידה, להוראה ולהדרכה, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה. shihag@gmail.com

ד"ר דני בן-צבי: מרצה בכיר בפקולטה לחינוך של אוניברסיטת חיפה, בחוג לחינוך מתמטי ובחוג ללמידה, להוראה ולהדרכה. ד"ר דני בן-צבי הוא המנחה של שירי מור-הגני בעבודת הדוקטורט שלה.

dbenzvi@univ.haifa.ac.il

והטכנולוגית של הקורס, ומלווים את הלימוד התוכני: מרחב היומנים האישיים באתר הקורס ומרחב שיחת המשוב המתקיימת פנים אל פנים בשיעור השבועי. היומן האישי מבוסס למעשה על דף המשתמש של ה-Wiki, שהוא למעין יומן אישי, פרטי מצד אחד, וחשוף לחברי הקהילה מצד שני, בו מעלים הלומדים חוויות מתהליך הלמידה, התרשמויות שלהם ממנו ותובנות רפלקטיביות שאותן הפיקו במהלכו. דפי השיחה הצמודים לדפי התוכן ב-Wiki, מאפשרים למשתתפי הקורס להגיב זה לדברי זה ולפתח שיחות פרטיות בד בבד להתנהלות הכיתתית הכוללת. הגם שהכתיבה היא חופשית בעיקרה וכל אחד מהתלמידים כותב בסגנונו שלו, עצם הכתיבה ביומן האישי, הקריאה ביומנים של האחרים והתגובה להם, מהווה חלק בלתי נפרד מתהליך הלמידה ואף נחשבת לחובה שבועית הנדרשת מתלמידי הקורס.

שיחת המשוב השבועית מוקדשת אף היא להתבוננות רפלקטיבית ברגשות העולים כתוצאה מתהליך הלמידה האישי והקהילתי, למחשבות שהוא מעורר ולחוויות הקשורות בו, ובמהלכה מעלים הסטודנטים את התייחסויותיהם, קשייהם ואתגריהם פנים אל פנים. מבנה השיחה הוא פתוח, כאשר הסטודנטים מוזמנים להעלות נושאים הנראים חשובים בעיניהם והסטודנטים האחרים מוזמנים להגיב על דברי האחרים. למרצה יש תפקיד כפול בשיחה זו: מצד אחד הוא אחד המשתתפים, ומצד שני הוא מהווה מעין מנחה מוביל שנותן את רשות הדיבור למשתתפים, מסמך את אחד הסטודנטים להנחות את הדיון. מדי פעם המנחה מחדד קשיים שהסטודנטים מעלים באופן סובלני ומכבד ושואל שאלות המעודדות רפלקטיביות.

אחד הדברים המרכזיים שעלו מתוך המעקב אחר ההתרחשויות בקורסים שנבדקו, היה צמיחתה של החוכמה השיתופית והתפתחותה. חוכמה זו נוגעת, כמובן, גם לתוצרים הלימודיים שנוצרו במשותף על ידי הלומדים ולמאגר הידע הלימודי הכללי שהתגבש במהלך כל קורס. עם זאת, המושג חוכמה שיתופית, כפי שאני מבקשת לתארו כאן, נוגע לדרכי התמודדות של הלומדים עם האתגרים שלמידה שיתופית

שטחית ומלאכותית של הלמידה השיתופית (Salmon, 2002; Wegerif, 2006).

היווצרותם של קונפליקטים בין הלומדים לבין עצמם בתהליך הבניית הידע עלולים לפגוע בתהליכי הלמידה ובלומדים, (קונג'ה, 2008). כך, למרות הידע הקיים בתחום זה, השאלה כיצד ליצור סביבת למידה שיתופית אפקטיבית, וכן השאלה כיצד להפוך את תהליך הלמידה השיתופי למשמעותי ופורה הן עדיין אתגר למעצבי סביבות למידה אלו ולחוקרים בתחום (Bonk, Kim, & Zeng, 2004); אתגרים נוספים הם הצורך בהערכה של השפעת הלמידה השיתופית-המשולבת על חשיבה ביקורתית ורפלקטיבית אצל הלומדים (Kanuka & Garisson, 2004); חידוד הבנתנו את האופן בו ניתן לקדם היבטים חברתיים תקשורתיים דרך עיצוב הקורס (Heinze & Procter, 2010); הבנה טובה יותר של האופן בו הלמידה המקוונת והלמידה פנים אל פנים תומכות זו בזו (Ginns & Ellis, 2007).

מאמר זה מתבסס על מחקר המבקש להתמודד עם אתגרים אלה באמצעות בחינת מקרה ספציפי של סביבת למידה שיתופית נתמכת מחשב. המחקר נערך בהפעלות חוזרות של הקורס "סוגיות וגישות ללמידה בסביבות עתירות טכנולוגיה" באוניברסיטת חיפה, שנבנה על ידי ד"ר דני בן-צבי והונחה על ידו במשך 5 השנים האחרונות. קורס זה, המבוסס על תפיסה פדגוגית קונסטרוקטיביסטית חברתית (Curtis, 1996; Lawson, 2001), עוסק ברעיונות מרכזיים בתיאוריות למידה וביישומם בתחום המחקר של סביבות למידה שיתופיות עתירות טכנולוגיה ובעיצובן. הקורס כולל התנסות של הסטודנטים ביישומים של רעיונות אלה, וכן התבוננות רפלקטיבית על תהליך הלמידה השיתופי והאישי ועל השלכותיו על הלומד. לקורס הותאמה פלטפורמת ה-Wiki (המופעלת על ידי התוכנה MediaWiki²) כך שתתמוך בלימוד התכנים ותהלוך את צורכי הקורס המתנהל בסביבת למידה משולבת.

המחקר מתמקד בשני מרחבים לימודיים-חינוכיים ייחודיים, המהווים חלק בלתי נפרד מההבניה הפדגוגית

² MediaWiki היא יישום Wiki עשיר המאפשר לבנות מאגרי ידע שיתופיים ולערוך אותם באמצעות האינטרנט, תוך שימוש בפורמט WikiText של MediaWiki, כך שגם משתמשים ללא ידע בשפות תיכנות יכולים לערוך אותם בקלות. להרחבה, ראו: http://www.mediawiki.org/wiki/How_does_MediaWiki_work%3F

לתמוך ביצירה השיתופית של רעיונות ובפיתוחם.

דוגמה נוספת יש בדבריה של אחת התלמידות בקורס שהתקיים בשנה האחרונה. תלמידה זו השתמשה בדימוי של מבצר כדי לתאר את עצמה ובדימוי החלונות כדי לתאר את תפקידים המשמעותי של יתר המשתתפים עבורה בכל הנוגע לסגנונות לימוד ולהתנהגות בכלל שהם פחות מוכרים לה.

ואולם, חשוב לציין, כי תהליך ההיווצרות של החוכמה השיתופית אינו מובן מאליו ואינו צומח מעצמו. שלושה מאפיינים עיקריים של עיצוב הקורס שנחקר והבנייתו זהו כבסיס המאפשר את היווצרותה של חוכמה זו ותומך להתפתחותה בהמשך:

א. עצם הקדשת הזמן הייעודי לעיסוק בדילמות האישיות ובקונפליקטים הבינאישיים שהלמידה השיתופית מעלה.

ב. עיצוב היומנים האישיים באתר האינטרנט של הקורס ושיחת המשוב בשיעור השבועי המתקיים פנים אל פנים כשני מרחבים ייעודיים לעיסוק בדילמות ובקונפליקטים הללו.

ג. אופן הובלת הקורס והנחייתו ובמיוחד גישה דיאלוגית (הכוללת התייחסות הוליסטית אל הסטודנטים), סובלנית ומקבלת מצד המרצה, תוך הדגשתה של ההתבוננות הרפלקטיבית על תהליכי הלמידה כחלק בלתי נפרד מתכני הקורס.

המשמעות של זיהוי זה היא כי למרצה, מוביל הקורס, יש תרומה חשובה ביותר להתפתחותה של החוכמה השיתופית – הן מבחינת הגישה הפדגוגית הכוללת שלו, הן מבחינת האופן בו הוא בוחר לעצב את הקורס והן מבחינת ההתנהלות שלו בפועל במהלך הלימודים. מאפיינים אלה תורמים להיווצרות החוכמה השיתופית בעיקר בכך שהם מאפשרים היכרות מעמיקה יותר ומשמעותית יותר בין הלומדים לבין עצמם במהלך הקורס. למעשה, רבים מן הלומדים בכל שלושת המחזורים של הקורס, תיארו את ההיכרות עם הלומדים האחרים כמשמעותית ביותר ללמידה השיתופית וכשונה מהותית מהקיים בקורסים אחרים. היכרות זו היא המאפשרת להם להתמודד עם אתגרי הלמידה השיתופית, לעצב נורמות למידה ולהעמיק את ההתבוננות הרפלקטיבית על תהליך הלמידה ועל

מציבה בפניהם, לנורמות החברתיות המתעצבות בלמידה ולפיתוח של התבוננות רפלקטיבית-שיתופית בתהליכים אלה ולהעמקתה. דוגמה שגם מתייחסת להשלכות שמעבר ללמידה בקורס הספציפי, מופיעה בקטע הבא הלקוח מדברי הסיכום של אחת הלומדות (הציטוטים מופיעים בעילום שם):

"יצרנו סביבת למידה על כל היבטיה (קהילה), הבנו את הידע וקישרנו לידע קודם. יצרנו הקשר תרבותי סוציאלי ללמידה ופיתחנו יחסי חונכות בין המשתתפים לבין עצמם בתחומים שונים. קהילת הלמידה תרמה לי רבות, מלומדת אינדיווידואלית, למדתי להכיר בחשיבות של חברי הקהילה לתהליך הלמידה, ביכולת שלי ללמוד המון מהשותפים לקהילה ואף להתפתח בתמיכתם.

יצאתי נשכרת גם במובן האיש. בעבודה, ישיבות הצוות שלי שינו לגמרי את פניהן והרווח כולו שלי."

דוגמה אחרת למשמעותה של החוכמה השיתופית, מופיעה בקטע הבא:

"חלק מהדברים שכתבתי או אמרתי זכו להתייחסויותיהם של חברים בקהילה ואני מאוד מודה להם על כך. אני חושבת שהלמידה הכי משמעותית שלי בקורס הזה הייתה ההכרה ביכולת להיתרם מהדיאלוג המתנהל עם חברי הקהילה בעקבות הרעיונות והמחשבות שאני מבטאת ולהתפתח כתוצאה ממנו. הגילוי הזה היה חדש, מפתיע וממכר... אני מוצאת שהדיאלוג הזה מאפשר להגיע למקומות שכלל לא חשבתי עליהם, שהוא יכול לסייע לפרוץ מבוים סתומים, שהוא מעשיר מאוד ובעיקר מעניין ומרתק מאוד."

במקרה זה, החוכמה השיתופית נוגעת לאופן היצירה השיתופית של רעיונות ותובנות, לפיתוח, כאשר לומד אחד מפתח את ניצני המחשבה של לומד אחר, או שואל שאלות ומעיר הערות שמובילות את אותו לומד להעמקה נוספת ברעיונותיו ולפיתוחם. כמוכן, שדינמיקה כזאת אפשרית גם מחוץ למסגרת הקורס המתואר כאן, ואולם הטענה שלנו היא, שסביבת הלמידה המתוארת כאן, היא בעלת פוטנציאל גבוה

במובן זה, אחד המאפיינים הבולטים של החוכמה השיתופית הוא התבססותה על מגוון הכישורים והמאפיינים של התלמידים השונים מצד אחד, והאופן בו היא מתפתחת מתוך הדינמיקות ביניהם וביניהם לבין המרצה במהלך הקורס, מצד שני. כך, בתהליך מורכב ומתמשך, הופך אוסף הטרעני ומקרי של סטודנטים המשתפים פעולה זה עם זה בעקבות דרישות הקורס, לקהילת למידה אותנטית, בעלת משמעות רבה לחברים בה. חלק מרכזי בתהליך זה, כולל את התגבשותה של חוכמה שיתופית, הנוגעת בראש ובראשונה לשאלה איך לומדים, והיא מתבססת הן על הלמידה ההדדית של התלמידים זה מזה והן על האופן בו המפגש הייחודי עם האחר (האחרים) והיכרות עימו מאפשרים לכל אחד מהם ללמוד על עצמו בעצמו, בדרך שונה מזו שהורגל בה.

בסיס של אמון הדדי ביניהם. שני מוקדים המופיעים בקורס "סוגיות וגישות" נמצאו כמאפשרים היכרות זו: א. החשיפה האישית, ברמה מסוימת, המתרחשת הן בכתיבה ביומן האישית והן בשיחות המשוב, הכוללת גם את הנושאים שהתלמידים מעלים בשיח הציבורי-השיתופי, אך גם את הסגנון האישית שלהם ודרכי ההתנהלות שלהם מול התלמידים האחרים. ב. ערוצי תקשורת החורגים ממה שמתאפשר ומתקיים בדרך-כלל, בלימודים בחינוך הגבוה, הכוללים גם את השיח הכללי-קהילתי המאפיין את שיחות המשוב בכיתה, וגם את חילופי הדברים האישיים יותר המתנהלים בין שני תלמידים לבין עצמם בדרך-כלל במרחב היומנים האישיים.

ביבליוגרפיה

קונג'ה, מ' (2008). מאפיינים של תהליכי למידה שיתופית בסביבת Wiki בחינוך הגבוה. (עבודת תזה לקראת תואר שני). חיפה: אוניברסיטת חיפה.

- Ben-Zvi, D.(2007). Using wiki to promote collaborative learning in statistics education. *Technology innovations in statistics education*, 1(1), Article 4.
Retrieved from: <http://escholarship.org/uc/item/6jv107c7#page-1>
- Bonk, C. J. & King, K. S.(1998). *Electronic collaborators: learner-centered technologies for literacy, apprenticeship, and discourse*. Mahwah, N.J: Lawrence Erlbaum associates.
- Bonk, C., Kim, K.J. & Zeng, T.(2004). Future directions of blended learning in higher education and workplace learning settings. In: C.J., Bonk and C.R., Graham, (Eds.), *Handbook of blended learning: global perspectives, local designs* (pp. 550-568). Pfeiffer Publishing, San Francisco, CA: Pfeiffer Publishing.
- Curtis, D. D. & Lawson, M. J.(2001, May). Exploring collaborative online learning. *Online journal of asynchronous learning networks*, 5(1),21-34.
Retrieved from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.130.2039&rep=rep1&type=pdf>
- Dillenbourg, P. (2002). Over-scripting CSCL: The risks of blending collaborative learning with instructional design. In P. A. Kirschner (Ed.), *Three worlds of CSCL: Can we support CSCL?* (pp. 61–91). Heerlen: Open Universiteit Nederland.
- Garrison, D. R., Anderson, T. & Archer, W. (2001). Critical inquiry in a text-based environment. *American journal of distance education*, 15(1), 7-24.
- Giles, J.(2005). Special report: Internet encyclopaedias go head to head. *Nature* 438, 900-901 | doi:10.1038/438900a
- Ginns, P. & Ellis, R.(2007). Quality in blended learning: Exploring the relations between on-line and face-to-face teaching and learning. *Internet and higher education*, 10, 53-64.

- Heinze, A., & Procter, C. (2010). The significance of the reflective practitioner in blended learning. *International journal of mobile and blended learning* . Retrieved from <http://usir.salford.ac.uk/8823/>
- Joutsenvirta, T. & Myyry, J. L. (2010). Preface. In T. Joutsenvirta and J. L. Myyry (Eds.), *Blended learning in Finland* (pp. 5-7). Retrieved from: http://www.hesinki.fi/valtiotieteellinen/julkaisut/blended_learning_Finland.pdf
- Kanuka, H. & Garrison, D. R. (2004). Cognitive presence in online learning. *Journal of computing in higher education*, 15(2), 30-49
- Koschmann, T. (1996). *CSCL: Theory and practice of an emerging paradigm*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Salmon, G. (2002). Mirror, mirror, on my screen... *Exploring online reflections. British journal of educational technology*, 33(4), 379–391.
- Surowiecki, J. (2004). *The wisdom of crowds: Why the many are smarter than the few and how collective wisdom shapes business, economies, societies and nations*. New York: Doubleday.
- Vaughan, N. (2010). Designing for a blended community of inquiry, In T. Joutsenvirta and J. L. Myyry (Eds.), *Blended learning in Finland* (pp. 11-29). Retrieved from: http://www.hesinki.fi/valtiotieteellinen/julkaisut/blended_learning_Finland.pdf
- Wegerif, R. A. (2006). Dialogic understanding of the relationship between CSCL and teaching thinking skills. *Computer Supported Collaborative Learning*, 1, 143–157.

בין דיסטופיה לאוטופיה: ידע כנחלת הכלל

דניאל מישורי

המאמר פותח בכותרת היפותטית בעיתון יומי בדבר אפשרות הפרטת הספריות הציבוריות ומהווה נקודת-מוצא לדיון אודות מעמדן של ידע, תרבות ומידע כמשאב אנושי או קהילתי משותף. דיון שנע בין שני תיאורים אפשריים: אוטופיה, שבה הטכנולוגיה מאפשרת להנגיש ידע ומידע חנם לכולם. או דיסטופיה, חברה שבה התלות בידע המהווה קניין פרטי מובילה לאי-שוויון קיצוני ומונעת נגישות לאוצרות תרבות וידע, חברה שבה שיתוף קבצים נחשב "פיראטיות" והשאלת ספרים היא פגיעה בזכויות יוצרים. הביטוי "קניין משותף" ביחס לידע מהותי לדיון, שכן הוא מאפשר לחשוב על ידע ותרבות באמצעות שיח שהתפתח בנקודת המפגש של הדיון הסביבתי והחברתי: נחלת הכלל (The Commons). במקור, הדיון במשאבים המשותפים החל כהסבר למשבר האקולוגי: הטרגדיה של נחלת הכלל. הסביבה תוארה כמשאב טבע החשופים לניצול-יתר של משתמשים פרטיים על חשבון כלל הציבור. בהמשך זוהתה טרגדיה נוספת, של "הגידור", שפירושה הפרטת המשאבים המשותפים והפיכתם לקניין פרטי. גם הידע כפוף לתהליכים המאיימים על נחלות הכלל הפיזיות: במיוחד תהליכי גידור-הפרטה, המואצים עקב השינויים הטכנולוגיים. השוק הכלכלי חפץ להשליט זכויות קניין פרטי גם במקומות בהם לא הייתה נהוגה הסדרה כזו. השיח הטראגי-קומי על אודות משאבים משותפים התפתח מאוד עם יישומו לנושאים כמו ידע, מדע ותרבות. הטרגדיה של האנטי-קומונס מתארת את האופן שבו תביעות קניין רוחני מרובות (פטנטים) חוסמות מחקר מדעי, ואילו הקומדיה של נחלת הכלל מצביעה על העובדה שיש לידע ולתרבות כמשאב משותף מאפיין ייחודי: אין בהם חשש לשימוש-יתר. שימוש בידע אינו מפחית מערכו, אלא להפך, נוצרים יותר ידע, יותר שיתוף, יותר פתיחות, יותר הזדמנויות ליצירתיות המשוחזרת מכבלי המודלים הכלכליים התאגידיים של העבר. האינטרנט מהווה דוגמה מובהקת לנחלת כלל חדשה בה השיתוף של ידע ותרבות מהווה עיסוק מרכזי. הספריות וגופים נוספים המנסים להגן על האינטרס הציבורי והערכים שבשימור הידע כקניין משותף עומדים בפני האתגרים להמשיך ולקיים את נחלת הכלל של הידע כזירה אזרחית, המשוחזרת ככל האפשר משיקולים המדגישים זכויות קניין פרטי בנכסי ידע ותרבות.

הארץ: "הצעת חוק: תבוסת השאלת ספרים חנם בספריות"

ח"כ ישראל ישראלי הגיש הצעת חוק שמטרתה להגן על פרי עבודתם של סופרים ויוצרים. "אם אנו רוצים לעודד יצירה ולאפשר לסופרים ולמו"לים להתפרנס מעמל כפיהם, אסור לנו לאפשר השאלה בחינם של ספרים", אמר ח"כ ישראלי. ח"כ ישראלי ציין שזה עשורים רבים דורשים סופרים להפסיק עם "הפיראטיות הממוסדת" של ההשאלה בחינם בספריות. דברי ההסבר להצעת החוק מצטטים את הפילוסוף משה קרוי ואת הסופר דן בן-אמוץ שנהגו לפתוח את ספריהם באזהרה "ספריות ההשאלה שודדות את פרי עמלם של סופרים ומו"לים". ח"כ ישראלי אמר שאם משלמים על שירים ב-i-Tune, או קונים ספר ב-70 שקלים, אפשר לשלם שקלים בודדים על השאלה. ח"כ ישראלי ציין כי הצעת החוק היא חלק ממהפכה שעוברת על העולם המודרני ומטרתה חיזוק הקניין הפרטי בתחום האינטלקטואלי, וכי ישראל לא תוכל להישאר מדינה יחידה שאינה מגינה על זכויות יוצרים, לאחר שתיקונים דומים הועברו בחוק במדינות רבות. החוק מאפשר לספריות לגבות תקורה על כל ספר שיושאל באמצעותן, וכך החוק יפתור גם "את הסוגיה הכאובה של מימון הספריות הציבוריות בישראל. כך נחבר את המוסרי - זכויות הקניין של הסופרים - עם המועיל, מימון הספריות", אמר ח"כ ישראלי, שציין שמקור מימון זה יאפשר גם להעלות את השכר לספרנים מצטיינים. החוק מאפשר גם הפרטת ספריות ציבוריות והפעלתן על ידי זכין פרטי, "בדומה למהלך שנעשה עם תאגידי המים". ח"כ ישראלי הבטיח כי הצעת החוק מידתית, וכי יובטח סבסוד למעוטי יכולת ולמוסדות חינוך והשכלה גבוהה, שכבר הודיעו שייאלצו להעלות את שכר-הלימוד בגין עלויות ההשאלה. ("הארץ", 35 במאי 2012).

מבוא: זכויות הציבור מול זכויות היוצרים והמו"לים

איסור על השאלת חינוך בספריות ההשאלה, או הפרטת הספריות? הסיבה שכותרת היפותטית כזאת עשויה לעורר כעס בקרב רבים - ולא רק בקרב ספרנים - היא התחושה שיש במהלכים כאלה משום פגיעה בזכויות הציבור. השאלה היא כמובן מהן זכויות אלה, מהי הצדקתן וכיצד ניתן להגן עליהן אם הן מתנגשות עם זכויות בעלי קניין רוחני, וזאת בעידן המקדש את הקניין הפרטי ואת הרווח האישי והתאגידי.

זכויות יוצרים אינן קשורות רק לניהול ספריות השאלה, ציבוריות או אקדמיות. הזכות לקניין רוחני עומדת בבסיס מגוון רחב של סוגיות שיעצבו את המאה ה-21, וקשורות כולן לבעלות על מידע, על ידע, על מדע ועל תרבות. די לבחון את ההבדל בין הרשת הסלולרית לבין רשת האינטרנט כדי להבין את המשמעות של בעלות על מידע או על הנגישות אליו. הרשת הראשונה יקרה, ובבעלות מספר תאגידים קטן הקובעים את התכנים ואת האפליקציות הנגישות למשתמשים. השנייה היא רשת פתוחה, הזמינה לכול, כאשר האופציות החינמיות והפתוחות עדיין דומיננטיות בה. גם דילמות הקשורות באינטרנט, כולל תופעת הפיראטיות, כפי שמכונה לעיתים שיתוף קבצים, או האיסור בחוק האמריקאי לפתח תוכנות שיכולות להתמודד עם הצפנה של קובצי מוזיקה ווידאו, מחשש להעתקתם, הן דוגמאות להזדמנויות הקשורות במפגש בין טכנולוגיות חדשות לבין הרעיון של נגישות, בעלות ושליטה על נכסי תרבות וידע ועל הסיכונים שעלולים לנבוע ממפגש זה.

מגוון ביולוגי, מדיניות תחבורה או פיצוץ אוכלוסין, כך אנו זקוקים למושג מאחד כדי להתמודד עם האתגרים המגוונים הקשורים למשאבי תרבות וידע. למעשה, שפה כזאת כבר הופיעה והיא מסתמכת על מושגים חברתיים ועל דילמות חברתיות שפותחו במקור כדי להסביר סוגיות בניהול משאבים משותפים בדיון הסביבתי והחברתי (Mishori, 2010). "נחלת הכלל" (the commons) היא מושג המפתח בדיון זה, כשמושגים נוספים הקשורים לניהול משאבים משותפים הם "גידור" (enclosure) והצירוף "להחזיר לציבור" את זכויותיו (reclaiming), על נגזרותיהם והטיותיהם, כפי שנראה להלן. נקודת המוצא של מושגים אלה היא המשבר האקולוגי מחד גיסא, ושיח על אודות זכויות אדם ועל צדק חברתי וסביבתי מאידך גיסא.

כשמחברים מושגים אלה לשיח על אודות ידע וטכנולוגיות המידע - האינטרנט, תוכנות, תרבות דיגיטלית, נגישות למדע ותרבות או בעלות על ידע, מידע, נתונים ורעיונות - מתקבלות אפשרויות מנוגדות להתפתחות החברה בעידן המידע. לפי התסריט הפסימי, חברה המקדשת ללא הגבלות זכויות קניין פרטי עלולה להתפתח לדיסטופיה², זירה לגידור והפרטות בה מתקיים איום ממשי על החירות, על השוויון ועל הצדק החברתי. התסריט האופטימי, לעומת זאת, מצויר אוטופיה, חברה המתאפיינת בפתיחות, דמוקרטיה וחירות, שבה טכנולוגיות המידע מספקות הזדמנות לחברת שפע, בה ידע ותרבות שייכים ונגישים לכול. שאלת מעמד נחלת הכלל והמשאבים המשותפים עומדת ביסוד שתי אפשרויות חברתיות אלה.

אז מה היא נחלת הכלל?

המונח "נחלת-כלל" מתייחס באופן כללי למשאבים משותפים שבהם מתחלקים חברי קבוצה או קהילה (Hess and Ostrom, 2007), כמו באר מים לקהילת רועים, או דגה לכפר דייגים. מקור הביטוי commons באנגלית מהביטוי הלטיני "Res communes", שהיווה קטגוריה של קניין בחוק הרומי. לפי קרול רוז (Rose, 2003), הרומאים הבחינו בין הרכוש הפרטי (Res privatae),

ג'יימס בویل, פרופסור למשפטים מארה"ב גרס שממש כפי שבשנות ה-60 היינו צריכים לפתח שפה סביבתית חדשה, שתתאר את הקשר שבין ביו, תמותת ציפורים, התעשייה הכימית, חקלאות מודרנית וחומרים סינתטיים, כך היום אנו צריכים לפתח "סביבתנות של רשת" [האינטרנט]¹ (Boyle, 1997) ו"סביבתנות של מידע"¹ (Boyle, 2008), שפה שמסוגלת לחבר בין סוגיות שונות לכאורה זו מזו. ממש כפי שהסביבתיות הראתה, שיש קשר בין ביו, מדיניות אנרגיה, שטחים פתוחים,

¹ "An Environmentalism for Information"

² המונח "דיסטופיה" מתאר, בדרך כלל כתסריט עתידי, מדינה היפותטית מושחתת ובלתי שוויונית, בעלת איכות חיים ירודה עבור מרבית התושבים, בעוד השלטון מנסה לשכנע את התושבים שהחברה היא צודקת וטובה.

אולם הוא ניתן למניעה - ניתן להסתיר אותו עם שלטי פרסום או באמצעות בנייה (למשל מגדלי חוף הכרמל בחיפה). אי לכך, אנו זקוקים למושגים רגישים יותר לדילמות של ניהול משאבים משותפים.

הרומאים לא היו היחידים שהחזיקו במושג של קניין משותף, ומושגים דומים נמצאים בכל החברות. גם חז"ל עסקו בהרחבה באפיונים המיוחדים של "רשות הרבים" (רשות, מלשון בעלות) ובמורכבות הטמונה בבעלות של יותר מאדם אחד על נכס מסוים. להבדיל מאופי הבעלות על רשות היחיד, ברשות הרבים אין לאדם זכות להשתמש בכל דרך שירצה. במסכת בבא קמא (נב), העוסקת בעיקר בדיני נזיקין שבין אדם לחברו, מופיע המדרש הבא:

"תנו רבנן: לא יסקל אדם מרשותו לרשות הרבים; מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים, ומצאו חסיד אחד, אמר לו: 'ריקה! מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך?' לגלג עליו.

לימים נצרך למכור שדהו והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים. אמר יפה אמר לי אותו חסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך."

צא ולמד. הדברים הפרטיים חולפים להם. את השדה אמור היה אותו אדם למכור, ממש כפי שמעטים מאיתנו מתגוררים בבתים בהם נולדנו וגדלנו. גם הבגדים, הרכב, או המכשיר הסלולרי יוחלפו באחרים, במוקדם או במאוחר. הקניין הציבורי הוא זה אשר אמור להתמיד, זהו המקור לחלק ניכר מרווחתנו, המרחב הציבורי, הדרכים, חופי הים. הרכוש הפרטי אינו מספיק.

פיטר בארנס (Barnes, 2006), רואה ב"נחלת הכלל" (בדומה לאוסטרם והס) "מונח גנרי" המתייחס למגוון רחב של היבטים שונים של היומיום שלנו, כולל ידע ותרבות. לפי בארנס:

...I use the commons as a generic term, like the market or the state. It refers to all the gifts we inherit or create together. (p. 4)

This notion of the commons designates a set of assets that have two characteristics: they're all gifts, and they're all shared. A

השייך רק לאדם אחד, כלומר נכס אקסקלוסיבי (זכותו של היחיד בנכס מוציאה את זכותם של כל שאר בני האדם להשתמש בנכס), לבין סדרה של נכסים לא-אקסקלוסיביים, שאינם מבטלים את זכות הזולת להשתמש בהם. נכסים משותפים כאלה היו הרכוש הציבורי (*Res publicae*), כמו דרכים, גשרים או מבני ציבור; הרכוש המשותף (*Res communes*), שהתייחס למשאבי טבע כמו המים, הים, חופי הים והנהרות, האוויר, היערות, וכן הדגים בים וחיות הציד ביער; רכוש השייך לקבוצה (*Res universitatis*), כמו רכוש משותף של הקיבוץ המסורתי (לפני ההפרטה), או חדר מדרגות בבית משותף; או הרכוש המקודש (*Res divinis*), כמו מקדשים ומקומות תפילה. לצד אלה הכירו הרומאים גם בדבר ה"ריק" (*Res Nullius*) - הדברים שאינם שייכים לאיש - ואולם הם עשויים להפוך בעתיד לרכוש פרטי (לדוגמה, אדמות בארצות כבושות). השאלה העומדת בפנינו היא האם דברים כמו חוף הים, האוויר, מי התהום, וגם הרחוב, התנ"ך או האינטרנט הם "נחלת הכלל" (*commons*), כלומר דברים ש"שייכים לכולם", או דברים שאינם שייכים לאיש (*Res Nullius*), הממתינים לרגע בו ינוכסו ויהפכו לפרטיים.

כלכלנים מודרניים, אגב, מחזיקים בחלוקה גסה בהרבה של טובין. הם מבחינים בין טובין פרטי (*private good*), לטובין ציבורי (*public good*), ללא חלוקות משנה וללא דיון במעמד הקנייני של הטובין הציבורי. הקניין הפרטי מוגדר כבעל שתי תכונות: יריביות, והינתנות למניעה. כלומר, אם רכשתי בננה, אני יכול לאכול אותה לבד, ולשלול בכך את יכולתו של הזולת ליהנות ממנה. ליתר ביטחון אני יכול להטמין אותה בתרמיל, ובכך להבטיח את מניעתה מהזולת. הטובין הציבורי מוגדר על דרך השלילה: הוא אינו יריבי ואינו ניתן למניעה. כך לדוגמה, אותו פנס רחוב יכול להאיר סמטה חשוכה עבור אדם בודד או עבור כל אדם נוסף שיעבור בה, מבלי שהאור ממנו נהנה האדם הראשון יפחת. מנגד, לא ניתן להדיר מהרחוב אזרח שלא שילם ארנונה, ובכך למנוע ממנו ליהנות מאור הפנס. אזרח כזה הופך ל"טרמפיסט" על הטובין הציבוריים. בפועל, מעט מאוד משאבים משותפים עונים על הגדרה זו של טובין ציבוריים. כך לדוגמה, לא ניתן להדיר נהגים משימוש בכביש, אולם השימוש בכביש הוא יריבי, ועודף משתמשים מוביל לצומס ולפקקים. לחילופין, הנוף נחשב לטובין ציבורי

הסביבתי. לפי פרדוקס זה, כאשר מדובר במשאב משותף, העובדה שהרווח מניצול-יתר של משאב מסוים הוא פרטי בעוד הנזק (הידלדלות המשאב) מתחלק בין כלל הציבור, מוביל לניצול המשאב ללא הגבלה על עד כדי קריסתו. הרדין הדגים טענה זו באמצעות משל: מרעה המשותף לקהילת רועים, שבו כל אחד יכול לרעות את עדו ללא הגבלה. מכיוון שכל שותף (commoner) בנחלת הכלל מעוניין במרב הרווח שהוא מפיק מהמשאב, רעיית יתר והרס המרעה הפכים להיות בלתי נמנעים. ה"טרמפיסט" קוצר את יתרונות המשאב המשותף ללא תרומה לאחזקתו.

הרועים במשל של הרדין הם סוכנים רציונליים, ממש כפי שאדם סמית' תיאר סוכנים כלכליים. הם פועלים מתוך אינטרס עצמי רציונלי כדי לשפר את מצבם ואת רווחתם. הפרשנות הכלכלית הפשטנית (והנפוצה) של אדם סמית' גורסת שבשוק החופשי, סך כל הפעולות של סוכנים רציונליים-אגואיסטיים כאלה יוצרים באמצעות "היד הנעלמה" של מנגנוני השוק רווחה חברתית מקסימלית. הרדין הראה, שבהקשר הסביבתי, התוצאה היא משבר אקולוגי בלתי-נמנע. כך לדוגמה, אין לבעל מפעל אינטרס אמיתי בטווח הקרוב שבגללו ישקיע במערכות יקרות למניעת זיהום אוויר, שכן הנזק מתחלק על הכלל בעוד הרווח מהחיסכון הוא שלו בלבד. בשפה כלכלית קוראים לתופעות כאלה "החצנת עלויות", סוג של "כשל-שוק": מישוהו אחר כבר ישלם את המחיר (הבריאותי, הסביבתי). הרדין סבר שלוגיקה דומה מתייחסת לפקקי תנועה, לבעיות חנייה במרכז העיר, ולסדרה ארוכה של סוגיות הקשורות לניהול משאבים משותפים ולשיתוף-פעולה חברתי בכלל, הן ביחס למשאבים מקומיים והן ביחס לנחלות הכלל הגלובליות, כמו האטמוספירה או האוקיינוסים (Buck, 1998). מאז משמשת "הטרגדיה" של נחלת הכלל מטאפורה רבת-עוצמה לסדרה רחבה של בעיות חברתיות. כך למשל, מדברים על הטרגדיה של נחלת-הכלל של התודעה (Tragedy of the Mental Commons), שהיא תוצאה של גודש

gift is something we receive, as opposed to something we earn. A shared gift is one we receive as members of a community, as opposed to individually. Examples of such gifts include air, water, ecosystems, languages, music, holidays, money, law, mathematics, parks, the Internet, and much more.

These diverse gifts are like a river with three tributaries: nature, community, and culture... This broad river precedes and surrounds capitalism, and adds immense value to it (and to us). Indeed, we literally can't live without it, and we certainly can't live well. (p. 5)

כאמור, שתי הקטגוריות העיקריות של קניין משותף עבור הרומאים היו משאבי טבע, שקיימים בלי תלות במדינה, ורכוש ציבורי כמו דרכים או מבני ציבור - שהם מעשה ידי הקהילה. בארנס מוסיף על קטגוריות רומיות אלה משאב משותף נוסף: תרבות. את נחלת הכלל מדמה ברנס לנהר גדול שלו שלושה מקורות: טבע, קהילה וידע התרבות. כל אלו הם "מתנות" הניתנות לנו, שכן לא הרווחנו אותם, אלא ירשנו אותם או קיבלנו אותם מהחברה ומהקהילה, והם אוצר שלם המקיף את חיי היומיום. כן, גם בשיטה הקפיטליסטית. ואולם, המשאבים המשותפים מאוימים על ידי דילמות חברתיות שזכו לכינויים מתוך עולם הדרמה: טרגדיות מסוגים שונים, אבל גם קומדיות.

הטרגדיה של נחלת הכלל

נחלת הכלל הפכה למושג מרכזי בדיון הסביבתי החל מ-1968 עת פורסם המאמר "הטרגדיה של נחלת הכלל" בכתב העת Science. כותב המאמר, הביולוג גארט הרדין (Garret Hardin), הצביע על פרדוקס חברתי, מעין "דילמת האסיר"³ או "בעיית הטרמפיסט" בהקשר

³ בדילמת האסיר (Prisoner's dilemma), שני עבריינים נחקרים בנפרד בנוגע לעבירה שביצעו. לחוקרים אין מספיק ראיות להעמידם לדין על העברה החמורה, אלא רק בנוגע לעברה פחותה יותר. ולכן הם מציעים לכל אחד מהם להעיד נגד חברו, וכפרס מובטח לעד לצאת לחופשי - תמריץ שתפקידו לגרום להם להלשין זה על זה. זהו אינו משחק סכום אפס: אם כל אחד מהם יניח שחברו לא ילשין, ייצאו שניהם בעונש קל. אם שניהם יתוודו בחקירה, על סמך התמריץ (עונש קל למתוודה, עונש כבד לחברו), ייצא כל אחד מהם עם עונש (מופחת, מכיוון ששיתפו פעולה עם החקירה, אך כבד יותר מאשר העונש שהיו מקבלים לו שתקו שניהם). כל אחד מהעבריינים חושש שחברו ילשין, ולכן הוא בוחר להתוודות. הפרדוקס הוא, שהתנהגות רציונלית לחלוטין מצד השחקנים מובילה להתנהגות לא-קואופרטיבית ולתוצאה שאינה אופטימלית מבחינתו של הפרט.

משותפים של קהילות מסורתיות, לא רק שאין טרגדיה, אלא שמשאבים אלה מנוהלים טוב יותר ממשאבים פרטיים או ממשאבים המנוהלים על ידי מדינות. בכל העולם קהילות כפריות מחזיקות במשאבי טבע, כמו אדמה ומים במשותף, ושומרות על משאבים אלה לאורך דורות רבים. הכלכלנית זוכת פרס הנובל (2010) אלינור אוסטרם (Ostrom et al, 1999; Ostrom, 1990) הראתה, שמשאבים סביבתיים משותפים כמו מקורות מים, אזורי דיג, מערכות השקיה, וכדומה, יכולים להיות מנוהלים טוב יותר באמצעות ניהול קהילתי-מקומי, ותיארה משטרי ניהול שכאלה. מבקרים גם טענו שהמשל של הרדין שגוי, מכיוון שהוא מבוסס על ההנחה על פיה אין תקשורת בין הסוכנים, ושהאינטרס הרציונלי מתייחס לטווח הקצר בלבד (Hess & Ostrom, 2007). במילים אחרות, אין טרגדיה בנחלת הכלל, אלא רק מקומות בהם קיים משאב לא-מנוהל (open access), שבו אין אכיפה של זכויות קניין כלשהן (Ostrom et al, 1999), המזמין גישה חופשית לכל דיכפין.

הפרטה - הטרגדיה של הגידור

הביקורת על הרדין לא הסתכמה בכך שהפרטה אינה מודל יעיל מבחינה כלכלית. המבקרים טענו שהפרטה עלולה להוביל לאסון חברתי, לטרגדיה של הגידור (enclosure). פירוש המלה "גידור" - התאום המושגי של נחלת הכלל - הוא הפקעה של זכויות הציבור בנכסי הכלל והעברתן לבעלות פרטית. מצב שבו מיעוט מתעשר על חשבון משאב שהיה קודם לכן קניין הציבור - המחשה מצמררת לתוצאות אפשריות של אי-שוויון חברתי ופוליטי, כאשר המיעוט משתמש בכוחו הפוליטי והכלכלי העדיף ובמנגנון של המדינה כדי לגרוף נכסים על חשבון הכלל. מבחינה זו התמודדות עם סוגיות של ניהול נחלות כלל ותהליכי גידור מהווה אתגר חשוב של צדק סביבתי וחברתי (מישורי, חננאל

הפרסום במרחב הציבורי ובכל סוגי המדיה שמביא לשימוש יתר במשאב המוגבל של הקשב האנושי, עליו מועמסים כ-3,000 מסרים פרסומיים ושיווקיים ביום (Arnold, 2004; Barnes, 2006). המשך לדיון על סביבה וסביבתנות מנטאלית ראו לאסן (2002), וכן McKibben (2010), Lasn, & White (2001).

הרדין, אגב, מאוד מושפע מתומאס מלתוס (Malthus) שבספרו "מסה על האוכלוסייה" (1798) טען כי בני האדם מתרבים בקצב מהיר יותר מקצב גידול המזון, לכן דלדול משאבים ורעב המוני הם בלתי נמנעים. מבחינת הרדין, פיצוץ אוכלוסין הוא מקרה פרטי של הטרגדיה של נחלת הכלל, והמחשת מגבלות השיטה הפוליטית הדמוקרטית-ליברלית המבוססת על זכויות. ההחלטה על גודל המשפחה נחשבת בעינינו כעניין של החלטה אישית או משפחתית, לא ציבורית. ואולם, אם כל בני האדם ינצלו את החירות להתרבות ללא הגבלה על חשבון המשאבים המוגבלים של כדור הארץ תתרחש הטרגדיה: "החירות להתרבות מובילה להרס לכול", אמר הרדין, שסבר שפיצוץ האוכלוסין האנושי הוא הסכנה החמורה ביותר לסביבה.

וכיצד מתמודדים עם הטרגדיה של המשאבים המשותפים? הרדין זיהה שתי אפשרויות: ניהול ציבורי, או הפרטה⁴. ביחס להפרטה סבר, שאם המשאב המשותף יהפוך לפרטי, יהיה זה האינטרס של בעליו לשמור עליו לטווח הארוך, ובכך נפתרה בעיית המשאב-המשותף. כך, הטיעון כנגד השוק החופשי של אדם סמית' הופך באופן פרדוקסלי להמלצה על השתלטות מנגנוני השוק והקניין הפרטי על הסביבה. מבקרים של הרדין הצביעו על העובדה שהפרטה איננה רלוונטית לחלק ניכר מהסוגיות הסביבתיות, כמו פיצוץ אוכלוסין או זיהום האוויר, ומנגד, בגלל הבדלים שבין אינטרסים בטווח הקצר או הארוך, כלל לא מובטח שניהול פרטי יבטיח את שמירת המשאב⁵. אחרים הראו שבנחלות כלל "אמיתיות", כלומר במשאבים

⁴ ביחס לניהול ציבורי, הרדין פקפק ביכולת לגבש מנגנון יעיל לניהול כזה של נחלת הכלל, שכן הגופים הבינלאומיים כמו האו"ם חלשים מדי, לדעתו, והם לא יוכלו לכפות על המדינות השונות כללי התנהגות סביבתיים מחייבים. ואילו בתחומי המדינה סבר הרדין שיש בעיה עם הדגש המופרז על זכויות האינדיבידואליות ועל החירויות בדמוקרטיה הליברלית, וזאת לעומת העדר הדיון באחריות.

⁵ הפרטה אפשרית רק ביחס לחלק מנחלות הכלל, מרעה משותף לדוגמה, אולם לא ביחס לאוקיינוסים, לאטמוספירה, או לריבוי הטבעי של בני האדם. למעשה, הפרטה איננה מהווה פתרון לניהול יעיל של נחלת הכלל. בהפרטה אנו נקלעים לבעיות של ניהול משאבים סביבתיים או ציבוריים מתוך אינטרס פרטי צר. לדוגמה, ההבדל שבין שיקול רווח לטווח הקצר לבין שמירת המשאב לטווח ארוך. המטרה של היזם הפרטי או של תאגידים כלכליים היא מקסימיזציה של הרווח – ממש לרבעון הקרוב. לעומת זאת, עקרונות הניהול של משאבים משותפים אמורים להיות מונחים על ידי שיקולים ארוכי טווח, במטרה לשמור על נכסי הכלל לשנים רבות, לעתים גם לדורות הבאים. כדי שלא תהיה הפחתה בערכם של נכסי הכלל ("הון"), כתוצאה מהשימוש בהם, צריך להשתמש רק ב"ריבית" (לדוגמה, לשאוב מים מבארות רק בהתאם להיקף התחדשות מי התהום באקוויפרים, או להקציב מכסות דיג בהתאם למצבה של אוכלוסיית הדגה).

והנסון, 2005; מישורי, 2005).

מקור המלה "גידור" באנגליה, שבה חלק ניכר מהקרקעות באזורים הכפריים כמו שטחי מרעה ויער נחשבו לנחלות הכלל, והיוו מקור חשוב למשאבים עבור האיכרים. החל מסוף ימי הביניים, ובמיוחד במהלך המהפכה התעשייתית, התרחש באנגליה תהליך של איחוד חלקות קרקע והפיכתן ממשאב משותף לרכוש פרטי. תהליך הגידור הוצדק ביעילות שיוחסה לציבוד חלקות אדמה גדולות יותר, או בטענה שחלק מאדמות אלה לא עובדו (הכיניו לאדמות כאלו היה Waste). במקום קרקעות הכלל או חלקות פרטיות שפוצלו לחלקות קטנות על פי צורכי האיכרים נוצרו חלקות גדולות בהן ניתן היה לגדל ביעילות רבה יותר דגנים, או לחילופין לרעות כבשים לתעשיית הצמר. גם כיום הפרטות של מפעלים ציבוריים, כמו גם גידור חופים בכנרת, מוצדק בנימוקים של יעילות כלכלית. לפי אחת ההערות, רק במהלך המאה ה-17, עוד לפני שיא תקופת הגידור, גודרו כ-24 אחוז מסך כול הקרקעות באנגליה (Wordie, 1983, in Roger et al, 2004). בשיא תקופת הגידור (1750-1850) חוקק הפרלמנט הבריטי יותר מ-4,000 צווי גידור (susu, p. 19 enclosure acts). שהפקיעו אדמות בקהילות כפריות או שהפריטו אותן ומסרו אותן לאריסטוקרטיה. הביקורות על התהליך, שמופיעות החל מהמאה ה-15, לא עצרו אותו מעולם. ניסיונות של איכרים להיאבק בתהליכים אלה לא צלחו. התוצאה היתה הפקעת רוב הקרקע באנגליה והרס מעמד האיכרים, שחלקם נשאר לעבור כשכירים עבור בעלי הקרקעות, בעוד רבים אחרים גורשו או נאלצו לעזוב את מקום מושבם הקודם בשל מחסור באמצעי מחיה והפכו לכורים ולפועלים במפעלים בראשית המהפכה התעשייתית (Neeson, 1996; Roger et al, 2004).

בעשורים האחרונים החלו להתפרסם מחקרים לפיהם מיזמים כלכליים קולוניאליים ולאחר מכן פרויקטים שנקראו פרויקטים של פיתוח בעולם השלישי לא היו אלא תהליכים של גידור, בהם המעצמה הכובשת ואחר כך המדינה החדשה התייחסה למשאבי טבע כאל רכוש, תוך הפקעתם מעמים ומשבטים ילידיים (Monbiot, 1994; The Ecologist Magazine, 1994; Goldman, 1998). לפי חוקרים אלה, תחת כותרות כמו

"פיתוח", "יעילות", "מודרניזציה", או "עידוד השקעות פרטיות או בינלאומיות" מדינות מעבירות משאבי טבע ותשתיות ציבוריות לשוק הפרטי, על חשבון זכויות כלל הציבור ותוך פגיעה בחלשים, בקהילות מיעוט ובגורמים נוספים. ביקורת דומה מופנית כלפי תהליכים שונים תחת הכותרת "גלובליזציה", ובמיוחד בסוגיית הפרטת תשתיות ושירותים ציבוריים (כמו חינוך, בריאות, מים וחשמל) במסגרת הסכמי סחר בינלאומיים. חלק מהסכמי הגלובליזציה (TRIPS)⁶ מסדירים מאז 1994 סטנדרטים מינימליים של זכויות קניין רוחני שיש הרואים בהם חלק מתהליך רב ממדי המוביל לגידור נחלת הכלל של הידע, ועל כך להלן.

תנועת הגידור השנייה - שמים, ידע ותרבות

כמו הקרקע, גם ידע, מדע ותרבות הופכים להיות נכסים המאוימים בגידור. ידע מטבעו שואף להיות נחלת הכלל. בניגוד לשטח אדמה, שאותו ניתן לגדר, או למכשיר הסלולרי, שאותו ניתן להכניס לכיס ולמנוע מהזולת להשתמש בו, הדרך היחידה למנוע ידע מהזולת הוא לשמור אותו בסוד. מרגע שסיפרתי בדיחה, היא נחלת הציבור. כל מי ששמע אותה יכול לחזור ולספר אותה. מבחינה זו, ידע הוא וירלי, הוא מתפשט כמו נגיף, וזה דבר טוב, שהרי שהתרבות שלנו - אמנות, טכנולוגיה או מדע - אינה אלא הצטברות של הניסיון האנושי. עם זאת, כדי לעודד יצירה וחדשנות נחקקו דיני קניין רוחני הכוללים זכויות יוצרים, שהם למעשה זכויות העתקה (copyrights) של יצירות ספרות ואמנות, פטנטים על המצאות, וסימני מסחר (שמות, מותגים וכדומה). חוקים אלה מעניקים את הגנת המדינה לחדשנות, ומאפשרים ליצור מערכת של קניין פרטי - מונופול מוגבל בזמן על זכויות ההעתקה או על השימוש המסחרי בפטנט. חשוב להדגיש כי דיני הקניין הרוחני נתפסו תמיד כפשרה עם אינטרס ציבורי אחר של הפצת ידע ונגישות הציבור לרעיונות ולתרבות. חוק זכויות היצירה האנגלי, ובעקבותיו גם האמריקאי, הגדירו במקור 14 שנות הגנה על הזכויות, עם אופציה להארכה נוספת. החוק האנגלי-אמריקאי התמקד בניצול הכלכלי של היצירה, בעוד שהחקיקה

⁶ Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights

גבע כבר חווה זאת על בשרו כשהתברר לו שאסור היה לו לעשות שימוש בדמותו של דונלד דק בספר שהוקדש לברווזים. חברת וולט דיסני תבעה את גבע על הפרת זכויות יוצרים בשל שימוש בדמותו של הברווז המפורסם (המכונה בספר "מובי דאק") ללא רשותם, כשהוא מקיים יחסי מין עם שתי תרנגולות, עובדה שהיוותה לכאורה פגיעה בערכי המשפחה שמייצגת חברת דיסני. גבע הפסיד במשפט, ערעורו נדחה, הוא חויב בהוצאות של 60,000 ש"ח והמהדורה של הספר הכוללת את הסיפור עם מובי דאק נגנזה.⁸

אנו רגילים לחשוב על צנזורה כפונקציה של הממשלה, אותה יש להגביל, ככל הניתן, בשם חופש הדיבור וחירות המחשבה והמצפון. דיני קניין רוחני מאפשרים לגופים פרטיים להטיל צנזורה, בשם שמירת זכויות הקניין שלהם. ג'יימס בויל (Boyle, 1997), מתאר פסק דין בו נאסר על פעילי הקהילה הגאה לקיים Gay Olympics, בשל התנגדות הוועדה האולימפית של ארה"ב. לפי פסק הדין, המילה "אולימפיאדה", "שייכת", לוועדה, שהקדישה לקידום האולימפיאדה זמן, מאמץ ומשאבים, ובכך היא קיבלה מעין זכות קניינית על מילה זו. על-פי שיקול דעתה, הוועדה התירה לנכים לקיים אולימפיאדה משלהם, אך לא לקהילה הגאה. לפי לורנס לסיג (Lessig, 2004), פרופסור למשפטים בהרווארד, ידע ויצירתיות יכולים לשגשג רק בהינתן די מרחב ציבורי, אשר בתחומים אלה כונה באופן מסורתי הספרה הציבורית (public domain). ספרה זו היא המאגר העצום של רעיונות ממנו שואב כל יוצר או ממציא חדש. בלי הספרה הציבורית בתחומי הידע והיצירה, לא יימצאו ליוצרים אבני הבניין הדרושות לגיבוש יצירה חדשה. הפילוסופיה של גישה זו מקופלת באמירה המיוחסת לאייזיק ניוטון לפיה הוא "עומד על כתפי ענקים". אמירה זו, המוכרת לכל משתמש במנוע החיפוש של Google-Scholar, מופיעה במכתב לרוברט הוק שבו מסביר ניוטון כי תגליותיו מתבססות על הישגיהם של דקרט ושל הוק עצמו.⁹ בדומה לזאת, לסיג רואה חובה תועלתנית לוודא שכמה שיותר אבני

האירופית שמקורה בצרפת, ואחר-כך באמנת ברן הבינלאומית התמקדה יותר בזכויותיו המוסריות של היוצר על יצירתו. בשני המקרים, זכויות העתקה נשמרו לזמן מוגבל שלאחריו עברו לנחלת הכלל. באופן דומה, התנאי לרישום הפטנט הוא גילוי מלא של כל פרטי ההמצאה, כדי למנוע סודות ולקדם את הפצת הידע. גם מונופול זה מוגבל בזמן (בדרך כלל 20 שנה, והוא מוגבל לתחומי המדינה בה הוצא הפטנט).

ג'יימס בויל (James Boyle), פרופסור למשפטים מאוניברסיטת דיוק, טוען כי אנו נמצאים בתקופה של תנועת גידור שנייה (הראשונה, כזכור, מתייחסת לגידור הקרקעות באנגליה). לפי בויל (2003; 2008), הקניין הפרטי והשוק מנסים להשתלט על תחומי ידע, מדע ותרבות שבעבר נמצאו מחוץ לתחומי השוק, תוך הגבלת היצירתיות, שקידומה היווה את ההצדקה המקורית לקניין אינטלקטואלי. בויל התייחס להיבטים שונים של ניכוס וקומודיפיקציה של ידע ותרבות, על רקע הפרת האיזון שהתחולל במהלך המאה ה-20 בין משטר הקניין הפרטי בתחום האינטלקטואלי לבין נחלת הכלל. כך למשל, תקופת המונופול של זכויות העתקה הוארכה בארה"ב 11 פעמים במהלך המאה ה-20. הפעם האחרונה הייתה ב-1998 בחקיקה שהאריכה את תוקף זכויות היוצרים ב-20 שנים נוספות למשך חיי היוצר ועוד 70 שנה (במקום 50 קודם לכן),⁷ ול-95 שנים אחרי הפרסום ליצירה תאגידית (שנוצרה במסגרת של תאגיד (Fisher, 1999)).

מעטים היוצרים אשר יתייחסו למונופול על יצירתם הנמשך 70 שנה לאחר מותם כאל תמריץ ליצירה. לורנס לסיג (Lessig, 2004), מבקר במיוחד את היעלמות המרחב של השימוש ההוגן (fair use) מהסדרים החלים על יצירה ותרבות במהלך התאמת דיני הקניין הרוחני למדיה הדיגיטלית. לדוגמה, המקבילה של השאלת ספר שאותו רכשתי לחבר אינה קיימת בתוכנות תאגידיות, ובאותו אופן אינני יכול לעשות ככל העולה על רוחי בתקליטור מוזיקה שרכשתי (לדוגמה, להעתיקו למחשב). קניין רוחני יכול להוביל גם לשליטה בתרבות ולצנזורה. המאייר ויוצר הקומיקס המנוח דודו

⁷ Sonny Bono Copyright Term Extension Act, 1998.

⁸ רשות ערעור אזרחי מס' 2687/92, דוד גבע נגד חברת וולט דיסני, בבית המשפט העליון, [30.12.93], לפני הנשיא מ' שמגר והשופטים י' מלץ, מ' חשין.

⁹ "What Des-Cartes did was a good step. You have added much several ways, and especially in taking the colours of thin plates into philosophical consideration. If I have seen further it is by standing on the shoulders of Giants". (Newton to Robert Hooke, 1675)

מושמצות טענות שעל פיהן יכול השוק החופשי לספק את השירותים הללו בצורה טובה יותר, ומכאן הניסיון להפריט שירותים ציבוריים. אפילו השמים עשויים להיות כפופים להיגיון ההפרטה והקמודיפיקציה (הפיכת דברים לסחורות). לדוגמה, מאז התקופה הרומית נחשב האוויר לנחלת הכלל. הרעיון, שמאן דהו יטען לבעלות על האוויר, נראה היה מופרך, שהרי לא ניתן למנוע את השימוש באוויר מהזולת. ואולם, האוויר אינו משמש רק לנשימה, אלא גם בית-קיבול (sink) לפליטות (זיהום אוויר), בו נעשה במקרים רבים שימוש יתר הגורם להשלכות שליליות כמו בעיות נשימה, גשם חומצי או התחממות גלובלית. השימוש באטמוספירה כבית קיבול למזהמים נפוץ מאז ראשית המהפכה התעשייתית, והוא מהווה דוגמה קלאסית לטרגדיה של נחלת הכלל – הרווח שייך לבעל המפעל בעוד העלות החיצונית השלילית של הזיהום נופלת על כתפי הסביבה בדמות בעיות נשימה של ילדים או שינוי אקלים (נהגים ברכב פרטי גורמים לאותו הנזק בדיוק). ואולם, האטמוספירה מסוגלת להכיל ללא נזק רק כמות מוגבלת של תחמוצות גופרית (הגורמות לבעיות נשימה ולגשם חומצי שגורם למותם של יערות), או של פחמן דו-חמצני ותרכובות מתאן (הגורמים לאפקט החממה ולשינוי האקלים בכדור הארץ). כלומר, כושר הקליטה של האטמוספירה הופך להיות נכס כלכלי מבוקש שהשוק מעוניין לנכס אותו לצמצו.¹²

אמצעי הניכוס של כושר קליטת המזהמים היא שיטה לניהול סביבתי "מבוססת-שוק", המכונה cup and trade: מערכת סחר בפליטות. הרגולטור שהוא המדינה קובע מכסה שנתית של פליטות, בהיקף נמוך יותר מהעבר, ומעניק היתרים (permits), שעצם הקצבתם יוצרת שוק בהיקף של מיליוני דולרים, עד לגבול המכסה כפי שנקבעה בחוק. הגידור טמון בדרך בה מוענקים ההיתרים. דרך אחת היא להוציא היתרים אלה למכרז, כשהמזהמים רוכשים אותם תמורת תשלום. בפועל, נהוגה דרך אחרת, המכונה grandfathering, ובמסגרתה המזהמים הגדולים מקבלים את רישיונות הזיהום בחינם, על סמך רישומי

בניין של ידע ותרבות ימצאו בנחלת הכלל, ולא יהוו את קניינו הפרטי של אדם או תאגיד. לפי לסיג, החשיבה על המרחב הציבורי בתחום הידע דימתה אותו למעין חצר גרוטאות, המקום שבו נמצא קניין רוחני שכבר אינו מניב תמלוגים, שפג תוקפו (וגם העניין המסחרי בו). הדבר המנוגד לקניין אינטלקטואלי רלוונטי. לסיג מציע חשיבה אחרת, לפיה הספרה הציבורית היא הזירה שבה משגשגת היצירתיות, ואשר בלעדיה יוטלו מגבלות קשות על החירות האנושית ועל היצירה שהיא אחת מתוצאותיה. קניין רוחני פירושו "שהעבר רוצה לשלוט בעתיד" באמצעות תביעת בעלות גם על יצירות שנגזרות מיצירות קיימות או בכאלה המשתמשות בחומרים מתוך יצירות קודמות, ובכך מתקיים גידור הידע הנכחי על ידי מחזיקי הזכויות על העבר - גידור. הגבלת החירות הומחשה לדעת רבים עם חקיקתו ב-1998 של ה-DMCA (The Digital Millennium Copyright Act), עדכון חוק זכויות היוצרים האמריקאי והתאמתו לאמנה הבינלאומית מ-1996 להגנה על קניין רוחני.¹⁰ החוק החדש כלל איסור על פיתוח כלים לפריצה של הגנות דיגיטליות על יצירות מוגנות, ולמעשה על עיסוק במחקר שעשוי להוביל לפיתוח כלי פריצה כאלה. פירוש הדבר הוא, שהטכנולוגיה החדשה, שיכולה לאפשר הפצת הידע, מיושמת בפועל כאמצעי למשטר משתמשי אינטרנט ומפתחי תוכנות.¹¹

טכנולוגיות חדשות יכולות ללכוד מה שבעבר היה משאב ציבורי פתוח שניתן להשתמש בו ללא תשלום. כך ביחס לידע ולתרבות וכך גם עם רוב נחלות הכלל הגלובליות כמו האוקיינוסים, האטמוספירה או החלל. כל נחלות הכלל נמצאות בסיכון לעבור תהליך של גידור. כל מה שצריך הוא מודל כלכלי שיצדיק את הפיכת המשאב הציבורי לנכס פרטי. כך למשל, במשך שנים רבות התייחסו כלכלנים למוצרים ציבוריים ככאלה שהשוק אינו יכול לספק, שהרי הם אינם יריביים ולא ניתן למנוע אותם. לכן, המדינה צריכה לספק שירותים כמו תאורת רחוב, חינוך, בריאות, כבאות, אספקת מים וביוז או ביטחון. כיום,

¹⁰ אמנה זו (World Intellectual Property Organization Copyright Treaty), נחתמה ב-1996 במסגרת הארגון העולמי לקניין רוחני (World Intellectual Property Organization - WIPO), הפועל במסגרת ארגון האומות המאוחדות.

¹¹ ב-2001 נעצר בארה"ב מתכנת מחשבים רוסי (Dmitry Sklyarov) שהרצה על שיטות לפיצוח הגנות תוכנה שמגינות על מערכות של חברת Adobe Systems. אקדמאים הוזתרו שיהיו חשופים לתביעה אם יפרסמו מחקרים על אודות ליקויים או פרצות במערכות ההצפנה.

¹² האוויר אינו רק בית קיבול למזהמים, והוא משמש גם מתווך של הספקטרום האלקטרומגנטי, החיוני לתקשורת מודרנית: שידורי טלוויזיה, תקשורת סלולרית, שידורי רדיו ועוד. גם שימושים אלה שווים בכלכלה ממון רב, ומהווים במקומות שונים (בארה"ב, למשל) מטרה לתהליכי גידור.

בהן סוג חדש של אימפריאליזם התובע בעלות ומנכס לעצמו את המורשת הביולוגית והתרבותית של העולם השלישי: המגוון הביולוגי הקיים בארצות אלה, הזנים החקלאיים והתרופות. חוקרים מטעם תאגידים מערביים פושטים על מדינות העולם השלישי, ומנסים לאתר צמחים ובעלי חיים שיכולים להיות בעלי ערך מסחרי בתעשיית התרופות, תוספי התזונה וכיו"ב (Joranson, 2008). כבר ב-1992 הוציאו חברות יפניות פטנטים על צמחי מרפא מהפיליפינים. שיווה עצמה היתה מעורבת במאבקים על ביטול פטנטים שהוצאו לפריטים מתוך המורשת הביולוגית-תרבותית מהודו, ובין היתר במאבק לביטול הפטנט על עץ הנים (Neem) או במאבק לביטול הפטנט על סוג של אורז אמריקאי שזהה במאפייניו לאורז הבסמטי ההודי. לדעת שיווה, מדובר בהשתלטות מושג הידע המערבי, המניח שיש יוצר (creator), חידוש ובעלות של היוצר המחדש על יצירתו, על פני מושגים אלטרנטיביים של ידע המניחים יצירה קהילתית משותפת המתפתחת במהלך דורות, שבה אין אדם יכול לטעון לבעלות על חלק מהמורשת המשותפת. דיוויד בוליר (2008) מוסיף בעניין זה שהשוק החופשי מטפח את מיתוס האינדיבידואל ההירואי, המצליחן שעשה זאת במו ידיו, ולא את הקהילה. מושגים מערביים על אודות קניין מדגישים בעלות של יחידים או תאגידים, ומתעלמים מבעלות קהילתית. חמורה מכך היא העובדה שבכלכלת הידע, בעלות על הידע פירושה בעלות על המשאב החשוב מכול, וריכוז בעלות על הידע מוביל לריכוז כוח ש-Draho & Braithwaite (2003) כנים בשם "פיאודליזם של מידע" ורואים בו סיכון של ממש לחברה החופשית. הדמיון שבין הביוטכנולוגיה לעולם הדיגיטאלי מרתק. בשני המקרים הבעלות היא על מידע. ה-DNA הופך להיות שורות של קוד, מידע, ממש כמו שורות של קוד מחשב. ואם ניתן לתבוע בעלות על קוד מחשב, או מידע דיגיטאלי, אפשר לתבוע בעלות גם על קוד ביולוגי המקודד גנטית.

הפיאודלים החדשים נמצאים בנקודת זינוק טובה להשתלט על חלקים הולכים וגדלים מן התרבות גם באמצעות קניין רוחני בתחום סימני המסחר, שאינו מוגבל בזמן. כך למשל, כיום, שייך כביכול הצבע הכתום במדינות רבות למותג Orange, ממש כפי שסלקום היא הבעלים של הצבע הסגול בתחום הסלולרי. אגב, מי שמנסה לצחוק על בובות ברבי עלול להיות חשוף לתביעה, מכיוון שיש בכך משום פגיעה במותג ולכן

פליטות קודמות שאותן הם נדרשים להפחית. פירוש הדבר הפרטת קיבולת הזיהום של השמים והעברתה לתאגידים שיכולים למכור רישיונות אלה למזהמים אחרים. כלומר, במקום עונש על זיהום שאותו קיבלו בעבר מקבלים עכשיו המזהמים פרס בדמות אשרות פליטה השוות מיליארדים. ואכן, ב-1990 הקונגרס האמריקאי העניק לתחנות כוח ולמפעלים גדולים (ברובם תאגידים בבעלות פרטית) חניס אין כסף זכויות שניתנות למכירה של מכסות פליטות תחמוצות גופרית. תחנות הכוח יכולות להשתמש בהיתרי חניס אלה כדי לזהם ברמות נמוכות יותר מבעבר, או למכור אותם למזהמים אחרים תמורת כסף. גם פרוטוקול קיוטו לצמצום פליטת גזי החממה מבוסס על היגיון דומה, תוך יצירת שוק ששוויו עשוי לצמוח לעשרות מיליארדי דולרים ויותר. גידור השמים, בשם יעילות הניהול הסביבתי.

הטרגדיה של האנטי-קומונס

מכיוון שמספר הדברים שעליהם ניתן להוציא פטנט גדל דרמטית ב-30 השנים האחרונות, מייצג תחום הפטנטים את תופעת הגידור החדש באופן בולט. בעבר ניתן היה להוציא פטנט רק על המצאות, במובן הצר של המלה, כמו למשל מכשיר חדש שמסוגל לעשות משהו שלא נעשה קודם, או בדרך שלא היתה מקובלת בעבר. אי אפשר היה להוציא פטנט על פיתוח זן חקלאי חדש, מכיוון שהכלל היה שלא ניתן להוציא פטנט על יצורים חיים. כלל זה השתנה דרמטית ב-1980, כאשר בית המשפט העליון בארה"ב (Diamond v. Chakrabarty) פסק ברוב של חמישה נגד ארבעה שניתן להוציא פטנט על בעל חיים, במקרה הזה, על בקטריה שנעשה בה שינוי גנטי. הסכמי הסחר הבינלאומיים בנושא קניין רוחני (TRIPS) קובעים אמנם רק סטנדרטים מינימליים בעניין זה, ומאפשרים למדינות להחריג הוצאת פטנטים על צמחים ובעלי חיים, ואולם אין החרגה דומה ביחס למיקרו אורגניזמים, כמו בקטריות וכדומה. גם אין החרגה לגבי פטנטים על תאים, אף על פי שתא של צמח יכול להפוך לצמח שלם.

הביולוגית ההודית ונדנה שיווה (Vandana Shiva, 1996) מתייחסת לזכויות פטנטים על מינים ביולוגיים, רצפים גנטיים או חומרים מהחי בחקלאות ובתעשיית התרופות כאל פיראטיות ביולוגיות ('biopiracy'), ורואה

עת אינטרנטיים המחויבים לגישה חופשית למאמרים, ואף על פי כן הנגישות למרבית כתבי העת המובילים בעולם עדיין יקרה מאוד למוסדות אקדמיים ולציבור הרחב.

במאמר משנת 1998, Heller & Eisenberg, אבחנו סוג חדש של טרגדיה, הנובע מריבוי זכויות הקניין הרוחני בתחומים מתקדמים כמו ביוטכנולוגיה ורפואה. המושג anti-commons גובש במקור על ידי Heller (1998) כדי להסביר כישלונות בהפרטה של חנויות לאחר נפילת הקומוניזם. ברחובות מוסקבה נוצרה מציאות של חיי מסחר שוקקים בדוכנים ובקיוסקים שהתפשטו ברחוב, אל מול חנויות גדולות ושוממות. הלר מצא שהסיבה לכישלון היתה ריבוי בעלויות על הנכסים המופרטים (החנויות לא נמסרו לזכין יחיד מצד אחד, וגם לא היו כבר בבעלות הקולקטיב). לוגיקה דומה מתרחשת בתחומי המדע במקומות בהם יש ריבוי של פטנטים. כחמישית מהצפנים של הגנים האנושיים "שייכים" כיום לחברות ביוטכנולוגיה. בתחומים מסוימים יש יותר מדי בעלויות, יותר מדי קניין פרטי בדמות פטנטים על רצפים גנטיים, שיטות מחקר וכדומה, ואלה מעכבים מחקר, מונעים פיתוח תרופות וכיו"ב. במקום לעודד יצירה, שהיא ההצדקה התועלתנית לזכויות הקניין הרוחני, הפטנטים חוסמים יצירה ומעכבים באופן פרדוכסלי פיתוח המצאות ותגליות שיקדמו את הידע וישפרו את בריאותם של בני האדם. כלומר, במקום שימוש-יתר (overuse) במשאב מסוים - כמו שקורה בטרגדיה של נחלת הכלל - יש לנו שימוש-חסר (underuse) במשאב, במקרה הזה בידע וביצירתיות מדעית, שיוצר טרגדיה של אנטי-קומונס שהיא תוצאה של ריבוי בעלויות מפני שהבעלים השונים חוסמים זה את זה מלפעול (Heller & Eisenberg, 1998).

בוליר (2002a) מצביע בהקשר זה על שינוי אופייה של האקדמיה מכלכלת המתנות, שבמסגרתה משתתפים מחליפים תרומות למיזם משותף, לגוף המתנהל על פי ערכי כלכלת השוק. במודל האקדמי החדש נוצר ניגוד בעייתי בעקבות תהליכים אלה בין נורמות העשייה המדעית, כפי שתוארו לראשונה על ידי רוברט מרטון (Merton), לבין המציאות ההולכת ומתפתחת בקצב מואץ בשטח. לפי מרטון, מחקר מדעי טוב עונה לערכי ה-CODUS, ראשי תיבות של קומונליזם (תוצאות מחקרים הם הקניין המשותף של הקהילה המדעית), אוניברסליזם (המדע פתוח לכולם), העדר

פגיעה באינטרס המסחרי של חברת מטאל. תהליכי גידור וקומונליזם מתפשטים גם בתחום האקדמי: Trigg (2005), McSherry (2001), Bollier (2003), Brown (2000) ו-Trigg (2005) מראים כיצד הלוגיקה של הגידור חדרה עמוק אל התחומים של הידע, האקדמיה והמחקר המדעי. עקב השתלטות היגיון ההפרטה, מוסדות להשכלה גבוהה מנסים למקסם את הרווח מתגליות שהתגלו במהלך מחקרים שונים ומהמצאות שנוצרו במהלכם. במקרה כזה, החידושים במדע הופכים להיות סודות מסחריים בפרטנציה, שאין לגלותם לאיש לפני שהתבררה האפשרות להוציא עליהם פטנט. כך מתעכב תהליך הפצת הידע, ומופר העיקרון של פרסום מחקרים ושל חילופי מידע. שיתופי פעולה בין האקדמיה לתעשייה, שיש רבים הרואים בהם פתרון לבעיות התקציביות של ההשכלה הגבוהה, מאיצים תהליכים אלה.

האוניברסיטאות אינן רק שחקניות בתהליכי גידור, אלא גם נפגעות מהם. דוגמה בולטת היא פרסומים מדעיים. אלה יוצאים לרוב בכתבי עת השייכים למספר קטן של הוצאות ספרים אקדמיות מובילות. כתבי המאמרים אינם מקבלים כל שכר על פרסום עבודתם, אבל כתבי העת, ובמיוחד היוקרתיים שבהם, המהווים כמעט מונופולים בתחומם, גובים סכומי כסף הולכים וגבוהים מהקהל השבוי של הספריות במוסדות להשכלה גבוהה, ומחירי כתבי העת עלו בשיעור גבוה בהרבה מעליות האינפלציה, עד כדי הכפלתם ואפילו הרבה יותר מזה (White & Creaser, 2007). האבסורד הוא שאותם מוסדות משלמים את השכר לחוקרים שאת מאמריהם הם צריכים אחר כך לרכוש תמורת ממון רב. העול הכלכלי המוטל על כתפי הספריות כבד עוד יותר בשל הנטייה האקדמית לפתח התמחות בתתי-תחומים, ופרסום כתבי עת ייחודיים לתחום, שגורמת לעלייה חדה במספר כתבי העת המדעיים, כשהקורא המזדמן באינטרנט נדרש לשלם 10-15 דולר עבור מאמר יחיד. לאדם המחפש ידע עדכני על מחלת סרטן, לדוגמה, עלול הסכום להצטבר למאות רבות של דולרים. סוגיה זו, המעוררת ויכוח קשה במערך הפרסום המדעי, עד כדי משבר ממש, היתה יכולה להיפתר לו יותר אנשי האקדמיה ומוסדותיהם היו מאמצים את תנועת ה-open access, הגישה הישירה לכתבי עת, שהרי בעידן הדיגיטלי כבר אין צורך טכני בפורמט המודפס של כתב העת המדעי. בשנים האחרונות נוסדו אמנם כתבי

לרוב לא סובטרקטיבי. הוא אינו חשוף לטרגדיה של דלדול המשאב בשל שימוש עודף. להפך: אם אדם נוסף קרא ספר מסוים, האחד נהנה והשני אינו חסר. גם מוזיקה אינה מתכלה אם יותר אנשים מקשיבים לה. כשהמידע הופך לדיגיטלי, לאחר המקור, העותק השני הוא למעשה בחינם.

למעשה, בתחומים של ידע, מדע או תרבות, השיתוף מגדיל דווקא את ערכו של המשאב. אם יותר אנשים מדברים בשפה מסוימת, אנגלית למשל, אפשר לטייל בעולם ללא מגבלות של שפה ותקשורת. התפשטות של רעיון חברתי מסוים, לדוגמה – חירות, מעצימה את ערכו של הרעיון ומגבירה את הסיכויים למימושו. העיקרון הנוהג במקרים כאלה הוא אפקט הרשת, בו דווקא ההקשר החברתי והרחבת השימוש מעלים את ערכו של המשאב או השירות. ניקח לדוגמה את מכשירי הטלפון, הפקס, הטלפון הסלולרי או האינטרנט. אם מכשירים מעין אלה יהיו ברשותו של אדם יחיד, התועלת שבהם תהיה מוגבלת, כמעט אפסית. ערכם נובע דווקא מהעובדה שרבים שותפים לאותה רשת של תקשורת. זהו אפקט הרשת (Benkler, 2006), המדגים את האופן שבו ערך נוצר לא כתוצאה ממחסור, כמו בכלכלה הישנה, אלא בגלל שיתוף ושיתוף פעולה. בארנס (2006) אומר בהקשר זה שהקהילה היא שמייצרת ערך כלכלי. רק כך ניתן להסביר את ההבדל שבין מחיר דירה במרכז העיר לבין מחירה בשכונה מרוחקת – הערך נובע מהנגישות לתשתיות ציבוריות, קהילתיות ותרבותיות. הקהילה היא הערך. העובדה שערך נוצר דווקא משיתוף בין אנשים ומשימוש במשאב ציבורי כונה על ידי המשפטנית קרול רוז (Rose, 1986) "הקומדיה של נחלת הכלל". הדוגמה שרוז נותנת (2003) היא הדרך הציבורית, ה-res-publicae של הרומאים. לפי רוז, הדרך הציבורית מהווה תנאי לשגשוג המסחר, כלומר לשגשוג הקניין הפרטי. כך, נחלת הכלל שזורה כחוט השני (לפי רוז, גם במובן המילולי – כלומר כאדום הקומוניסטי-השיתופי) בתוך המודל של הכלכלה הקפיטליסטית המבוססת על קניין פרטי. המסחר יכול לשגשג רק בהינתן די מרחב ציבורי ודרכים ציבוריות.

מכיוון שזירת ה-public domain מכורסמת על ידי

עניין אישי וספקנות מאורגנת¹³ (Merton, 1973). ערכים אלה, הידועים גם כ"נורמות של מרטון", נשחקים והולכים כיום. כך למשל, הקומונליזם וערכי השיתוף בפריקט המדעי נפגעים על ידי הבעלות הפרטית על תוצרי מחקרים, בעוד הדרישה להעדר העניין האישי בתוצאות מוטלת בספק כאשר מחקרים ממומנים על ידי גופים עסקיים, או כאשר קיים אינטרס כספי או אחר בתוצאות המחקרים. מסיבה זו, לדוגמה, החלו כתבי עת מובילים לדרוש גילוי נאות של מקורות מימן של מחקרים בתחומי הרפואה והביוטכנולוגיה.

הסופר מייקל קרייטון, כתב במאמר דעה כי ייתכן שהקורא או אדם אהוב עליו ימותו בקרוב בגלל פטנט על גן שלא צריך היה להינתן מלכתחילה, בשל הצורך לשלם תמלוגים על זיהוי הגן כסרטני (Crichton, 2007) ומייקר את תהליך המחקר ואת הבדיקות לזיהוי סרטן. השאלה האם מדינות מתפתחות רשאיות לרכוש תרופות גנריות לאיידס, ללא תשלום תמלוגים לחברות התרופות, היא דוגמה בולטת למחלוקות הקיימות בעניין זה. דוגמה נגדית מספק ממציא חיסון הפוליו, יונה סאלק, שסירב להוציא פטנט על החיסון. בראיון טלוויזיה הגיב סאלק לשאלה למי שייכות זכויות הפטנט כשענה: "אין פטנט. האם ניתן להוציא פטנט על השמש?"¹⁴ לאחרונה התבטא באופן דומה האדריכל הסביבתי הגרמני-הולנדי תומס ראו. ראו נמנע מלהוציא פטנטים על המצאותיו, כמו למשל על ייצור חשמל מתנועתה של דלת מסתובבת בכל פעם שמישהו עובר דרכה. לדבריו, אי אפשר לקחת בעלות על רעיונות: "למצוא רעיון זה כמו לדוג דג: הם מסתובבים מסביבנו כל הזמן. גם אם הוא נתפס בחכתך, אין זה אומר שאתה הבעלים שלו". (שילה, 2011).

הקומדיה של נחלת הכלל – קורנופיה

המדהים הוא שידע כמשאב ציבורי מתנהג אחרת לגמרי ממשאבים פיזיים משותפים. במשאבים משותפים יריביים, המשאב מתכלה תוך כדי השימוש. במשאבי ידע ותרבות, שימוש של אחד אינו מפחית את התועלת העומדת לרשותו של האחר. ידע הוא

¹³ CUDOS - Communalism, Universalism, Disinterestedness, Organized Skepticism.

¹⁴ CBS Edward R. Murrow: "Who owns the patent on this vaccine?" Jonas Salk: "Well, the people, I would say. There is no patent. Could you patent the sun?" (CBS Television interview, on See It Now, 12 April 1955)

Reclaiming – זהירות, פיראטים

התגובה ל"גידור", שהוא למעשה הפקעת נכסי הציבור, היא לעתים קרובות דרישה מצד הציבור לקבל את זכויותיו בחזרה, Reclaiming, בין אם במפורש, כפעילות ציבורית מאורגנת, ובין אם כפעולות גרילה של יחידים. כבר רובין הוד היה ידוע, בין השאר, בזכות מאבקיו כנגד הגבלת הגישה ליערות. באנגליה כמה תנועת ה-Diggers, "החופרים", בראשותו של Gerrard Winstanley שדרשה לבטל צו-גידור ולהחזיר לאיכרים את אדמותיהם.¹⁵ גם שלא כתנועה מאורגנת ניסו איכרים במהלך הדורות לחזור ולהשתמש לפחות בחלק מהמשאבים שגודרו, צדו ביערות או ניסו לקושש עצים להסקה או לבנייה - ניסיונות שהסתיימו לעתים בהאשמה בהסגת גבול ובעונש כבד.

Gadgil & Guha (1989), מתארים הליך דומה שהתקיים בהודו של המאה ה-19, לאחר חקיקת ה-Indian Forest Act שנחקק ב-1878, והפך את היערות למשאב שנוהל על ידי השלטון הקולוניאלי באופן שנועד לשרת את האינטרסים שלו. גם כאן פעלו בעלי הכוח לפי העיקרון שמשאב שאינו פרטי אינו שייך לאף אחד, ופגעו קשות בכפרים חקלאיים הודיים, בשבטים של ציידים-לקטים שהסתמכו על היערות כמקור למשאבים כמו ציד, דג, עץ להסקה ולבנייה, ליקוט פטריות וצמחי מאכל ומרפא ועוד. ההודים פעלו במקומות שונים כדי להתנגד לגידור היערות, הן באופן מאורגן, באמצעות פנייה לשלטונות, והן באי כיבוד אישי וקולקטיבי של החוק הקולוניאלי, כולל ניסיונות להמשיך לצוד ולהיכנס ליערות. אלה שנתפסו הואשמו בגניבה ובהסגת גבול. בשני העשורים האחרונים דרישת ה-reclaiming the commons מופיעה במפורש בדיון הסביבתי-חברתי. מספר ספרים מתייחסים לדרישה זו בכותרת שלהם (The Ecologist Magazine, 1993; Donahue, 2001; Barnes, 2006) וכן מספר רב של מאמרים הנכתבים על ידי כותבים מגוונים כמו פעילת האנטי-גלובליזציה נעמי קליין (Klein, 2001), האקטיביסט הפוליטי הרדיקלי ראלף נידר (Nader, 2002), פעיל איכות הסביבה קארל פופ (Pope, 2002), האקטיביסט ופעיל נחלת הכלל דייוויד בוליייר (Bollier, 2002b), ואפילו הכהנת הפמיניסטית-פגאנית סטארהוק (Starhawk, 2004).

מגמות של גידור בתחום הידע, יש להיאבק על זירה זו ולהרחיבה מחדש. למעשה, יש לייצר את המרחב הציבורי בתחום התרבות כזירה אידיאולוגית של דיון במשאבים משותפים, כנחלת הכלל (commons), ולא רק כ-public domain שהיא קטגוריה משפטית לא אידיאולוגית. אי לכך, לסיג הוביל לגיבוש פרויקט נחלת הכלל היצירתית Creative Commons, רישיון ויראלי אותו ניתן להצמיד לתוכן דיגיטלי (תמונה, מאמר, קובץ מוזיקלי, סרט וידיאו או ספר) תוך שימוש במשתנים שונים של דיני הקניין הרוחני כדי לצמצם פרדוקסלית את היקפם. תחת רישיון זה מסגיר היוצר את היצירה לנחלת הכלל, תוך שמירת כמה מזכויותיו, במקום הכיתוב השגור "כל הזכויות שמורות". דן האנטר (2004) מכנה את המאמץ לכונן את נחלת הכלל התרבותית "מרקסיזם-לסיגיזם": שיח המבוסס על שיתוף פעולה ועל בעלות קהילתית-קולקטיבית על משאבים משותפים.

עיקרון דומה מאפיין את רישיונות ה-copyleft, המבטיחים את חופש השימוש בתוכנות, במסמכים, בסרטים וכדומה. שם הרישיון מהווה משחק מלים באנגלית על זכויות יוצרים (copyright), ובהתאם, כל הזכויות "מהופכות", ולא שמורות (all rights reversed/reserved): מותר להעתיק וליצור יצירות נגזרות, ובלבד שאופיין יישאר ציבורי. גם סמל ה-copyleft בנוי בפרפראזה על סמל זכויות היוצרים, כ-C הפוכה בתוך מעגל. רישיון ה-copyleft נועד למנוע מצב שבו חברה מסחרית תיקח יצירה או תוכנה שהשימוש בה חופשי, תשנה בה משהו, ותטען לזכויות קניין רוחני. הרישיון הוויראלי מאפשר את שימור החופש של המידע או התוכנות.

בשני המקרים, האופי "הוויראלי" של הרשת מנוצל כדי להחזיר את עקרונות נחלת הכלל. במקרה הזה, "להדביק" יצירות תרבות ורוח בורוס נחלת הכלל, להפוך אותן לכאלה שלא רק נותרות קניין ציבורי אלא אף הופכות יצירות נגזרות לקניין ציבורי, בניגוד לחקיקה כיום המניחה שכל יצירה היא מטבעה קניין פרטי (Bollier, 2008).

¹⁵ ה"חופרים" ניסו להיבנות מברית עם הפרלמנט, בראשות אוליבר קרומוול, שהדיח את המלך ושלט באנגליה במשך כעשור (1649-1658). בסופו של דבר קרומוול, שיצג את האינטרסים של בעלי הכוח, סירב להיענות לתביעותיהם ורבים מהם נרדפו.

לנהלים). הרחוב הוא מרחב ציבורי, ומאפשר פעילות אזרחית חיונית זו. קניונים, לעומת זאת, אינם כאלה. שם אסור לדוגמה להפגין נגד חנויות שמוכרות פרוות או מפירות זכויות עובדים, וזאת מכיוון שהקניון הינו מרחב שרק מתחזה לציבורי, אולם פועל מדובר במרחב פרטי¹⁶ שחלק מזכויותיו האזרחיות של הציבור אינן מתקיימות בו.

גם בתחום הידע ניתן לראות תופעות של reclaiming. אלה המתעקשים לשתיף קבצים ותוכנות, או דורשים את חשיפת קוד המקור של תוכנות מחשב (קוד פתוח או תוכנה חופשית), מספקים דוגמה עדכנית כנגד תביעות בעלות על ידע, ופעולות גרילה אישיות (פיראטיות) של אי-כיבוד תביעות הקניין הפרטי בתחום הדיגיטלי.

תנועת התוכנה החופשית קמה כאופוזיציה מאורגנת לסגירת תוכנות והפיכתן לסוד מסחרי. ריצ'רד סטולמן (Stallman), נביא תנועת התוכנה החופשית, ראה במאבק על הנגישות לקוד המקור של תוכנות כזכות בסיסית של כל מפתח תוכנה, מעבר להיותה לדעתו תנאי לחברה חופשית ולקידום הידע בתחום המחשבים. מבחינתו, "מידע רוצה להיות חופשי"¹⁷, אם כי סטולמן מדגיש את העובדה שחופשי (free) פירושה החירות השמורה לאדם להשמיץ את קולו ואת דעותיו במסגרת הדיבור ולא דווקא שימוש חנם במרחב הציבורי (המשמעות השנייה של free באנגלית). המתח בין החירות לבין שאלת התשלום מלווה מאז את הדיון על אודות ידע ומידע חופשיים.

תנועת הקוד הפתוח מסווגת מעט מהדגש האידיאולוגי על חירות השימוש בתוכנה חופשית, וזאת לצד דגש תועלתני שהיא מעניקה לאופן שבו שיתוף פעולה ונגישות מרבית לקוד המקור מובילים לפיתוח תוכנות טובות יותר. לפי אריק ס' ריימונד (2005), שהיה מראשוני ההתורמים ל-GNU¹⁸ ומנתח את פיתוחה של תוכנת linux, אנו יכולים לבחור בין שני מודלים חברתיים ליצירה משותפת: הקתדרלה או הבזאר. הקתדרלה משמשת מודל ריכוזי וסמכותני, בעוד הבזאר מוצג כמודל אלטרנטיבי ומבוזר. לדעתו של ריימונד, מודל

ועוד רבים אחרים. צבעונית במיוחד בהקשר זה היתה תנועת reclaim the streets - "קחו בחזרה את הרחובות" - שראתה בחלוקה הנוכחית של המרחב הציבורי העירוני ביטוי להשתלטות כפולה של המכוניות מחד גיסא ושל הפרסומות מאידך גיסא. תנועה זו קיוותה לקדם מרחב ציבורי אזרחי (ולא צרכני), שבו מוחזר להולכי הרגל המקום שהופקע מהם לטובת הרכב המנועי והמפרסמים, בין השאר באמצעות מסיבות רחוב המוניות בצמתים. מאבקים ציבוריים שהתקיימו בשנים האחרונות בישראל סביב בנייה בחופים, וביניהם גם המאבק שכותרתו "חוף הים הוא לא נדל"ן", נגד פרויקט סי אנד סאן, או נגד הקמת המרינה בחוף בת-גלים בחיפה, והמאבק נגד בניית כפר הנופש בחוף פלמחים, מהווים ביטויים מקומיים לתנועת החזרת זכויות הציבור במשאבים משותפים, וכך גם המאבק בתל-אביב ובערים אחרות על הקצאת מקום במרחב העירוני לשבילי אופניים ("אנחנו לא חוסמים את התנועה, אנחנו חלק מהתנועה").

המאבק החשוב שהסתיים במאסר 2011 בשאלת חלוקת תמלוגי הגז עוסק באותן שאלות בדיוק. זכויות הציבור נוסחו בשפה של בעלות ציבורית. הרב מיכאל מלכיאור ו"פורום פעולה אזרחית" שהקים אמרו ש"הגז שייך לציבור", ש"אוצרות הטבע שייכים לציבור" או "לכל הישראלים". ולכן שהציבור צריך לקבל 80 אחוז מהתמלוגים בעוד "ברוני הגז" צריכים להסתפק ב-20 אחוז (פורום פעולה אזרחית, 2011). בכך, המאבק הציבורי להגדלת חלקו של הציבור ברווחי הגז מהווה דוגמה עדכנית של reclaiming, של תביעת זכויות הציבור בנכסים המשותפים. ועדת ששינסקי, אפשר לומר, קבעה לבסוף מנגנון לחלוקת רווחים בין הבעלים של משאבי טבע כמו נפט וגז - הציבור - לבין הייזמים שעוזרים לפתח משאבים אלה (ועדת ששינסקי, 2011). השאלה על אודות השליטה במרחב הציבורי מהותית לחיים דמוקרטיים, ובין יתר זכויות הציבור גם זכות ההפגנה בישראל, חירות זו שמורה לכל אדם במרחב הציבורי (עד ל-50 איש ללא קבלת אישור מהמשטרה לאסיפה או לתהלוכה ויותר מהמספר הזה בכפוף

¹⁶ למעשה, החוק הישראלי מגדיר מקום ציבורי כמקום שהציבור נוהג להימצא בו, גם אם מדובר במרחב פרטי כמו מסעדה. החוק מסדיר היבטים מסוימים במרחב הפרטי הפתוח לציבור כמו איסור אפליה, וכדומה, אולם אינו מגן באופן דומה על זכות ההפגנה.

¹⁷ Information wants to be free. סטולמן לא היה הראשון שטבע ביטוי זה, המיוחס ל-Stewart Brand.

¹⁸ פרויקט גנו הושק בשנת 1984 לשם פיתוח של מערכת הפעלה בסגנון יוניקס שתפעל בקוד פתוח. פירוש ראשי תיבות של GNU הם הביטוי "GNU's Not Unix", שפירושו - רק לא יוניקס בקוד סגור. בסופו של דבר הוטמע הפרויקט גנו במערכת הקוד הפתוח לינוקס. <http://www.gnu.org.il>

להתנגד לניסיונות להוציא פטנטים על זנים חקלאיים וצמחי מרפא מהודו הובילו את ממשלת הודו להפיץ באופן מאורגן ידע מסורתי כמו היוגה או אירודדה (שיטת הריפוי המסורתית) בנחלת הכלל, במסגרת ספרייה דיגיטלית באינטרנט, כדי למנוע תביעות בעלות פרטית על ידע הודי ועל תרבות הודית.²² עידו אמין (2004) מציין את השיר "הבה נגילה" כדוגמה ליצירת תרבות בקוד פתוח, שהרי מילות השיר השתנו במשך הדורות (מ"עורו אחים בלב שמח" למוכרחים להיות שמח", הישראלי), בלא שיש איזשהו בעל זכויות יוצרים שיטען שמשתמשים שלא כדין ביצירתו או שידרוש בגינה תמלוגים. אמין גם מדגיש את האבסורד לפיו ניתן להשתמש בתקליטורים שנרכשו כדין של יצירות מוגנות בזכויות יוצרים רק באופן פרטי, כלומר גננת רשאית להשמיץ לילדי הגן את השיר "הבה נגילה", אולם שימוש בתקליטורים של שירים שמוגנים בזכויות עשויה להיות התנהגות עבריינית שכן על-פי הדין הקיים מדובר בהשמעה ציבורית. לפי אמין, "בישראל, התאגידים שולחים מדי פעם בלשים לאולמות חתונות, ומקליטים מבוגרים וילדים הרוקדים ושירים שירים שיש עליהם זכויות יוצרים" (אמין, 2004). בעת משחקי גביע העולם בכדורגל שהתקיימו בשנת 2006 התברר, שחברת צ'רלטון, בעלת הזכויות על השידור, שלחה פקחים מטעמה למקומות בילוי, המנויים על הכבלים או הלוויין, בטענה שהמנוי אינו מתיר לבעל העסק הקרנה ציבורית (לינדר-גנץ, 2006; שרביט, 2006). בעלי העסק שרכשו כעסקים את המנוי לתקופת המשחקים נדרשו לשלם את המחיר ללקוח הפרטי כפול מספר הצופים - הוצאה כבדה ביותר. בעלי מזללות ופאבים הפכו באחת לעבריינים. עידו אמין טען כי ב"עשרות השנים האחרונות התרחשה בעולם המערבי קרימינליזציה זוחלת של כלל האוכלוסייה" בשל דיני הקניין הרוחני הנוכחיים.

הביזור יעיל יותר עבור תוכנות מחשב מאשר המודל הסמכותי והאנכי שעליו מתבסס ייצור תאגידי. מודל הקוד הפתוח מאפשר שיתוף פעולה חברתי ואף מודלים חברתיים חדשים של כלכלת מתנות ותרומות חברתיות שאינן מתיישבות במסגרת המודל הכלכלי הניאו-ליברלי שמחפש אינטרס עצמי רציונלי (שכר) כהצדקה למאמץ אישי בהקשר חברתי. כזכור, גישה חופשית למידע כמשאב משותף היא עניין אחר לגמרי מאשר נגישות למשאב סביבתי: אין שימוש עודף, אין דלדול, וגם עלויות הניהול בגישה חופשית לרוב זולות בהרבה (ולו בגלל שלא צריך לעסוק במכירת המידע ובמאבק בהפצה לא חוקית שלו).

מודל הקוד הפתוח, והצבתו כאפשרות המנוגדת לתביעת הבעלות הפרטית על יצירות של תרבות וידע התממש בדיון סביב תנועת ה-Open Source Yoga, יוגה כקוד פתוח¹⁹. מקור המושג במחלוקת סביב זכותם של מורים ובעלי מכונים, שעברו הכשרה של שיטת ביקראם יוגה, להשתמש בשם זה. שיטת ביקראם יוגה פותחה על-ידי ביקראם צ'ודהורי (1946), והיא מורכבת מ-26 תנוחות (אסאנות) ומשני תרגילי נשימה (פרניאמות) המבוצעים בחדר מחומם. ביקראם הפך את שמו לסימן רשום, וטען שכל אדם המלמד את שיטתו צריך לרכוש זיכיון מתאים. מורי היוגה טענו לצומת זאת שביקראם רק ארגן אסאנות ותרגילי-נשימה שכבר היו קיימים בנחלת הכלל, שבעלות פרטית על היוגה מנוגדת לרוח היוגה שאמורה להיות קניין ציבורי בלתי מוגבל²⁰, ולכן הם אינן חייבים בתשלום דמי זיכיון. ביקראם תבע את המורים, וארגון הקוד הפתוח האמריקאי תמך בהם. התביעה יושבה בסופו של דבר בהסדר סודי מחוץ לכותלי בית המשפט, כך שהסוגיה העקרונית בדבר הזכות לדרוש בעלות על היוגה או על שיטה במסגרת היוגה לא קיבלה מעולם מענה משפטי.²¹ לצד דיון זה, המאמץ

¹⁹ Open Source Yoga Unity, <http://www.yogaunity.org/>

²⁰ באתר של Open Source Yoga Unity מופיע ציטוט בעניין מסוואמי יוגנדה, אחד מגדולי מורי היוגה במאה ה-20: "Through regular publication of the work of the Institute, these Indian contributions will reach the whole world. They will become public property. No patents will ever be taken. The spirit of our national culture demands that we should forever be free from the desecration of utilizing knowledge only for personal gain. It is my further wish that the facilities of this Institute be available, so far as possible, to workers from all countries. In this I am attempting to carry on the traditions of my country. As far back as twenty-five centuries, India welcomed to its ancient universities... scholars from all parts of the world." -Autobiography of a Yogi, published 1946, page 81, from a speech given by J.C. Bose at the dedication of an Indian physiology/philosophy Institute. <http://www.yogaunity.org/history/>

²¹ האירוע מתואר בסרט הדוקומנטרי מ-2007 "יוגה בע"מ" (Yoga Inc.).

²² Traditional Knowledge Digital Library (TKDL), <http://www.tkdl.res.in/tkdl/langdefault/common/Abouttkdl.asp?GL=Eng>

לוודא שתשתית האינטרנט, גם אם היא מנוהלת על ידי חברות פרטיות, תישאר מנוהלת על פי עקרונות ציבוריים שימנעו, לדוגמה, צנזורה - אפשרות לקבוע אלו תכנים מותרים ברשת ואלה אסורים בה. דוגמה לסיכונים סביב הבעלות על תשתיות האינטרנט היא ביטול יישום וויקיליקס במכשירי האייפון על ידי חברת אפל, שמהווה דוגמה לצנזורה ולמגמות אנטי-דמוקרטיות שעשויות להתפשט ברשת. דמינו סיכון נוסף: שבזק או הוט, כספקיות אינטרנט, יחסמו את אפליקציית שיחות החינם של סקיפ, שפוגעת במודל העסקי שלהן כספקיות טלפוניה. יוחאי בנקלר (2006) מדבר על החובה ליצור תשתיות משותפות בסיסיות, שיכולות לתמוך במגוון חירויות ולעודדן כמו גם על החובה ליצור אזרחות מבוזרת ובלתי מתווכת.

שאלת התוכן היא אחת השאלות הבוערות, מכיוון שהיא עוסקת בעצם האפשרות ליצור באופן חופשי יצירות נגזרות. כל הזכויות על עיזבוננו אלברט איינשטיין לדוגמה, וכן על השימוש בדמותו שייכות לאוניברסיטה העברית. פירוש הדבר, שכל מי שעושה שימוש בדמותו של איינשטיין - אייקון תרבותי מרכזי של המאה ה-20 - חשוף לסיכון שייטבע בגין הפרת זכויות יוצרים (זרחין, 2011). ומה בדבר היכולת לשבץ קטעי מוזיקה או וידיאו ביצירה חדשה? גם זה אסור, לא בלי תשלום בכל אופן, ובכך תביעות בעלות על קניין אינטלקטואלי מטילות סייגים על היכולת ליצור ולחדש בטכנולוגיות שהפכו זמינות רק לאחרונה, כמו Remix, יצירת מוזיקה באמצעות גזירה (sampling) של קטעי מוזיקה או וידיאו, שזירתם ועיבודם ליצירה חדשה. לפי בולייר (2008), משתמשי אינטרנט, כמו גם מפתחי תוכנות, חוקרי ביוטכנולוגיה או ספרנים, ספקנים ביחס לתפיסה המקובלת שעל פיה הדרך הטובה ביותר לנהל משאבים היא באמצעות זכויות קניין וחליפין בשוק החופשי.

בפברואר 2011 העלה מוזיקאי ישראלי, נוי אלוש, רמיקס ליוטיוב המבוסס על נאומו של מועמר קדאפי שהבטיח לטהר את לוב מהמורדים נגדו "בית אחר בית, דירה אחר דירה". השיר, "זנגה זנגה", זכה למספר צפיות עצום ויוחס "לאופוזיציה הלובית".²⁵ מהזווית הצרה של

המתנגדים לגידור ידע שואלים "מיהם השודדים האמיתיים?" המשתמשים והיוצרים החדשים, או אלה התובעים בעלות על נכסי תרבות? המבקרים מזכירים שרוב מוחלט של הקניין הרוחני המניב מוחזק כיום בידי תאגידים גדולים, ומבחינה זו הזכויות אינן מעודדות יצירה אלא מהוות עדות לעליית כוחם של התאגידים בעידן הגלובלי (קורטן, 2005) לעומת ירידת כוחה של המדינה וכוחם היחסי של האזרחים, שאמורים היו ליהנות מנגישות למשאבי ידע ותרבות.

הפאבים שנתבעו לשלם תמלוגים לצ'רלטון הנגישו לציבור המבקרים בהם משחקים שעליהם שילמו כדין, ממש כפי שספריות ציבוריות עושות עם ספרים. ניתן לדמיין מצב לפיו, לו הספריות היו מגודרות ומופרטות, כפי התסריט שהוצג למעלה, ייסודן של קהילות שיתוף של ספרים, או השאלה בסתר של ספרים היו נחשבים לפעילות גרילה פיראטיות ובמלים אחרות מרי אזרחי בלתי אליים, מבית מדרשו של הנרי דיוויד ת'ורו (Henry David Thoreau),²³ שהיו מהוות ניסיון להתנגדות לבעלי הכוח וניסיון ליצור אזורים אוטונומיים של שיתוף.

מאיינשטיין ועד Zenga Zenga

אין עדיין תשובה לשאלה מי ישלוט בידע ובתרבות, ולכן גם בחלק ניכר מהכוח ומהעושר בחברה, במאה ה-21. יש קושי רב להעריך את משמעותן של תופעות המתרחשות ממש בימים אלה. לדוגמה, האם מודל גוגל-ספרים, שבמסגרתו הועלו כבר מאות אלפי ספרים לרשת האינטרנט, מנגיש את התרבות העדכנית לאנושות - בדומה לאופן שבו פרויקט גוטנברג בשפה האנגלית או פרויקט בן-יהודה הישראלי²⁴ מנגישים יצירות שכבר נמצאות בנחלת הכלל לקוראים? או שמא מדובר בתופעה מודרנית של גידור שבמסגרתה משתלטת חברה פרטית אחת על נגישות לחלק עצום מהתרבות והידע האנושי? איני יודע. האם האינטרנט יישאר פתוח? כיום מזהה בולייר שלוש רמות של גידור ברשת: ברמה הפיזית (תשתיות), ברמה הלוגית (תוכנות) וברמת התוכן (זכויות קניין רוחני). המונח ניטרליות רשת Network neutrality נועד

²³ הנרי דיוויד ת'ורו (1817-1862) דגל במרי אזרחי פעיל (לדוגמה, אי-תשלום מיסים) למדינה, ארה"ב, שבזמנו עדיין אפשרה בחלק מהמדינות סחר בעבדים ועבדות. גישתו אומצה על ידי המהטמה גנדי בהודו.

²⁴ פרויקט בן-יהודה - <http://www.benyehuda.org/>

Project Gutenberg http://www.gutenberg.org/wiki/Main_Page

²⁵ "Muammar Gaddafi - Zenga Zenga Song - Noy Alooshe Remix", <http://www.youtube.com/watch?v=cBY-0n4esNY>

הדומיננטי, ומאפשר לשקול אלטרנטיבה שוויונית ופתוחה יותר (Bollier, 2008b).

הס ואוסטרם (2007) מתארות שני נרטיבים מתחרים לתיאור מצב נחלת הכלל של הידע בפתח המאה ה-21: של גידור מחד גיסא, ושל פתיחות, דמוקרטיה וחירות מאידך גיסא. הן גורסות שהאינטרנט מזין את רוח השיתוף הטבועה בכל אדם, מאפשר סוגים חדשים של קהילות ושל שיתוף פעולה חברתי ומעודד אותם ומהווה זירה ציבורית חדשה. לדבריהן, נחלת הכלל של הידע אינה סינונימית לגישה חופשית בחינם, אלא מנוגדת לקומודיפיקציה, להפיכת התרבות לסחורה ולקניין פרטי. כאשר ידע ותרבות הופכים להיות קניין פרטי, ובעוד שהחיים המודרניים מתווכים על ידי טכנולוגיות הנמצאות בבעלות פרטית, עולה השאלה האם ניהנה בעתיד מאותן החירויות שהכרנו בעבר. החשוב הוא לדון בשאלות אלה כדיון פוליטי במובן הבסיסי של המונח - פעילות ציבורית מאורגנת למימוש ערכים בחברה. השיח הציבורי במערב עבר עשורים של דה-פוליטיזציה. שאלות בעלות היבטים ציבוריים וערכיים הוצגו כסוגיות א-פוליטיות של יעילות כלכלית, בירוקרטיה ושיקולים טכנוקרטיים של מומחים למיניהם. נחלת הכלל תתקיים רק אם ערכים של בעלות ציבורית על נכסי ידע ותרבות וסביבה, ממש כמו ערכי החירות וזכויות האדם כיום, יתפסו כזכויות בסיסיות של חברה ותרבות במאה ה-21. על הכף עומדת השאלה בדבר היכולת ליהנות בעתיד מזכויות כמו גישה חופשית ואוניברסלית למידע, חופש היצירה, נגישות למשאבי סביבה המנוהלים היטב, ואפשרות קיומם של חיים אזרחיים המתנהלים במרחב ציבורי וחופשי, תוך מיצוי ההזדמנויות החברתיות החיוביות שטכנולוגיות המידע מאפשרות.

זכויות יוצרים, הפר לכאורה אלוש את זכויות היוצרים של כותב הנאום, קדאפי, של צלם העיתונות שצילם את הנאום, ועוד כמה הפרות פיראטיות של זכויות יוצרים אגב כך (מאיפוא הווידיאו של הרקדנית?). מנקודת המבט של חירות היצירה וחופש הביטוי, חובה להתיר סוג כזה של יצירה, ממש כפי שחובה לשמר את הזכות לשאול ספרים בספריות ציבוריות. בשני המקרים מדובר על סיוג תביעות הבעלות על יצירות מדע, תרבות ורוח בשמם של ערכים חברתיים חשובים לא פחות: חירות, עידוד היצירתיות ונגישות הציבור לנכסי תרבות.

המדהים הוא ששיח הבעלות הפרטית על נכסי תרבות ורוח מתקיים בעולם תאגידי, שבו חלק גדל והולך מהעושר העולמי מוחזק בבעלות תאגידי ענק (קורטן, 2005). כשהמיליארדר האמריקאי וורן באפט מזהיר מפני הידרדרות לפלוטוקרטיה, שלטון העשירים (רולניק, 2011), שיח הבעלות הפרטית אינו צריך להיות מובן מאליו, לבטח לא בתחומי תרבות ורוח. טכנולוגיה דיגיטלית ורשתות תקשורת מהוות הזדמנות ליצירת עולם אוטופי, שטוח, מבוזר ודמוקרטי (פרידמן, 2006). ואולם, הקפיטליזם הגלובלי וקידוש הקניין הפרטי עלול לשרת בפועל בעיקר שכבה דקה מאוד של עשירים, ולצדם שכבה צרה נוספת של מעמד בינוני גלובלי, משכיל וטכנוקרטי. לורנס לסיג (Lessig, 2006) כבר קבע ב-1999 שקוד מחשב שקול לחוק במרחב הדיגיטלי. קודים אלה, ביחד עם קידוש הקניין הפרטי בתחומי המידע, התרבות והטכנולוגיה עשויים להתגלגל לכללים הקובעים את דפוסי חלוקת ההכנסות וההזדמנויות כבר בעתיד הקרוב. שיח נחלת הכלל כפרדיגמה חדשה לדיון על הראוי והבלתי ראוי בחלוקת המשאבים והקניין בחברה מערער על השיח

ביבליוגרפיה

- אמין, ע' (2004). דיוקנו של איש הקוד הפתוח כאינדיבידואליסט, בתוך נאורה (עורכת), *הקתדרלה והבזאר ועוד מאמרים על קוד פתוח וחופש המידע* (עמ' 15-24). הוצאת התעורות. אוחר מ: http://y2hack4.org/book/pdfs/openheb_15_24.pdf
- האנטר, ד' (2005). מרקסיזם-לסיגיזם, *לינמגזין*. אוחר מ: <http://linmagazine.co.il/node/view/8286>
- ועדת שיינסקי. (2011). בתוך: *ויקיפדיה*. אוחר מ- <http://he.wikipedia.org/wiki> ועדת שיינסקי (חוק הנפט).
- זרחין ת' (17 מרץ, 2011). "המצוד של האוניברסיטה העברית אחר פושעי איינשטיין", *הארץ*.

- לאסן, ק' (2002). *שיבוש תרבות*. תל אביב: בבל.
- לינדר-גנץ ר' (19 יוני, 2006). "צ'רלטון באולטימטום לבעלי מסעדות: שלמו תמלוגים תוך 48 שעות או שתיתבעו ב-20 אלף שקל", *דה-מרקר*, אוחר מ: http://www.themarker.com/tmc/article.jhtml?ElementId=/ibo_repositories/stories/m1_2000/rlg20060619_44125.xml
- מישורי, ד' (2008). שילוט ושליטה במרחב הציבורי: עתירת "פעולה ירוקה" נגד שלטי פרסום בנתיבי איילון כמאבק על נחלת הכלל. *מעשי משפט: כתב עת למשפט ותיקון חברתי* 1, 109-126. אוחר מ: http://www.law.tau.ac.il/Heb/_Uploads/dbsAttachedFiles/mishori.pdf
- מישורי, ד' (2005). תולדות רעיון הגידור (למי שייכת נחלת הכלל?), *ארץ אחרת* 29, 12-18.
- מישורי, ד', חננאל, ר' והנסון, מ' (2005). נחלת הכלל בישראל -- אתגר של צדק סביבתי וחברתי, בתוך לובנוב כ' (עורכת), *דו"ח (אי) הצדק הסביבתי 2005* (עמ' 106-110). אוחר מ: <http://www.sviva.net/filesystem/Report2005Hebrew.pdf>
- פורום פעולה אזרחית. (2011). *מטרות ואמצעים / מאי 2010 – מרץ 2011*. אוחר מ- www.israel-restart.com. 2010 - מאי - מרץ - 2011.
- פרידמן ת' (2006). *העולם הוא שטוח, העולם הגלובאלי - החיים במציאות חדשה*, תל אביב: אריה ניר.
- קורטן ד' (2005). *כשהתאגידים שולטים בעולם*, תל אביב: בבל.
- ריימונד, א' ס' (2005). הקתדראל והבזאר, בתוך נאורה (עורכת), *הקתדרלה והבזאר ועוד מאמרים על קוד פתוח וחופש המידע*. הוצאת התעוררות. אוחר מ: http://y2hack4.org/book/pdfs/openheb_105_148.pdf
- קליין נ' (2000). *בלי לוגו*. תל אביב: בבל.
- רולניק ג' (22.3.2011). "המשקיע המיליארדר וורן באפט: ארה"ב נעה בכיוון של שלטון העשירים", *דה מרקר*. שילה ש' (9.6.2011). האדריכל ראו: "צריך להסתכל על הכל הפוך". *דה-מרקר*, Markerweek. אוחר מ: <http://www.themarker.com/markerweek/1.653337>
- שרביט נ' (04.07.2006). "צ'רלטון פותחת במערכה המשפטית: הגישה תביעה ראשונה נגד פאב על שידור משחקי המונדיאל", *גלובס*, אוחר מ: <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000109062>
- Arnold, K. (2004). Tragedy of the Mental Commons. *Adbusters magazine* #51.
- Barnes, P. (2006). *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Benkler, Y. (2006). *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*, New Haven: Yale University Press. Retrieved from: http://www.benkler.org/Benkler_Wealth_Of_Networks.pdf
- Bollier, D. (2008a). *Viral Spiral*. New York: The New Press.
- Bollier, D. (2008b). The Growth of the Commons Paradigm, in Hess, C. & Ostrom, E. (eds.) (2007). *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*. MIT Press, Cambridge, MA: 27-40
- Bollier, D. (2003). *Silent Theft: The Private Plunder of Our Common Wealth*. New York: Routledge.
- Bollier, D. (2002a). The Enclosure of the Academic Commons, *Academe*, Vol. 88(5), September/October.
- Bollier D. (2002b). Reclaiming the Commons. Summer 2002 issue of the *Boston Review*.
- Boyle, J. (2008). *The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind*. Yale University Press, New Haven & London.

- Boyle, J. (2003). The Second Enclosure Movement and the Construction of the Public Domain. *Law & Contemporary Problems* 66: 33-74.
- Boyle, J. (1997). A Politics of Intellectual Property: Environmentalism For the Net? *Duke Law Journal* 47: 87-116
- Brown, J. R. (2000). Privatizing the University—the New Tragedy of the Commons. *Science* 290 (5974),1701-1702.
- Buck, S. J. (1998). *The Global Commons: An Introduction*. Washington DC: Island Press.
- Crichton, M. (Feb. 13, 2007). Patenting Life. *New York Times*. Retrieved from: <http://www.nytimes.com/2007/02/13/opinion/13crichton.html>
- Draho, P. & Braithwaite, J. (2003). *Information Feudalism: Who Owns the Knowledge Economy?* New York: New Press.
- Fisher, W.W. (1999). The Growth of Intellectual Property: A History of the Ownership of Ideas in the United States, in Vandenhoeck & Ruprecht (Eds.) *Eigentum im internationalen Vergleich*: 265-91.
- Gadgil R. & Guha M. (1989). "State Forestry and Social Conflict in British India", *Past and Present*, No. 123: 141-177.
- Goldman, M. (Ed.) (1998). *Privatizing Nature: Political Struggles for the Global Commons*. London: Transnational Institute\ Pluto Press.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons, *Science* 162: 1243-1248.
- Heller, M. A. (1998). The Tragedy of the Anticommons. *Harvard Law Review* 111, 621, January 1998.
- Heller, M. A. and Eisenberg, R. S. (1998). Can Patents Deter Innovation? The Anticommons in Biomedical Research. *Science* 280, 698-701.
- Hess, C. & Ostrom, E. (eds.) (2007). *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Joranson, K. (2008). Indigenous knowledge and the knowledge commons, *The International Information & Library Review* 40, 64–72
- Klein, N. (2001). Reclaiming the Commons. *New Left Review* 9, 81-89.
- Lasn, K. & White, M. (2010). The Ecology of the Mind. *Adbusters magazine* #90.
- Lessig, L. (2006). *Code: Version 2.0*, New York: Basic Books.
- Lessig, L. (2004). *Free Culture: how big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity*. New York: Penguin.
- McKibben, B. (2001). What's My Damage: A Call for Mental Environmentalism. *Adbusters magazine* #38, Nov/Dec.
- McSherry, C. (2001). *Who Owns Academic Work? Battling for Control of Intellectual Property*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Merton, R.K. (1973). The Normative Structure of Science. In: , R. K. Merton, *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations* (pp.267-280). Chicago: University of Chicago Press.
- Mishori, D. (2010). Conceptualizing the Commons: Reflections on the Rhetoric of Environmental Rights and Public Ownership. *Development and Conflict in the 21st Century*, proceedings of the "International Conference of Alternative Perspectives in the Humanities and the Social Sciences", (pp.104-127). Bangkok: JAPSS Press, Inc. Retrieved from: www.japss.org/upload/DevelopmentConflict21st.pdf

- Monbiot, G. (1994). The Tragedy of Enclosure. *Scientific American* 270(1), 159-160.
- Nader, R. (June 27, 2002). Reclaiming Our Commons. *CommonDreams.org*.
Retrieved from: <http://www.commondreams.org/views02/0627-01.htm>
- Neeson, J.M. (1996). *Commoners: Common right, Enclosure and Social Change in England 1700-1820*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. et. Al (1999). Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges. *Science* 284: 278-282.
- Pope, C. (Sept-Oct, 2002). Reclaiming the commons; privatization has plenty of cheerleaders, but does it work? *Sierra Magazine*. Retrieved from: http://findarticles.com/p/articles/mi_m1525/is_5_87/ai_90990365/
- Roger, K. Chapman, J. & Oliver, R.(2004). *The Enclosure Maps of England and Wales, 1595-1918*. Cambridge Cambridge University Press.
- Rose, C. M. (2003). Romans, Roads, and Romantic Creators: Traditions of Public Property in the Information Age. *Law and Contemporary Problems* 66,89-110.
- Rose, C. M. (1986). The Comedy of the Commons: Commerce, Custom and Inherently Public Property. *The University of Chicago Law Review*, 53(3), 711-781.
- Shiva, V. (1996). *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*. Cambridge, MA: South End Press.
- Starhawk.(June 1, 2004). *Reclaiming the Commons: Forging a New Political Language*. Retrieved from: www.starhawk.org/activism/activism-writings/reclaim_commons_new.html
- The Ecologist Magazine (1993). *Whose Common Future? Reclaiming the Commons*. New Society Publishers.
- The Ecologist Magazine (1994). Whose Common Future? Reclaiming the Commons. *Environment and Urbanization*, 6 (1),106-130.
- Triggle, D. J. (2005). Patenting the Sun: Enclosing the Scientific Commons and Transforming the University - Ethical Concerns. *Drug development research*. 63,139-149.
- White, S. & Creaser C. (2007). *Trends in Scholarly Journal Prices 2000-2006*, Loughborough University, Oxford University Press. Retrieved from: <http://www.lboro.ac.uk/departments/dis/lisu/downloads/op37.pdf>

עקרונות פעולה לשימוש ביצירות

לצורכי הוראה ומחקר

פורום השכלה נגישה

מהו שימוש הוגן

"שימוש הוגן" הוא עקרון משפטי המאפשר לאזן בין הצורך להגן על זכות היוצרים מצד אחד לבין זכות המשתמשים מצד שני. השימוש ביצירות מוגנות במסגרת פעילות אקדמית, שעיקרה הוראה ומחקר, הוא בעל חשיבות עליונה, ובלעדיו לא ניתן להעמיד דור המשך משכיל במדינת ישראל. שימוש הוגן במסגרת האקדמיה הוא שימוש מידתי לצורכי הוראה ומחקר. אין דרך פשוטה לקבוע מהו שימוש הוגן ביצירה. סעיף 19 לחוק זכות יוצרים תשס"ח – 2007 (להלן: חוק זכות יוצרים) מספק מסגרת בלבד לבחינת הנסיבות בהן שימוש ייחשב הוגן. זכויות המשתמשים המעוגנות בסעיף 19 לחוק זכות יוצרים אינן מהוות רשימה סגורה. את זכויות המשתמשים לא ניתן לפרט ברשימה פרטנית ומדויקת. יש להעניק פרשנות גמישה לעקרון השימוש ההוגן באופן שמשקף את הצרכים המיוחדים של האקדמיה בישראל.

עקרונות הפעולה המפורטים במסמך זה משקפים את העמדה המקובלת בקרב מוסדות להשכלה גבוהה באשר להגינות השימוש ביצירות לצורכי הוראה ומחקר. העקרונות נועדו לסייע למוסדות האקדמיים בישראל להגיע להכרעה במקרים קונקרטיים האם שימוש כלשהו הוא שימוש הוגן ועל כן מותר על פי החוק.

עקרונות הפעולה נועדו לשמש ככלי עזר להפחתת אי הוודאות בקשר לסוגי השימושים המותרים ביצירות במסגרת שימושים אקדמיים, על ידי הבהרה מהו שימוש מותר באופן ודאי ומתן כללי הכרעה בנוגע

למקרים גבוליים המחייבים הפעלת שיקול דעת. אין בעקרונות אלה כדי לשלול מצבים נוספים שאף בהם השימוש הוגן ועל כן מותר. עקרונות הפעולה אינם באים לקבוע "תקרה" מקסימלית או "רצפה" מינימלית של ההיתר לשימוש חופשי ביצירות. אמנם קביעת כלל כמותי לשימוש הוגן ביצירות היא בעייתית, שכן עקרון השימוש ההוגן הוא גמיש מטבעו ובכך טמון היתרון שבו. עם זאת, הצורך ליישם מערכת שיקולים מורכבת, על בסיס יומיומי, בנוגע למספר עצום של שימושים, איננו ישים ועל כן גורר חוסר ודאות באשר למותר. חוסר ודאות זה מוביל להימנעות משימוש חיוני ביצירות ופוגע בהגשמת יעדי החוק. אמת מידה כמותית מסייעת ביצירת ודאות בנוגע למהו שימוש מותר, והיא מאפשרת לזהות את הנסיבות המחייבות הפעלת שיקול דעת מורכב יותר. לפיכך, יש בה כדי לסייע להנגשת החומרים הדרושים לצורכי הוראה שתשרת את מטרת החוק.

עקרונות פעולה אלה משותפים לכלל המוסדות האקדמיים המצוינים בנספח, אשר השתתפו בתהליך בניית ההבנות בנושא או שאימצו אותם. עקרונות פעולה אלה חלים על פעילותם של מוסדות אקדמיים העוסקים במחקר והוראה ופועלים שלא למטרות רווח. המוסדות השותפים לעקרונות הפעולה מכירים בחשיבות העליונה של שימוש ביצירות לקידום ההוראה והמחקר, בצד הצורך בשמירה על זכויות יוצרים. שימוש ביצירות לצרכים אקדמיים שונה במהותו מכל שימוש אחר ביצירות, בין אם מסחרי ובין אם לאו, שכן הוא חיוני לפעילות האקדמית. פעילות אקדמית היא חיונית לקיומה של חברה נאורה ומשכילה ולהכשרתם

פורום השכלה נגישה נוסד על ידי המרכז למשפט וטכנולוגיה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה ועל ידי בית הספר למשפטים בשיתוף המכון לחקר יישוב סכסוכים וגישור, המסלול האקדמי, מכללה למנהל, בפורום ובגיבוי עקרונות הפעולה נטלו חלק נציגי המוסדות להשכלה גבוהה המנויים בנספח א'.

מסמך זה הוצג בכנס מולטידיע 2011 על ידי צוות דלית קן-דרור, דוקטורנטית בפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה, dalitkd@gmail.com

לענייננו, מטרת השימוש היא לצורכי הוראה, מחקר ולימוד, במסגרת פעילותו של מוסד אקדמי שאין לו כוונות רווח. החוק מבקש לעודד שימוש למטרות אלה ולכן התיר שימוש כאמור במפורש. שימוש ביצירות לצורכי הוראה ומחקר מחייב חופש פעולה בבחירת התכנים, שיבטיח הנגשה של החומרים הנחוצים ללומדים ולחוקרים על פי שיקולים מקצועיים בלבד. על כן, נקודת המוצא ביישום סעיף 19 היא כי שימוש הוגן לצורכי הוראה או מחקר הוא מותר, אלא אם כן השיקולים השונים המפורטים בסעיף 19 (ב) מטילים את הכף באופן ברור למניעת שימוש זה.

השיקולים בשימוש הוגן

מטרת השימוש ואופיו

לצורך בחינת הוגנות השימוש, יש לשקול את מטרת השימוש ואופיו. לעניין זה, כל אחד מהמאפיינים המנויים להלן, ייחשב כשיקול התומך בהוגנות השימוש:

א. שימוש לא מסחרי

אחד השיקולים המרכזיים בבחינת אופיו של השימוש הוא השאלה האם מדובר בשימוש מסחרי ביצירה. כאשר מדובר בשימוש לא מסחרי הדבר תומך בהכרה בשימוש כהוגן ועל כן מותר. המוסדות להשכלה גבוהה פועלים שלא למטרות רווח. אין בגביית שכר לימוד בלבד כדי להפוך את פעילות המוסד למסחרית. אף אם שכר הלימוד נועד לכסות על ההוצאות, עדיין אין בכך כדי לשוות אופי מסחרי לפעילות המוסדות האקדמיים (ראו למשל פסק הדין ב"ע"א 326/00 עיריית חולון נ' אן.אם.סי. מוסיקה בע"מ ואח', פ"ד נז (3) 658 (2003) שם נקבע כי גביית דמי מנוי על ידי ספרייה ציבורית לא הפך את פעילותה לנושאת רווח מסחרי). כמו כן, אף אם פירות המחקר ממוסחרים בסופו של דבר, המחקר הוא בראשיתו מחקר אקדמי.

ב. שימוש טרנספורמטיבי

שיקול נוסף שהודגש בפסיקה האמריקנית, במסגרת בחינת אופיו של השימוש, הוא השאלה האם מדובר בשימוש טרנספורמטיבי ביצירה, שהוא, לדוגמה, שימוש שמשנה את היצירה בה נעשה שימוש על ידי תוספת ביטוי, משמעות או מסר חדשים (Cambell v. Acuff-Rose Music, Inc., 510 U.S. 569, 579, (1994) או

של חוקרים ויוצרים חדשים. לפיכך, השימוש ביצירות לתכלית זו משרת את מטרת דיני זכויות היוצרים. עקרונות הפעולה מושתתים על ההנחה כי פעילות המוסדות נעשית בתום לב, באופן סביר ובשים לב למכלול התנאים, הצרכים והדרישות בכל מקרה נתון.

הנחיות לפרשנות ראויה של השימוש ההוגן

סעיף 19 לחוק זכות יוצרים קובע:

19. שימוש הוגן

(א) שימוש הוגן ביצירה מותר למטרות כגון אלה:

לימוד עצמי, מחקר, ביקורת, סקירה, דיווח עיתונאי, הבאת מובאות, או הוראה ובחינה על ידי מוסד חינוך.

(ב) לצורך בחינה של הוגנות השימוש ביצירה לעניין

סעיף זה, יישקלו, בין היתר, כל אלה:

- (1) מטרת השימוש ואופיו;
 - (2) אופי היצירה שבה נעשה השימוש;
 - (3) היקף השימוש, מבחינה איכותית וכמותית, ביחס ליצירה בשלמותה;
 - (4) השפעת השימוש על ערכה של היצירה ועל השוק הפוטנציאלי שלה.
- (ג) השר רשאי לקבוע תנאים שבהתקיימם ייחשב שימוש לשימוש הוגן.

סעיף 19 לחוק זכות יוצרים מתווה את המסגרת לבחינת הוגנות השימוש ביצירה בכל מקרה נתון. ככל שתצטבר פסיקה ענפה יותר כך תגבר הבהירות של הכלל. בהעדר פסק דין מנחה בישראל בנוגע ליישום כלל השימוש ההוגן בקשר לשימוש ביצירות למטרות הוראה ומחקר, עקרונות הפרשנות שלהלן משקפים את העמדה המקובלת בקרב הקהילה האקדמית, בנוגע לכללי המותר והאסור בשימוש ביצירות במסגרת פעילות אקדמית.

מטרת השימוש

סעיף 19(א) לחוק זכות יוצרים קובע, כי כדי לענות על השאלה האם שימוש כלשהו ביצירה הוא הוגן, ראשית יש לבחון את מטרת השימוש. מטרת השימוש היא מעין מבחן-על, הבודק אם השימוש החופשי ביצירה מוצדק.

היסטוריות, תזות מדעיות, תרגילים, היקף השימוש המותר יהיה רחב יותר ובלבד שאין המדובר בספר לימוד.

ב. יצירות הנושאות אופי אקדמי, שחברו על ידי חוקרים או מרצים במוסד להשכלה גבוהה או במוסד אקדמי דומה מחוץ לישראל.

ג. יצירות שאין אליהן גישה אלקטרונית זמינה, כגון מאגרי מידע או כתבי עת אלקטרוניים, או שהם מופיעים כספר אלקטרוני המופץ מסחרית.

ד. יצירות שאזלו מן השוק ולא ניתן להשיגן באופן סביר.

ה. יצירות שבאופן סביר ורגיל אין נרכשות כספרי לימוד על ידי תלמידים במוסדות להשכלה גבוהה. כאשר מדובר בספר, יש לבחון האם זהו ספר לימוד או ספר שאינו ספר לימוד. ספר לימוד הוא ספר שנכתב מתוך מטרה עיקרית שישמש להוראה, בעוד שספר שאינו ספר לימוד, אף שעשוי בהחלט לשמש למטרות הוראה, לא נכתב מתוך מטרה מוצהרת כזאת. השימוש המותר בספר שאינו ספר לימוד יהיה רחב יותר.

היקף השימוש, מבחינה איכותית וכמותית, ביחס ליצירה בשלמותה

לצורך בחינת הוגנות השימוש, יש לשקול את היקף השימוש ביצירה. לעניין זה, כל אחד מהמאפיינים להלן ייחשב שיקול התומך בהוגנות השימוש:

א. היקף השימוש ביצירה צריך להיות מידתי ביחס לנחוץ לצורכי ההוראה או המחקר. ההחלטה כי כמות השימוש מידתית לשם קיום המחקר או ההוראה יכולה להיעשות על בסיס הצהרה של האדם המבקש את השימוש ביצירה, כגון המרצה, המתרגל וכיו"ב.

ב. צריך לבדוק האם הכמות שהועתקה נדרשת באופן סביר לשם הגשמת המטרה של הוראה, או שמא די בכמות קטנה יותר לשם הגשמת מטרה זו. למשל, בנוגע לצילום או לתמונה, הגשמתה של מטרת ההוראה בדרך כלל תחייב להעתיק את היצירה בשלמותה. כך גם ביחס למאמר מדעי, או כתבה בעיתון. מצד שני, ברור כי אין להעתיק, למשל, ספר שלם לצורך הוראה. בהקשר זה לא ניתן לנקוב במספר מדויק של עמודים ואין כמויות מדויקות, או נוסחה כמותית, המשקפות אמת מידה ראויה. למרות זאת, התגבשה המלצה כמותית, המפורטת להלן.

שימוש ביצירה באופן שונה או למטרה או פונקציה שונה מזו של היצירה המקורית (Perfect 10, Inc. v. Amazon.com, Inc., 508 F.3d 1146, 1165 (9th Cir. 2007)). כאשר מדובר בשימוש טרנספורמטיבי הדבר תומך בהכרה בשימוש כהוגן ועל כן הוא מותר.

לעיתים קרובות, שימוש ביצירות לצורכי הוראה ומחקר שונה מהמטרה לשמה נוצרה היצירה, אף אם לא נעשה שינוי בתוכן של היצירה עצמה, ועל כן הדבר יתמוך במסקנה כי השימוש הוא הוגן ועל כן מותר. דוגמאות לשימוש טרנספורמטיבי שכזה הן שילוב קטע מתוך ספר שלא נועד למטרות הוראה, בלקט למטרות הוראה, או שילוב כתבה מן העיתון בבחינה.

ג. שימוש שסביר היה להניח כי בעל הזכויות לא יתנגד לו

דוקטרינת השימוש ההוגן נועדה, בראש וראשונה, להכשיר שימוש ביצירות במקרים בהם בעל הזכויות מתנגד לו. עם זאת, לעיתים, דוקטרינת השימוש ההוגן יכולה לשמש להכשרת שימוש ביצירות שסביר כי בעל הזכויות ביצירה לא היה מתנגד לו. לעיתים, העלויות הכרוכות בהשגת ההסכמה מבעל הזכויות, לשימוש ביצירתו, עלולות לקעקע את השימוש בה, אף על פי ששיקולים עניינים, הנוגעים להוראה ומחקר, מצריכים את השימוש ביצירה המסוימת. כאשר מדובר בשימוש ביצירה, אשר סביר היה להניח מראש כי בעל הזכויות בה לא היה מתנגד לו, הדבר תומך בהכרה בשימוש הוגן ועל כן מותר.

דוגמאות לשימושים שסביר כי בעל הזכויות לא יתנגד להם, הן שימוש שקרוב לזוטי דברים או לשימוש בחלק מן היצירה שאף שהוא מהותי, הוא פעוט. דוגמה נוספת היא שימוש ביצירה באופן שמתיישב עם תכלית הפקתה, כגון מחקר אקדמי, שמטבעו נועד להפצה בקרב הקהילה האקדמית.

אופי היצירה שבה נעשה השימוש

לצורך בחינת הוגנות השימוש, יש לשקול את אופי היצירה שבה נעשה השימוש. לעניין זה, כל אחד מהמאפיינים להלן, ייחשב כשיקול התומך בהוגנות השימוש:

א. יצירות המתארות עובדות, תהליכים ונתונים, או כאלה שמציגות את ממצאיו של מחקר מדעי; כאשר מדובר ביצירה הכוללת בעיקרה חומרים שאינם מוגנים כשהם בלבדם, כגון נתונים, טבלאות, עובדות

השפעת השימוש על ערכה של היצירה ועל השוק הפוטנציאלי שלה

לצורך בחינת הוגנות השימוש, יש לשקול את השפעת השימוש ביצירה על ערכה ועל השוק הפוטנציאלי שלה. לעניין זה, כל אחד מהמאפיינים המנויים להלן ייחשב כשיקול התומך בהוגנות השימוש:

א. יצירת עותקים של היצירה, שאינם מהווים תחליף ליצירה המקורית, יהוו בדרך כלל שימוש הוגן, שכן שימוש כזה אינו פוגע בשוק של היצירה המקורית. לכן, אם השימוש ביצירה אינו מספק את הביקושים בשוק המקורי של היצירה, השימוש צריך להיחשב הוגן.

ב. קיומה של פגיעה כלכלית בבעל זכויות היוצרים, כתוצאה מהשימוש ביצירה, אינה שוללת מראש את הגינות השימוש. ציפייתו של בעל זכות היוצרים לרווח, מוגבלת לשימושים ביצירה אשר אינם מהווים שימוש הוגן. לפיכך יש לבחון בכל מקרה לגופו את טיב הפגיעה הכלכלית. למשל, יש לבחון האם הפגיעה הכלכלית נגרמת כתוצאה מהעמדת תחליף ליצירה, או שמא ההפסד הכספי נגרם מעצם קיומו של השימוש ללא תשלום. פגיעה כלכלית מהסוג השני, איננה שוללת את הוגנות השימוש, שכן אחרת דוקטרינת השימוש ההוגן תרוקן מתוכנה. בנוסף לזאת, יש לבחון את היקף הפגיעה. למשל, אם מדובר בפגיעה קלה ופעוטת ערך, הדבר יתמוך בהתרת השימוש.

ג. בקביעת קיומו של שוק פוטנציאלי ליצירה יש לאמוד את הציפיות הלא גיטמיות של בעל הזכויות ביצירה, לגבי אותו שוק חדש. שימוש במסגרת הוראה ומחקר ביצירה עשוי להיות מחוץ לציפיות לגיטימיות אלה. בהקשר זה הגבלה טכנולוגית על סוג המשתמשים, למשל הגבלת שימוש לתלמידי הקורס במשך הקורס, יכולה להבטיח כי רק מי שרשאי לעשות שימוש הוגן יזכה בגישה ליצירה וכי השימוש ביצירה לא יפגע בשווקים נוספים, מעבר למסגרת ההוראה והמחקר במוסדות אקדמיים.

קרדיט - ציון השם

בפסיקה הישראלית התגבש שיקול נוסף לבחינת הוגנות השימוש ביצירה והוא הקפדה על מתן קרדיט

ליוצר היצירה בה נעשה השימוש (ראו למשל פסק הדין בע"א 2790/93 Eisenman נ' קמרן, פ"ד נד (3) 817). על כן, בשימוש ביצירה או בחלקה, יש להקפיד על מתן קרדיט ליוצר היצירה, בהיקף ובמידה המקובלים.

עקרונות פעולה לשימושים ביצירות לצורכי הוראה (לא כולל מחקר)

1. הנגשת יצירות לצורכי הוראה באמצעים דיגיטליים (שמורים דיגיטליים וסילבוסים מקוונים לרבות טקסט מלא באתרי הקורסים).

I. תיאור השימוש

במסגרת פעילות ההוראה במוסדות להשכלה גבוהה, יש צורך בהנגשת יצירות באמצעים דיגיטליים לתלמידים. הנגשה זו נעשית באמצעות טכנולוגיות ההנגשה השונות, הנפוצות בקרב הקהילה האקדמית, כגון רשת האינטרנט, מחשבים אישיים, נגני מדיה, טלפונים סלולריים (להלן שמורים דיגיטליים). ההנגשה הדיגיטלית נעשית למטרות הוראה, והיא חיונית על מנת לספק את צורכי ההוראה והלימוד במאה ה-21. מערכת השמורים הדיגיטליים נועדה להנגיש לתלמידים את חומרי ההוראה בפורמט יעיל לקריאה ולחיפוש, חסכוני בנייר וידידותי לסביבה. הדבר נועד לאפשר לתלמידים לגשת אל חומר הקריאה הנחוץ במסגרת קורס בכל עת ומכל מקום, במסגרת קורסים פורנטליים או במסגרת הוראה מרחוק.

II. הכלל

1. הנגשת חומרי הלימוד באמצעות שמורים דיגיטליים מותרת, כאשר היא נחוצה לצורך הוראת הקורס ונעשית בהיקף ובמידה הדרושים לצורכי הוראה.

2. מומלץ כי בכל מוסד ייושם הכלל באמצעות מנגנון קבלת ההחלטות שלהלן: המוסד ימנה אחראי להערכת ההיתר לשימוש בחומר מוגן. גורם זה יפעיל את כלל הפעולה המפורט להלן. במקרים בהם כלל הפעולה אינו מניב מסקנה ברורה, תועבר ההכרעה לפורום (גורם ממונה, צוות מקצועי או ועדה) שיפעיל שיקול דעת בהתאם למדיניות המוסד.

הספר המהווה אסופת מאמרים לאותו הקורס, יש לבחון את הוגנות השימוש בשים לב למכלול השיקולים האמורים.

- שימוש ביצירה שאיננה ניתנת לחלוקה בשלמותה (כגון תמונה, צילום, טבלה, תרשים או שיר) מהווה שימוש הוגן.

5. שימוש שהוא מעבר להיקף המתואר לעיל, או שאינו עומד בתנאים שצוינו לעיל, יהיה גם הוא במקרים רבים שימוש הוגן, אבל הוא יחייב הפעלת שיקול דעת בנוגע למכלול אמות המידה.

2. הנגשת יצירות לצורכי הוראה באמצעות מקראות מודפסות

I. תיאור השימוש

בצד הצורך בהנגשת יצירות באמצעים דיגיטליים במסגרת פעילות הוראה במוסדות להשכלה גבוהה קיים צורך בהנגשת חומרי לימוד באמצעי המסורתי של מקראות מודפסות. המקראות הן ליקוט מודפס של מאמרים, קטעים מתוך ספרים, או מסמכים אחרים, אשר נכללו ברשימת הקריאה של הקורס. מטרת ההדפסה היא להקל על התלמיד בקריאת החומר ובעיון בו בהתאם לצורכים הפדגוגיים והחופש האקדמי של כל מרצה.

II. הכלל

היות שהמקראות הן למעשה הדפסה של החומרים שאותם ניתן להנגיש לתלמידים גם באמצעים דיגיטליים, עקרונות הפעולה אשר צוינו לעיל, בנוגע לשומרים דיגיטליים, יחולו בשינויים המחוייבים גם ביחס למקראות מודפסות.

1. ההכרעה האם מדובר בשימוש הוגן מצריכה בחינה של התנאים שבסעיפים 1 ו-2 להלן:
 - א. חומר ההוראה הנכלל במקראה נדרש על ידי מרצה לצורך קורס הנלמד במוסד (לדוגמה, על ידי הצהרת המרצה כי המדובר בחומרים הדרושים לצורך הוראת הקורס).
 - ב. המקראות יודפסו רק עבור תלמיד הלומד בקורס ויסופקו לתלמידי הקורס בלבד.
 - ג. לספריית המוסד יש גישה כדין לעותק אחד לפחות של הספר ממנו נלקחו החומרים.
 - ד. מחיר המקראות ישקף את עלות הפקתן.

3. ההכרעה האם מדובר בשימוש הוגן מצריכה בחינה של התנאים שבסעיפים 3 ו-4 להלן:

- א. חומר ההוראה נדרש על ידי מרצה לצורך קורס הנלמד במוסד (לדוגמה, על בסיס הצהרת המרצה כי המדובר בחומרים הדרושים לצורך הוראת הקורס).
- ב. לא קיימת גישה חופשית כדין לחומר, במקורות הפתוחים לעיון הציבור ברשת האינטרנט (כגון, טיוטה אחרונה באתר הבית של הכותב, או במאגרי המידע של מוסד האם, או של הספרייה האקדמית).
- ג. הנגשת החומר מוגבלת לתלמידי הקורס ולצוות האקדמי והמנהלי במוסד, ורק למשך תקופת הלימודים והבחינות.
- ד. לספריית המוסד יש גישה כדין לעותק אחד לפחות של הספר ממנו נלקחו החומרים.

4. שימוש הוגן הוא שימוש מידתי לצורכי הוראה ומחקר. אין מדובר ב"אלגוריתם" בו מוזנים נתונים ומונפק פלט, אלא ביישומם של שיקולים שונים כמכלול, על מנת להכריע בדבר היקף השימוש המותר.

יודגש, שהיקף השימוש שמתואר להלן הינו ההיקף המינימלי המותר והוא נועד לשמש כלל אצבע לזיהוי מהיר של שימושים מותרים על פניהם. במקרים רבים גם שימוש בהיקף נרחב יותר מזה האמור להלן, מהווה שימוש הוגן. ההכרעה במקרה שכזה מחייבת הפעלת שיקול דעת, בהתאם למכלול השיקולים שלעיל, והדבר יוכרע על ידי הגורם המוסמך במוסד.

בקביעת היקף השימוש ההוגן ילקחו בחשבון השיקולים הבאים:

- שימוש בכחמישית מתוך ספר מהווה שימוש הוגן. הבחינה אינה רק כמותית אלא גם איכותית.
- בלי לגרוע מן הזכות לסרוק ספר שלם בהתאם להוראות סעיף 30(א) לחוק זכות יוצרים, מותר לסרוק ספר שלם ששום עותק ממנו אינו מצוי באוסף הספרייה, אם הספר אזל מההוצאה לאור (Out of Print).
- שימוש במאמר מכתב עת או מספר שהוא אסופת מאמרים, בשלמותו, מהווה שימוש הוגן. במידה שנדרשת הנגשה של מספר מאמרים מתוך אותה החוברת, הגיליון או הכרך של כתב העת, או מתוך

המהווה אסופת מאמרים לאותו הקורס, יש לבחון את הוגנות השימוש בשים לב למכלול השיקולים האמורים.

• שימוש ביצירה שאיננה ניתנת לחלוקה בשלמותה (כגון, תמונה, צילום, טבלה, תרשים, שיר) מהווה שימוש הוגן.

3. שימושים שאינם עומדים בתנאים שצוינו לעיל או שהם מעבר להיקף המתואר לעיל הם במקרים רבים שימוש הוגן, אך הם מחייבים הפעלת שיקול דעת בנוגע למכלול אמות המידה.

2. היקף השימוש בחומר המוגן: שימוש הוגן הוא שימוש מידתי לצורכי הוראה ומחקר. היקף השימוש המותר בחומרים מוגנים במסגרת מקראות מודפסות ייקבע בהתאם לכללים החלים על שמורים דיגיטליים, קרי:

- שימוש בכחמישית מתוך ספר מהווה שימוש הוגן. הבחינה אינה רק כמותית אלא גם איכותית.
- שימוש במאמר מכתב עת או מספר שהוא אסופת מאמרים, בשלמותו, מהווה שימוש הוגן. אם נדרשת הנגשה של מספר מאמרים מתוך אותה החוברת, הגיליון או הכרך של כתב העת או מתוך הספר

נספח: המוסדות להשכלה גבוהה ששותפים בגיבוש עקרונות הפעולה או באימוצם*

1. אוניברסיטת חיפה
2. המסלול האקדמי, המכללה למנהל
3. אוניברסיטת בר-אילן
4. אוניברסיטת בן-גוריון
5. האוניברסיטה העברית בירושלים
6. האוניברסיטה הפתוחה
7. אוניברסיטת תל-אביב
8. הטכניון
9. מכון ויצמן למדע
10. המרכז האוניברסיטאי אריאל
11. המכללה האקדמית בית ברל
12. מכללת גורדון
13. מכללת חולון HZI
14. המרכז הבינתחומי הרצליה
15. מכללת סמינר הקיבוצים
16. המכללה האקדמית נתניה
17. מכללת אורנים
18. מכללת אורות ישראל
19. מכללת אורט בראודה
20. המכללה האקדמית תל-חי
21. המכללה האקדמית גליל מערבי
22. המכללה האקדמית צפת
23. המכללה האקדמית עמק יזרעאל
24. המכללה האקדמית תל אביב-יפו
25. מכללת שערי משפט
26. הקמפוס האקדמי אחווה
27. המכללה האקדמית כנרת

* בגיבוש עקרונות הפעולה נטלו חלק גם מלמ"ד – המרכז לשירותי מידע דיגיטליים ומיט"ל - מרכז ידע לטכנולוגיות למידה שתי יחידות משנה של מחב"א – מרכז החישובים הבינאוניברסיטאי

תן וקח ברשת:

מדוע אנשים משתפים מידע באינטרנט?

יפעת בילואוס

מידע הפך בשנים האחרונות למשאב כלכלי מרכזי ולאחת הסחורות המבוקשות ביותר. כתוצאה מכך קיימת נטייה שלא לחלוק במידע מתוך חשש ששיתוף כזה עלול להביא לפגיעה במעמד של ארגונים ושל אנשי מקצוע או בנחיצותם. עם זאת, ולמרבה הפלא, ברשת האינטרנט דווקא הולכת ומתחזקת תופעה הפוכה: שיתוף במידע ונתינתו חינם. גולשים רבים בוחרים לתת מידע רב ויקר ערך לגולשים אחרים מבלי לקבל תמורתו תשלום או הטבות חומריות כלשהן. תופעת נתינת המידע אינה חדשה והיא קיימת למעשה משחר האנושות, אולם רשת האינטרנט סייעה לה לצמוח למימדים עצומים. במחקר המתואר במאמר זה נעשה שימוש בתיאוריות חברתיות של שיתוף, נתינה ואלטרואיזם על מנת לבחון את תהליכי שיתוף במידע ובידע המתרחשים ברשת מזווית שונה, ונבחנו המניעים הגורמים לגולשים רבים להקדיש מזמנם וממרחם על מנת לחלוק במידע מועיל לגולשים אחרים שהם, לרוב זרים בעולם בו למידע יש ערך כלכלי רב. המחקר התמקד במידע המועבר בארבעה תחומים: מחשבים, רפואה, משפטים והורות, ובארבעה סוגים של "נותני מידע" ברשת: משתתפי פורומים, מנהלי אתרים או שותפים בכתיבה לאתרים המציעים מידע ללא כוונת רווח, בלוגרים, וויקיפדים (אנשים הכותבים ערכים בוויקיפדיה) במחקר נבחן מהם הגורמים המניעים אותם למתן המידע. מן הממצאים עולה כי בניגוד להשערותיהם של הוגי דעות רבים ביחס לאופי התועלתני של הנתינה ברשת, תגמולים פנימיים כגון תחושות חיוביות וסיפוק של הנותן הינם המניע הבולט ביותר בהחלטה לשיתוף במידע. גם תחושת המסוגלות העצמית ותחושות החובה של הנותן משחקות תפקיד חשוב בשיתוף במידע. נראה כי בהתאם לתיאוריות אחרות מתחום הנתינה והאלטרואיזם האנושי, גם שיתוף ונתינת מידע ברשת האינטרנט הינם תופעה פרדוקסלית המשלבת בתוכה אלמנטים מנוגדים כגון: אינטרסנטיות וחוסר אינטרסנטיות, ספונטניות ותכנון, וולונטריות וכפייה כאחד.

או את הידע שצבר עם אנשים אחרים ואולם, למרבית הפלא, המציאות ברשת האינטרנט נראית שונה לגמרי: גולשי אינטרנט רבים נוטים לתת מידע יקר ערך ולשתף גולשים אחרים במידע, על בסיס יומיומי, בלי לקבל על כך כל תמורה מוחשית כלשהי. הם עושים זאת באמצעות שימוש בדואר האלקטרוני, באמצעות צ'אטים ועל ידי פרסום תגובות באתרי אינטרנט ובפורומים אינטרנטיים. הם מפרסמים מידע מועיל בבלוגים, באתרי ויקיפדיה ובאתרים פרטיים, עוסקים בפעילויות שנויות במחלוקת של שיתוף קבצים ומפיצים קודים פתוחים לתוכנות מחשב. ללא כל ספק, לשיתוף במידע ולהעברתו מאדם לרעהו יש מקום מרכזי ברשת האינטרנט. שיתוף מידע דורש פעמים רבות מנותן המידע להשקיע

במהלך העשורים האחרונים הפכו המידע והידע לאחד המשאבים החשובים ביותר בכלכלה המודרנית. מספר לא מבוטל של חברות מסחריות ואנשים פרטיים מתפרנסים כיום מייצור ידע בלבד ורובם מבינים את חשיבותו הרבה בהעלאת הרווחיות ובהשגת יתרון תחרותי בשוק. אין ספק בכך שידע זה כוח ושהמידע שווה כסף ולכן לא ייפלא כי גורמים רבים מנסים לשמור על המידע שבידיהם כרכושם הפרטי. טכניקות כגון רישום קניין רוחני, הצפנת נתונים ומדיניות של סודיות מסייעות כיום לבעלי המידע שלא לחלוק אותו עם גורמים אחרים ללא קבלת התמורה המתאימה.

במצב כלכלי כזה נראה כי אף לא אחד מאזרחי חברת המידע יהיה מוכן לחלוק את המידע שברשותו

ד"ר יפעת בילואוס, הספרייה של מכון ויצמן, רחובות, yifat1978@gmail.com
מאמר זה הוא חלק מעבודת דוקטורט שנכתבה במחלקה ללימודי מידע, אוניברסיטת בר-אילן בהנחיית פרופ' ש. ברוכסון-ארביב ובמימון מלגות הנשיא לדוקטורנטים מצטיינים.

(Mauss, 1969 [1925]). לפי מוס (Mauss, 1969 [1925]), הענקת מתנה היא התנהגות אוניברסלית, הקיימת בכל חברה אנושית. בשבטים קדומים היתה המתנה תופעה מרכזית ובולטת (עובדה חברתית טוטלית), והיתה המקבילה הפונקציונלית לחוזה החברתי המקובל בחברות מודרניות. היא תפקדה כמנגנון לסולידריות חברתית: מנעה קונפליקטים ועיונות ונתפסה כסממן לשלום. בחברות המודרניות חלה אמנם ירידה במרכזיותה, ואולם המתנה ממשיכה עדיין למלא תפקיד חשוב ביחסים החברתיים בין בני אדם.

אף על פי שנתנית מתנות נראית לרוב כאקט וולונטרי, ספונטני ונטול אינטרסים אישיים או ציפיות להחזר, גילה מוס לראשונה במחקרו את אופייה הפרדוקסלי: נתנית מתנות עשויה להיות, בו זמנית, גם וולונטרית וגם כפויה, גם ספונטנית וגם מתוכננת, גם אינטרסנטית וגם נטולת אינטרסים אישיים. למעשה, טען מוס, כי המתנה אינה אקט וולונטרי בודד של העברת דבר מה מאדם אחד למשנהו, אלא חוליה אחת בשרשרת של אקטים דומים – שרשרת המונעת על ידי שלוש חובות חברתיות בסיסיות: החובה לתת, החובה לקבל והחובה להחזיר. אף על פי שבני האדם אינם מודעים לחובות אלה וסבורים כי מתנותיהם הנדיבות ניתנות מרצונם החופשי וכתוצאה מטוב לבם, כל נתניה במערכת חברתית מהווה למעשה החזר לנתניה קודמת ובד בבד יוצרת חובה להחזר עתידי. מרווח הזמן העובר בין אקט נתניה אחד למשנהו מסייע למשתתפים בפעילות החליפין להכחיש את היותם מחויבים זה לזה ולהפגין כבוד והכרת תודה כלפי הנותן (Bourdieu, 1977), ולכן הוא תורם לחיזוק הסולידריות החברתית. נורמות חברתיות חשובות, כגון נורמת ההדדיות, אשר דורשת מבני האדם לסייע למי שסייע להם בעבר ולא לפגוע בו (Gouldner, 1960), ונורמת הנתינה שרואה בעזרה לזולת מעשה טוב ומוסרי (Leeds, 1963), רק תומכות במערכת החובות המניעות את הנתינה ומחזקות אותה.

כלכלת מתנות היא אם כן כלכלת חוב (Gregory, 1982). קבלת מתנה מעמידה את המקבל בעמדת חוב כלפי הנותן. חוב זה יכול להיות מוחזר רק באמצעות החזרת מתנה עתידית לנותן. מתנה עתידית זו תסיים אומנם את החוב הנוכחי, ואולם בד בבד תיצור חוב חדש להחזר (Sahlins, 1972). כתוצאה מכך, נתינת מתנה

זמן ומרץ רב לטובת רווחתם של אנשים אחרים, ובסביבה המבוזרת והאנונימית של רשת האינטרנט, רבים מהם זרים גמורים ומכל מקום לא אנשים שהוא מכיר באופן אישי. באופן טבעי נשאלת השאלה מה יכול להניע את תורמי המידע הללו להיטיב עם ציבור שלם של מקבלים, בלי לקבל על כך תשלום או החזר ודאי כלשהו. מחקרים שונים (שיפורטו בסקירת הספרות) ניסו אמנם להשיב על שאלה זו, אלא שרובם עסקו בשיתוף במידע בסביבות ארגוניות שהמשותף להן הוא ההיכרות האישית או הארגונית בין נותן המידע לבין מקבלו. המחקרים המעטים שבכל זאת בחנו את התופעה בסביבה המבוזרת והאנונימית של רשת האינטרנט התמקדו לרוב רק באיתור המניעים לנתינה באפליקציה טכנולוגית בודדת או בדקו מספר מצומצם ביותר של מניעים או של גולשים.

מטרתו של מחקר זה היתה לבחון, באופן מקיף ומעמיק, תוך השוואה בין סביבות טכנולוגיות שונות את הגורמים המניעים גולשי אינטרנט רבים להשקיע מזמנם ולהקדיש ממרצם על מנת לתרום מידע מקצועי לגולשים אחרים, שאותם הם אינם מכירים בדרך כלל, בלי לקבל על כך תשלום או החזר ודאי כלשהו, בעידן שבו ידע שווה כוח וזמן שווה כסף. מכיוון שהעברת טובין (ובכלל זה גם מידע וידע), שירותים ואפילו התנהגויות ללא קבלת תמורה מוחשית נתפסת בחברה האנושית כמתנה, ייתכן שיהיה זה מועיל ומרתק, להתחיל לבחון את תופעת שיתוף המידע ברשת האינטרנט דווקא מתוך גישה זו.

רקע תיאורטי וסקירת ספרות

מתנה (Gift) מוגדרת כהעברה ללא תמורה של דבר מה (מוחשי או שאינו מוחשי) מגורם "נותן" לגורם "מקבל" (New Encyclopedia Britannica, 1992; Oxford English Dictionary, 1998). מקובל לכנות את אקט ההעברה עצמו כ"נתינה" (Gift-giving), ואילו מערכת כלכלית שלמה המתבססת על חילופי מתנות ללא קבלת תמורה כספית עבורן מכונה "כלכלת מתנות" (Miller, 1999), ונתפסת פעמים רבות כמנוגדת למערכת הכלכלית המקובלת, בה כל העברה של דבר מה מלווה בתשלום (Bollier, 1998).

תופעת הנתינה נחקרה לראשונה באופן מדעי-אמפירי על ידי האנתרופולוג הצרפתי, מרסל מוס (Marcel)

לתת גם בעתיד על מנת לשמור על הרגשתם הטובה או לשפר אותה (Cialdini et al., 1987).

מתנת המידע

ההתייחסות למידע ואל ידע כאל מתנה אפשרית, החלה לראשונה על ידי תיאורטיקנים מתחום החליפין החברתי (Blau, 1955; 1964; 1987; Homans, 1958; Thibaut & Kelley, 1959), שהתייחסו לכל אינטראקציה חברתית כאל מערכת חליפין. לפי בלאו (Blau, 1955; 1964; 1987), אנשים עוסקים בחילופי מידע, בידע ובעצות מקצועיות על מנת להשיג תגמולים חברתיים של מעמד, כבוד, הערכה וכוח במערכת החברתית. במחקר מאוחר יותר (Hagstrom, 1982), נמצא שמדענים מפרסמים מאמרים בכתבי עת מדעיים לא רק בשל הדרישות האקדמיות המחייבות אותם לעשות כן, אלא גם על מנת להשיג תגמולים חברתיים מהקהילה המדעית.

באופן כללי, השאלה מדוע אנשים מוכנים לתת מידע או לשתף אחרים במידע הנמצא ברשותם נשאלה רבות במהלך השנים האחרונות ועוררה עניין בעיקר בקרב מומחים מתחום ניהול הידע, הנדרשים למצוא שיטות שיניעו עובדי ארגונים לחלוק את הידע שלהם עם עמיתיהם. מחקרים שנערכו בתחום מצאו גם הם כי שני המניעים החזקים ביותר להענקת מידע בסביבות ארגוניות היו הציפייה לתגמולים חברתיים בתמורה לנתינה והציפייה ליהנות מתרומותיהם הרבות של אחרים (Bock & Kim, 2002; Davenport & Prusak, 1998; Hall, 2001a; 2001b; Hendriks, 1999; Herzberg, 2003; Lichtenstein & Hunter, 2005; Wasko & Faraj, 2000). חוקרים מתחום ניהול הידע אימצו גם את תיאוריית הפעולה המנומקת (The Theory of Reasoned Action) (Fishbein & Ajzen, 1975; 1981), ומצאו כי ניתן לחזות נטייה לשיתוף מידע בקרב עובדים בהתבסס על עמדותיהם כלפי השיתוף (Bock & Kim, 2002). עוד נמצא, כי הנטייה לשיתוף מידע גוברת ככל שגוברת אמונתו של העובד ביכולתו לספק מידע איכותי לעמיתיו (Kankanhalli, Tan & Wei, 2005; Ryu, Ho & Han, 2003).

כניסתה של רשת האינטרנט, כמו גם טכנולוגיות מידע אחרות לחיינו, הקלה משמעותית על יצירת מידע ועל הפצתו ולכן סייעה למתנת המידע לפרוח.

יוצרת גם שורה של ציפיות אצל הנותן: הוא מצפה לקבל החזר עתידי ויחס של כבוד והערכה מצד המקבל (Bourdieu, 1977), כך שכלכלת המתנות הופכת במהרה גם למשחק של כוח ומעמד חברתי. בניגוד לכלכלה המודרנית, בה צבירה של רכוש מתורגמת לצבירת מעמד חברתי (Belk, 1988), בכלכלת מתנות דווקא חלוקה של רכוש ושיתופו עם אנשים אחרים מעלה את המעמד החברתי של הנותן (Pinchot, 1998). וכך, למי שנותן יותר יש השפעה רבה יותר על אחרים.

ככלל, מעמד חברתי, הערכה והכרת תודה הם תגמולים חשובים במערכות חברתיות (Homans, 1961; Simmel, 1950). למעשה, תיאוריית החליפין החברתי טוענת שמכיוון שבני אדם נוטים להתנהג באופן רציונלי הם יכנסו לאינטראקציות חברתיות במטרה להרוויח תגמולים חברתיים ולהימנע מעלויות (Blau, 1959). עם זאת, תגמולים חברתיים אינם התגמולים היחידים שאנשים יכולים לקבל בתמורה להתנהגותם. פסיכולוגים חברתיים, שעוסקים רבות בנושא הנתינה כחלק מההתנהגויות פרו-חברתיות של אלטרואיזם ועזרה לזולת, מסכימים לטענה שמה שמניע אנשים לעזור לאנשים הוא התגמולים המתקבלים כתוצאה מכך, ואולם לדעתם אין מדובר דווקא בתגמולים חיצוניים כגון מעמד חברתי, הערכה או הכרת תודה, אלא בתגמולים פנימיים כגון תחושות ההנאה, השמחה, הסיפוק והערך העצמי שחש האדם כתוצאה מאקט הנתינה או מכך שהוא מגיש עזרה לזולת (Bandura, 1971; Bar-Tal, 1976; Gergen, Gergen & Meter, 1972; Goranson & Berkowitz, 1966; Kennett, 1980; Krueger, Hicks & McGue, 2001; Midlarsky, 1991; Midlarsky & Kahana, 1994; Millar, Millar & Tesser, 1988; Smith, 1995; Williamson & Clark, 1989; 1992).

נתינה לאנשים אחרים או עזרה לזולת יכולות, על פי הפסיכולוגיה החברתית, לשפר את מצב הרוח וההערכה העצמית של הנותן, העוזר, ולגרום לו להרגיש בריא, נינוח ומאושר, כמו גם להקל על תחושות לחץ, חרדה ואפילו דיכאון (Hunter & Lin, 1981; Liang, Krause, 2003; Luks, 1998; Schwartz et al., 2003; Williamson & Clark, 1989). התרוממות הרוח של העוזר (מה שמוגדר על ידי Luks, 1998 כ-Helper's High) עשויה אף להיות ממכרת ולדרבן אנשים לחזור ולעזור או

.(& Adilov, 2004 ; Ripeanu et al., 2006 ; Watanabe, 2002
משתפים "כבדים" של קבצים רבים נוטים ליהנות גם
ממעמד חברתי גבוה בקרב קהילת המשתפים ולכן
ממשיכים להעביר חומרים רבים ובאיכות טובה (Rehn,
2004).

רק מחקרים מעטים בדקו את המניעים לכתיבת
בלוגים ורובם לא מבחינים בין בלוגים המשמשים יומנים
אישיים לבין כאלו שמטרתם ריכוז של מידע מקצועי
ושיתוף אחרים במידע כזה. עם זאת, בכמה מחקרים
נמצא, כי תחושת המסוגלות העצמית של הבלוגרים
והציפיות החברתיות שלהם להחזיר מניעות אותם
להמשיך ולכתוב (Discher, 2005; Hsu & Lin, 2008; Lu,
2007; Miura & Yamashita, 2007; Hsiao, 2007). עניין מחקרי
רב קצת יותר התעורר דווקא ביחס ל"וויקיפדים",
אנשים שכותבים לוויקיפדיה ועורכים ערכים עבודה,
מכיוון שעלויות הכתיבה בוויקיפדיה גבוהות במונחי זמן,
מאמץ וביקורת מקוראים, ואין להם כמעט תגמולים.
מחקרים שבדקו את המניעים לכתיבה בוויקיפדיה
מצאו כי ההנאה מהכתיבה עצמה ותחושת הערך
העצמי שהיא מעניקה לכותב ממלאות את התפקיד
החשוב ביותר בנכונותו לתרום מידע (Bryant, Forte &
Brukman, 2005 ; Nov, 2007 ; Prasarnphanich & Wagner,
2009 ; Schroer & Hertel, 2007).

כפי שראינו עד כה, לא הרבה נכתב אודות המניעים
להענקת מתנת המידע האינטרנטית. רוב המחקרים
שטיפלו בתופעה התמקדו רק בפלטפורמת שיתוף
ספציפית (כגון ויקיפדיה או בלוגים) או בחנו רק קבוצה
מצומצמת של תורמים או של מניעים אפשריים. מטרתו
של המחקר הנוכחי היתה בראש ובראשונה לבחון את
המניעים לתופעה של נתינת המידע באינטרנט ושיתוף
אחרים במידע הקיים באופן אמפירי, רחב ומעמיק
משנעשה עד כה. באמצעות בחינת ספקטרום רחב
של מניעים אפשריים, בקרב משתמשי פלטפורמות
שונות, בסביבה הטבעית בה מתרחש תהליך השיתוף,
אנו מקווים למפות את הגורמים האפשריים המניעים
את נתינת המידע לזרים ברשת, ללא תמורה מוחשית
מובטחת. חשוב לציין, כי בחרנו לבדוק את התופעה
בהקשר של שיתוף מידע מקצועי בלבד, על מנת
שנוכל להתייחס אל המידע כטובין ולא כשיחית חולין
או כפעילות בשעות הפנאי. הבנה טובה יותר של
הגורמים המניעים את השיתוף במידע ברשת תאפשר

תופעת נתינת המידע ברשת שונה מהותית מנתינת
מידע בסביבה ארגונית. ההבדל המרכזי בין השניים
טמון כמובן באנונימיות של רשת האינטרנט. בסביבות
ארגוניות העובדים מכירים זה את זה באופן אישי
בדרך כלל, ושוררת ביניהם סולידריות ברמה כזאת
או אחרת. נמצא, כי תחושת השייכות והסולידריות
גורמות לכך שהמידע נתפס כרכוש הכלל ולא כרכוש
פרטי ועל כן הן מגבירות את האמון בין אנשים לבין
עצמם ומדרבנות אותם לשתף אחרים במידע הנמצא
ברשותם (Ardichvili, Page & Wentling, 2003; Constant,
1994; Kiesler & Sproull). למרבה הצער, כל זה אינו יכול
להסביר שיתוף במידע עם זרים שמתרחש בדרך כלל
בסביבה האנונימית של רשת האינטרנט.

אחד המחקרים החלוציים שנעשו על אודות הגורמים
המניעים נתינת מידע בסביבה הפתוחה והאנונימית של
רשת האינטרנט היה מחקרן של וואסקו ופרג' (Wasko
& Faraj, 2000). הן מצאו שנותני מידע ברשת היו מונעים
בעיקר על ידי תחושת חובה להחזיר מידע תמורת מידע
שניתן להם בעבר, על ידי שאיפה להעשרה מקצועית,
על ידי תחושות של סיפוק וערך עצמי ועל ידי השאיפה
ליהנות מתרומותיהם של אחרים. מחקר מאוחר יותר
של אותן חוקרות (Faraj & Wasko, 2001) חיזק גם הוא
את הקשר שבין השאיפה להעשרה מקצועית לבין
הנכונות לתת ומצא, שמומחים נוהגים לתת יותר מידע
(בתחום מומחיותם כמובן), מאשר גולשים שאינם
מומחים. תוצאות דומות התקבלו גם במחקר נוסף
שלהן (Wasko & Faraj, 2005): השאיפה לקבלת הכרה
חברתית בקרב הקהילה האינטרנטית המקצועית
נמצא כגורם ההנעה החשוב ביותר לתרומה ברשת.

השאלה מדוע גולשי אינטרנט מוכנים לתרום מידע
לגולשים אחרים נשאלה גם בהקשר של תנועת
הקוד הפתוח וקהילות שיתוף הקבצים. באופן כללי,
נמצא כי שיתוף מידע בקרב מפתחי קוד פתוח מונע
בעיקר מהצורך למצוא פתרונות תוכנה, מתחושת
המסוגלות העצמית של המפתחים ומההנאה שהם
מפיקים מפיתוח הקוד (Ghosh et al., 2002; Hertel,
2003; Niedner & Herrmann). בקרב העוסקים בשיתוף
קבצים נמצאו מניעים אגואיסטיים יותר, כגון הרצון
להימנע מתשלום עבור הקבצים והשאיפה ליהנות
מתרומותיהם הרבות של אחרים בתמורה להשקעה
מינימלית מצד הנותן עצמו (Cunningham, Alexander)

משתני הכוח והשליטה הם המניעים האישיים לשיתוף מידע, ומשקפים את תחושות הכוח והשליטה שחש נותן המידע כלפי עצמו, הידע שברשותו ויכולתו לשתף. משתנים אלה כוללים:

- תחושת המסוגלות העצמית (Self-Efficacy) של הנותן - אמונתו של הנותן בכך שהוא מסוגל להעניק לאחרים מידע איכותי ומועיל.
- תחושת ההפסד של הנותן - משקפת את אמונתו של הנותן בכך שהוא עלול להפסיד משהו כתוצאה משיתוף אחרים במידע שברשותו.
- האמונה בדבר הבעלות על המידע - משקפת את הדעה למי, על פי אמונתו של הנותן, שייך המידע שהוא חולק עם אחרים.

המשתנים החברתיים כוללים מניעים הקשורים ליחסים החברתיים בין הנותן לבין המקבל:

- הרצון של הנותן ליצור חברויות ברשת באמצעות אקט השיתוף.
- האמון של הנותן בטוב לבם של אלו עמם הוא חולק מידע ברשת, כמו גם ביושרם ובכוונותיהם הטובות.
- ההיכרות האישית שיש לנותן עם שותפיו לחליפין. בנוסף לקבוצות מניעים אלה, נבדקו גם שורה של משתנים דמוגרפיים (כגון גיל, מגדר, השכלה וניסיון תעסוקתי בתחום הידע בו נותנים המשתתפים מידע) ומשתני השתייכות שכוללים את תחום הידע בו ניתן המידע ואת הפלטפורמה שעל גביה מתבצע השיתוף. במחקר זה התמקדנו בארבעה תחומי ידע: מחשבים, רפואה, משפטים והורות, ובארבע פלטפורמות שיתוף: אתרי אינטרנט ללא כוונת רווח, פורומים, בלוגים והוויקיפדיה. כל אלה יוצרים מטריצה של 16 קבוצות מחקר.

המשתנים התלויים במחקר נבחרו במטרה לבדוק את נכונותם של נותני המידע או של אלה שמשתפים במידע לעסוק בפעילות זו וכללו:

- צמדות הנבדקים כלפי נתינת מידע או שיתוף במידע העומד לרשותם למי שנותן להם מידע או משתף אותם במידע העומד לרשותו.
- תדירות השיתוף במידע או נתינתו כפי שהיא המדווחת ברשת האינטרנט.

מכיוון שמחקר זה הינו ראשוני בהיקפו ומיועד לקבלת מפה כללית של מניעים לשיתוף במידע, נמנענו בשלב זה מניסוח השערות מחקר ספציפיות אודות המשתנים,

פיתוח מערכות מידע וסביבות מקוונות שיעודדו שיתוף במידע, בידע וברעיונות ויתרמו לזמינותו של תוכן מקצועי מבוסס-משתמש ברשת.

מתודולוגיה

כפי שראינו עד כה, הספרות המחקרית מציעה שורה ארוכה של מניעים אפשריים לנתינה בכלל ולשיתוף במידע בפרט. על מנת לבצע מחקר זה קיבצנו את כל המניעים המוצעים לחמש קבוצות: תגמולים, תחושות חובה, מדדי אלטרואיזם, משתני כוח ושליטה ומשתנים חברתיים.

קבוצת התגמולים המתקבלים בתמורה לאקט הנתינה כוללת:

- התגמולים הפנימיים - כל אותן תחושות חיוביות ונעימות שחש הנותן כתוצאה מאקט הנתינה.
- התגמולים החיצוניים - הם התגמולים שמקבל הנותן מהסביבה. תגמולים אלה יכולים להיות תועלתניים-מקצועיים (הטבות מוחשיות, כגון קידום מכירות לקליניקה או לספר שנכתב על ידי הנותן), תועלתניים-חברתיים (מונעים את הצורך בתשלום, או בבזבז זמן תמורת השגת מידע רלוונטי בעת הצורך), או חברתיים (כבוד, הערכה, הכרת תודה או שיפור המעמד החברתי או המקצועי).

תחושות החובה כוללות אותן שלוש מחויבויות חברתיות, המניעות, על פי מוס (Mauss, 1969[1925]) את תהליך הנתינה: החובה לתת, החובה לקבל והחובה להחזיר. החובה לתת משקפת את אמונתו של הנותן בכך שהוא חייב לתרום מידע לאחרים ולעזור להם בעת הצורך. החובה לקבל משקפת את אמונתו של מקבל המידע בכך שהוא חייב לשמוע לעצותיהם של אחרים ברשת. החובה להחזיר משקפת את אמונתו של הנותן בכך שהוא חייב להחזיר מידע ולשתף אחרים במידע שברשותו בתמורה לכך שאחרים משתפים אותו במידע שברשותם.

מדדי האלטרואיזם משקפים את אחד המניעים החזקים, על פי הפסיכולוגיה החברתית, לנתינה, לשיתוף ולעזרה לאחרים. מטרתם לבדוק את רמת המעורבות של הנבדק בפעילויות פרו-חברתיות אחרות מחוץ לרשת האינטרנט. מדידת רמת האלטרואיזם הכללית של הנבדק תסייע לנו לבחון האם קיים קשר בין התנהגות פרו-חברתית ברשת לבין זו הפועלת בעולם האמיתי.

טבלה 1: סטיות התקן ואת ערכי המינימום והמקסימום של כל אחד ממשתני המחקר האינטרוולים

משתנה	N	M	SD	Min	Max	Scale
עמדות כלפי נותני מידע \ משתפים במידע	895	4.07	0.64	1.67	5.00	1-5
עמדות כלפי נתינת מידע \ שיתוף במידע	893	4.19	0.63	1.00	5.00	1-5
תדירות הנתינה	896	6.45	1.41	1.00	9.00	1-9
תגמולים פנימיים	897	4.43	0.47	1.67	5.00	1-5
תגמולים חיצוניים-תועלתניים-מקצועיים	895	2.27	1.27	1.00	5.00	1-5
תגמולים חיצוניים-תועלתניים-חסכוניים	897	3.82	0.76	1.00	5.00	1-5
תגמולים חיצוניים-חברתיים	897	3.31	0.75	1.00	5.00	1-5
החובה לתת	897	3.66	0.86	1.00	5.00	1-5
החובה לקבל	897	2.40	0.64	1.00	5.00	1-5
החובה להחזיר	897	3.04	0.77	1.00	5.00	1-5
מסוגלות עצמית	897	4.06	0.68	1.50	5.00	1-5
תחושת הפסד "חיובית"	897	3.57	0.73	1.00	5.00	1-5
תחושת הפסד "שלילית"	896	1.46	0.61	1.00	4.50	1-5
יצירת קשרים חברתיים	897	3.60	0.84	1.00	5.00	1-5
תחושת אמון	897	3.05	0.64	1.00	5.00	1-5

מולאו באופן כללי, התכוונו לבחון את עמדות הנבדקים כלפי כל אחת מקבוצות המניעים, את הקשר שבין

הקבוצות השונות לבין עצמן ולבין המשתנים התלויים ואת ההבדלים בין העמדות כלפי הנתינה ותדירותה בין קבוצות המחקר השונות.

897 "נותני מידע" ישראלים באינטרנט השתתפו במחקר. מכיוון שגודל אוכלוסיית המשתפים במידע ברשת אינו ידוע, המשתתפים נבחרו בשיטה של דגימת מתנדבים (Volunteer Sampling). הודעה ובה בקשה להשתתף במחקר וקישור לשאלון המחקר המקוון נשלחה ל-247 פורומים ישראלים פתוחים, ל-232 מנהלים או שותפים בכתיבת אתרי אינטרנט ללא כוונת רווח, ל-193 בלוגרים ול-118 וויקיפדים, כותבי הוויקיפדיה העברית ועורכיה. כל הפורומים והכתובות (פרט לאלה של הוויקיפדים) אותרו באמצעות סריקת כל הפורטלים הישראליים הפופולריים. הוויקיפדים אותרו באמצעות סריקת כל דפי ההיסטוריה של תחומי הידע הרלוונטיים למחקר ובחירה בתורמי המידע הראשונים והדומיננטיים ביותר בכל ערך. 988 נותני מידע השיבו על השאלון, אבל רק 897 שאלונים

1. היגדי עמדות כלפי שיתוף מידע ומשתפי מידע ברשת. היגדים אלה נכתבו במיוחד לצורך המחקר על בסיס הספרות שנסקרה והם תוקפו על ידי שלושה מומחים: מומחה להעברת מידע באינטרנט, מומחית בחקר המידע וארגונו ומומחית לחקר המתנה הקלאסית. ההיגדים עברו גם מבחן מהימנות ($\alpha > 0.6$), והוצבו על סולם ליקרט שבו חמש שנתות.
2. דיפרנציאל סמנטי (Osgood, Suci & Tannenbaum, 1957) למדידת עמדות כלפי שיתוף וכלפי משתפי מידע ברשת ($\alpha > 0.8$).
3. סולם תדירויות בן תשע שנתות למדידת תדירותה של נתינת המידע ברשת.

4. מבחן אלטרואיזם מבוסס מחקרית

(Rushton, Chrisjohn & Fekken, 1981).

5. שאלות דמוגרפיות ומדדי מומחיות בתחום מתן המידע.

ממצאים

טבלה 1 מציגה את הממוצעים, את סטיות התקן ואת ערכי המינימום והמקסימום של כל אחד ממשתני המחקר האינטרוולים.

באופן כללי, ניתן לראות, כי המשתתפים במחקר מציגים רמה גבוהה של עמדות חיוביות כלפי שיתוף במידע או לגבי הענקתו ($M=4.19$, $SD=0.63$) וכלפי המשתתפים במידע או מעניקים אותו ($M=4.07$, $SD=0.64$). בנוסף לזאת, גם תדירות הנתינה שלהם גבוהה ($M=6.45$, $SD=1.41$).

על מנת לבדוק האם קיימים הבדלים מובהקים בין הפלטפורמות לבין תחומי הידע השונים ביצענו ניתוחי ANOVA חד-כיווניים. הבדל מובהק נמצא בין משתתפי הפורומים לבין הוויקיפדים בעמדותיהם כלפי נותני מידע ($F(3,891)=5.52$, $p<0.01$). ניתוחי המשך מסוג Scheffe הראו שהעמדות כלפי נותני מידע היו שליליות יותר בקרב הוויקיפדים מאשר בקרב משתתפי פורומים, וכן, אם כי לא באופן מובהק, גם בקרב בלוגרים וכותבי אתרים. הבדלים בעמדות כלפי נותני מידע וכלפי נתינת מידע ($F(3,882)=6.66$, $p<0.001$) נמצאו גם בין נבדקים בעלי השקפות שונות בדבר הבעלות על המידע: נבדקים שמאמינים שהמידע הניתן מהווה טובין ציבוריים נטו להיות בעלי עמדות חיוביות יותר כלפי נתינת מידע וכלפי נותניו.

ביחס לתדירות הנתינה, זו נטתה להיות הגבוהה ביותר בקרב נבדקים שמאמינים שהמידע הניתן שייך לנותן. ממצא מעניין נוסף הוא שתדירות הנתינה בקרב גברים היתה גבוהה יותר מתדירותה בקרב נשים ($t(887)=5.51$, $p<0.001$). זאת אף על פי שדווקא בקרב נשים נמצאו עמדות חיוביות יותר כלפי נותני המידע ($F(1,883)=6.70$, $p<0.01$). תדירות הנתינה היתה גבוהה יותר גם בקרב נבדקים בעלי תואר דוקטור, בעלי השכלה גבוהה או בעלי ניסיון תעסוקתי בתחום הידע בו ניתן המידע ובקרב כאלה אשר נטו לראות עצמם כמומחים בתחום ידע זה.

עמדות הנבדקים כלפי התגמולים הפנימיים המושגים כתוצאה מאקט הנתינה היו חיוביות באופן מובהק

וחזקות יותר מאשר כלפי כל סוג אחר של תגמולים שנבדק במחקר. בין משתתפי פורומים, בלוגרים וכותבי ויקיפדיה ועורכיה, הוויקיפדים היו בעלי עמדות חיוביות יותר ביחס לתגמולים הפנימיים מאשר כותבי אתרים. בנוסף לזאת, נמצא מתאם חיובי מובהק בין העמדות כלפי התגמולים הפנימיים לבין העמדות כלפי נתינת מידע ($r=0.37$, $p<0.01$), נותני מידע ($r=0.30$, $p<0.01$) ותדירות הנתינה ($r=0.28$, $p<0.01$).

באשר לתגמולים החיצוניים נמצא, כי נותני מידע בתחום המחשבים היו בעלי עמדות חיוביות יותר ביחס לתגמולים החיצוניים-חברתיים מאשר כל יתר המשתתפים במחקר. ביחס לתגמולים החיצוניים-תועלתניים, נמצא כי ככל שהנבדק היה יותר משכיל, מנוסה מקצועית ומגדיר עצמו מומחה בתחום הידע, כך היו עמדותיו חיוביות יותר ביחס לתגמולים המקצועיים ושליליות יותר ביחס לתגמולי החיסכון. העמדות כלפי התגמולים המקצועיים היו חיוביות יותר גם בקרב נבדקים המאמינים שהמידע שייך לנותן. כותבי אתרים היו הקבוצה בעלת העמדות החיוביות ביותר כלפי תגמולים אלה מכל יתר קבוצות המחקר ($F(3,891)=54.61$, $p<0.01$).

מבין כל תחושות החובה שנבדקו במחקר נמצאה החובה לתת כחזקה ביותר, וקשר חיובי מובהק נמצא בינה לבין עמדות הנבדקים כלפי נתינת מידע ($r=0.29$, $p<0.01$), נותני מידע ($r=0.24$, $p<0.01$) ותדירות הנתינה ($r=0.30$, $p<0.01$). החובה לתת נמצאה חיובית יותר בקרב נבדקים בעלי השכלה גבוהה יותר וניסיון מקצועי רב יותר בתחום הידע, בקרב נבדקים מתחומי הרפואה ובקרב נבדקים המאמינים שהמידע שייך לכלל הגולשים באינטרנט.

מבחינת משתני הכוח והשליטה, נמצא מתאם חיובי מובהק בין תחושת המסוגלות העצמית לבין תדירות הנתינה ($r=0.33$, $p<0.01$). תחושת המסוגלות העצמית נמצאה גבוהה יותר ככל שהשכלתו של הנבדק ($n=897$, $r=0.31$, $p<0.001$) ומומחיותו בתחום הידע בו ניתן המידע ($t(850)=12.54$, $p<0.05$) היו רבות יותר. באשר לאמונותיהם בדבר הבעלות על המידע, 44 אחוז מהמשתתפים במחקר מאמינים שהמידע הניתן באינטרנט שייך למי שזקוק לו (היינו, למקבל). 25 אחוז מאמינים שהוא שייך לכלל גולשי האינטרנט. 17 אחוז

עקב העובדה שכתבת ערכי אנציקלופדיה מסודרים ומובנים דורשת זמן רב יחסית. ייתכן, אם כן, כי כפי שטענו שרור והרטל (Schroer & Hertel, 2007), וויקיפדים מפתחים רמת סבילות גבוהה לעלויות הגבוהות שדורשת מהם הנתינה ומאופיינים במחויבות גבוהה לפרויקט עצמו המונעת בעיקר מתגמולים פנימיים. ואכן, בדיקה של עמדותיהם כלפי התגמולים הפנימיים לנתינה חשפה את העמדות החיוביות ביותר מבין כל קבוצות המחקר.

ממצא מעניין נוסף הוא השוני בנכונות לנתינה בין גברים לנשים. אף על פי שעמדותיהן של הנשים כלפי נתינת המידע וכלפי נותניו היו חיוביות יותר מאלו של הגברים, תדירות הנתינה שלהן היתה נמוכה יותר. ממצא זה סותר מספר מחקרים קלאסיים מתחום הנתינה אשר דיווחו על רמות גבוהות יותר של השתתפות בפעילויות נתינה בקרב נשים (לדוגמה: Caplow, 1982, Cheal, 1988). מכיוון שסביר להניח שכל הנבדקים במחקר הם בעלי אוריינטציה טכנולוגית גבוהה יחסית, לא ניתן להסביר ממצא זה על בסיס חוסר שוויון טכנולוגי. בדיון בספרות המחקרית על אודות תיאוריית הפעולה המנומקת (The Theory of Reasoned Action) עלתה האפשרות שעל פיה נוטים נחקרים לעיתים להציג עמדות חיוביות יותר כלפי התנהגות מסוימת מאשר לבצעה בפועל על מנת להציג את עצמם כאנשים טובים יותר (Ajzen & Fishbein, 2005). אלא שבניגוד לכך, במחקר זה, גם העמדות וגם תדירות הנתינה דווחו על ידי הנחקרים עצמם, כך שאם הנשים היו מעוניינות להציג עצמן באור חיובי יותר, היו מדווחות גם על תדירות נתינה גבוהה יותר. מכיוון ששני ההסברים הללו אינם מתקבלים על הדעת, סביר להניח שבדומה להשערותיו של נוב (Nov, 2007) על אודות וויקיפדים שלהם אידיאולוגיה חזקה ובדומה למוצג בספרות הקלאסית על אודות נתינת מתנות, לנשים יש פחות זמן להשקיע בנתינת מידע ברשת, מכיוון שבד בבד הן עסוקות גם בפעילויות נוספות של נתינה מחוץ לרשת האינטרנט, אם כי לא נמצאה עדות מבוססת לכך במחקר זה.

ביחס לקשר שבין מומחיות לבין נתינת מידע, כל מדדי המומחיות במחקר זה מצביעים על כך, שבדומה לממצאיהם של וואסקו ופרג' (Faraj & Wasko, 2001; Wasko & Faraj, 2000; 2005), ככל שרמת המומחיות של נותן המידע בתחום הידע בו ניתן המידע רבה יותר,

מאמינים שהוא שייך למי ששם אותו ברשת (היינו, לנותן) ו-13 אחוז מאמינים שהוא אינו שייך לאף אחד. 50 אחוז מכלל הבלוגרים מאמינים שהמידע שייך לנותן, בעוד 50 אחוז מכלל משתתפי הפורומים מאמינים שהוא שייך דווקא למקבל. נבדקים שמאמינים שהמידע שייך לנותן דיווחו על תדירות נתינה גבוהה יותר מכל יתר המשתתפים במחקר.

לבסוף, לא נמצאו מתאמים מובהקים או בעלי משמעות בין המשתתפים החברתיים במחקר זה לבין המשתתפים התלויים. באופן מפתיע גם לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין רמת המעורבות של הנבדקים בפעילויות פרו-חברתיות מחוץ לרשת האינטרנט (מדד האלטרואיזם) לבין נכונותם לתת מידע במסגרתה.

דיון וסיכום

מטרתו של המחקר הנוכחי היתה לבחון את הגורמים השונים העשויים להניע את גולשי האינטרנט לתרום מידע לגולשים אחרים (לרוב זרים) ברשת, מבלי לקבל על כך תשלום או החזר ודאי כלשהו. כפי שראינו בסעיף הקודם, חשף מחקר זה מספר ממצאים מעניינים.

באופן כללי, עמדות הנבדקים במחקר כלפי נתינת מידע ונותני מידע היו חיוביות ביותר ותדירות הנתינה המדווחת שלהם היתה אף היא גבוהה. ממצא זה אינו מפתיע, שכן מלכתחילה פנה מחקר זה לגולשים הנוהגים לתת מידע ברשת. עם זאת, ובאופן מפתיע דווקא, עמדות הנבדקים כלפי הנתינה עצמה היו חיוביות יותר מעמדותיהם כלפי נותני מידע אחרים ברשת. ייתכן, כי שוני זה בעמדות נובע מאופייה הפרדוקסלי של המתנה: בעוד שנותני מידע נוטים להעריך מאוד את המתנה עצמה, הם מודעים היטב לאינטרסים האישיים השונים העומדים מאחוריה. תופעה זו בלטה בעיקר בקרב וויקיפדים: בעוד שעמדותיהם כלפי הנתינה היו החיוביות ביותר מבין כל הנבדקים, עמדותיהם כלפי נותני המידע היו השליליות ביותר. ניתן אולי לייחס זאת לאווירה האופפת את הוויקיפדיה העברית המאופיינת לעיתים קרובות במחלוקות, ולכן, אין זה מפתיע, שוויקיפדים מעריכים מאוד את המתנה, אבל פחות מזה את נותניה. יתרה מכך, תדירות הנתינה בקרב הוויקיפדים היתה הגבוהה ביותר מבין כלל משתתפי המחקר, כנראה

באשר לתחושות החובה, נדמה כי הממצא המעניין ביותר במחקר זה היה העמדות הבינוניות יחסית כלפי תחושת החובה להחזיר את מתנת המידע. תחושת החובה לתת נמצאה בעוצמה רבה יותר, בעיקר בקרב מומחים, בלוגרים וכותבי הוויקיפדיה ועורכיה. ייתכן, כי האופי המוכלל של החליפין ברשת פועל באופן המעלה את תחושת החובה לתת לקהילה כולה, מבלי לצפות להחזר ספציפי. בדומה לממצאים קודמים (Yu, Wilkins & Ma, 2004), החובה להחזיר נמצאה קשורה מאוד לתחושת האמון באחרים. מכיוון שבמחקר הזה דווח רק על תחושת אמון מעטה, גם הציפייה להחזר או תחושת החובה להחזיר נמצאו מעטות בהתאמה.

לסיכום ניתן לומר, כי בעוד שממצאי המחקר מציעים טווח רחב של מניעים העשויים לעודד את הנכונות לתת ולשתף במידע ברשת האינטרנט, דווקא התגמולים הפנימיים הנלווים לאקט הנתינה ותחושת המסוגלות העצמית של הנותן קשורים אליה באופן החזק ביותר. מחקרים עתידיים יצטרכו לבחון את התחושות והרגשות הספציפיים המעודדים שיתוף במידע ולנסות לשלוט בהם על מנת לעודד יותר שיתוף במידע ברשת האינטרנט וברשתות אינטראנט.

תחושת המסוגלות העצמית, הקשורה באופן הדוק למומחיותו של נותן המידע בתחום הידע בו ניתן המידע, עשויה לתרום להבנתן של הציפיות השונות בקרב נותני המידע השונים ברשת. נדמה, כי משתפי מידע מומחים מצפים לקבלת תגמולים תועלתניים בתמורה לאקט הנתינה, ואולם הם חשים את עצמם מחויבים לתת הרבה יותר מאחרים. לעומת זאת, נותנים שאינם מומחים, עשויים להיות מושפעים יותר מצרכים חברתיים (כגון הרצון לרכוש חברים חדשים) ולכן גם תחושת החובה להחזיר בולטת יותר בקרבם. סביר להניח, אם כן, שרמות מומחיות ומסוגלות עצמית שונות מגבירות את הבולטות (Salience) של נורמות חברתיות שונות בקרב הנותנים ולכן הן יעילות יותר בהסבר תופעת נתינת המידע ברשת מאשר אותן תחושות אמון המשמשות בדרך כלל להבנת שיתוף מידע בסביבות ארגוניות.

כך עולה גם תדירות הנתינה שלו. ממצאים אלה תואמים גם את הספרות שנסקרה בתחום ניהול הידע שמדגישה את חשיבותה של תחושת המסוגלות העצמית בניבוי הנכונות לשיתוף בידע. תחושת המסוגלות העצמית, אשר נמדדה בנפרד במחקר זה, נמצאה כבולטת ביותר מבין כל המניעים שנבדקו והיתה במתאם חיובי גבוה עם תדירות הנתינה. יתרה מכך, כפי שמצא מחקר קודם (Kankanhalli, Tan & Wei, 2005), מסוגלות עצמית נמצאת בקשר הדוק עם עמדות הנבדקים כלפי התגמולים הפנימיים. כלומר, אמונתו של הנותן ביכולתו לתת מידע איכותי ומועיל לאחרים קשורה באופן ישיר למידת ההנאה והסיפוק שהוא חש כתוצאה מאקט הנתינה.

באופן כללי, תחושת המסוגלות העצמית והעמדות כלפי התגמולים הפנימיים לנתינה נמצאו כגורמי ההנעה החזקים ביותר מבין כל המשתנים שנבדקו. הם גם היו בעלי המתאם הגבוה ביותר עם העמדות כלפי הנתינה ונותני המידע ועם תדירות הנתינה, כך שבניגוד למחקרים קודמים בתחום שיתוף המידע האינטרנטי אשר הדגישו לרוב את חשיבותם של תגמולים חיצוניים כגון השאיפה להימנע מתשלום עבור המידע והרצון לצבור מעמד מקצועי גבוה (Bergquist & Ljungberg, 2001; Cunningham, Alexander & Adilov, 2004; Ghosh, et al. 2002; Hertel, Niedner & Herrmann, 2003; Kollock, 1999; Kushnier, 1999; Luo, 2002; Ripeanu et al, 2006; Watanabe, 2002), מצביע המחקר הזה על כך שדווקא אותן תחושות נעימות של אושר, שמחה וסיפוק עדיין ממלאות תפקיד חשוב מאוד בנתינת מידע לאחרים. ייתכן, כי בדומה למוצע על ידי התיאוריות הקלאסיות של האלטרואיזם (Bandura, 1971; Bar-Tal, 1976; Cialdini et al, 1987; Gergen, Gergen & Meter, 1972; Goranson & Berkowitz, 1966; Kennett, 1980; Krueger, Hicks & McGue, 2001; Luks, 1988; Midlarsky, 1991; Midlarski & Kahana, 1994; Millar, Millar & Tesser, 1988; Schwartz et al., 2003; Smith, 1995; Williamson & Clark, 1989; 1992), אפילו בעולם האינטרנטי הקר והאנונימי התחושות החיוביות והנעימות של הפרט ממלאות תפקיד חשוב בהחלטה לתת. עם זאת, בקרב נותנים מומחים בתחומם ניכרת גם השפעתה של הציפייה לקבלת תגמולים חיצוניים.

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. In D. Albarracín, B. T. Johnson, & M. P. Zanna (Eds.), *The Handbook of attitudes* (pp. 173-222). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. Retrieved from http://web.psych.utoronto.ca/psy320/Required%20readings_files/4-1.pdf
- Ardichvili, A., Page, V. & Wentling, T. (2003). Motivation and barriers to participation in virtual knowledge-sharing communities of practice. *Journal of Knowledge Management*, 7(1), 64-77.
- Bandura, A. (1971). Vicarious and self-reinforcement processes. In R. Glazer (Ed.), *The nature of reinforcement* (pp. 228-278). New York: Academic Press.
- Bar-Ilan, J. (2005). Information hub blogs. *Journal of Information Science*, 31(4), 297-307.
- Bar-Tal, D. (1976). *Prosocial behavior: Theory and research*. New York: John Wiley & Sons.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139-168.
- Bergquist, M. & Ljungberg, J. (2001). The power of gifts: relationships in open source communities. *Information Systems Journal*, 11, 305-320.
- Blau, P. M. (1955). *The dynamics of bureaucracy: A study of interpersonal relations in the government agencies*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: John Wiley & Sons.
- Blau, P. M. (1987). Microprocess and macrostructure. In Karen S. Cook (Ed.), *Social exchange theory* (pp. 83-100). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Bock, G. W. & Kim, Y. G. (2002). Breaking the myths of rewards: An exploratory study of attitudes about knowledge sharing. *Information Research Management Journal*, 15(2), 14-21.
- Bollier, D. (1998). *Postcards from the digital frontier: How new technologies are transforming the fitness landscape for organizations – and why creative leadership is needed*. Retrieved July 15, 2010, from <http://time.dufe.edu.cn/jingjiwencong/waiwenziliao/postcards.txt>
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bryant, S. L., Forte, A. & Bruckman, A. (2005). Becoming Wikipedian: Transformation of participation in a collaborative online encyclopedia. *Proceedings of the 2005 international ACM SIGGROUP conference on Supporting group work*. Sanibel Island, Florida (pp. 1-10).
- Caplow, T. (1982). Christmas gifts and kin networks. *American Sociological Review*, 47(3), 383-392.
- Cheal, D. (1988). *The gift economy*. London: Routledge.
- Cialdini, R. B., Schaller, M., Joulahan, D., Arps, K., Fultz, J. & Beaman, A. L. (1987). Empathy-based helping: Is it selflessly or selfishly motivated?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 749-758.
- Constant, D., Kiesler, S. & Sproull, L. (1994). What's mine is ours, or is it? A study of attitudes about information sharing. *Information Systems Research*, 5(4), 400-422.
- Cunningham, B. M., Alexander, P. J. & Adilov, N. (2004). Peer-to-peer file sharing communities. *Information Economics and Policy*, 16(2), 197-213.
- Davenport, T. H. & Prusak, L. (1998). *Working knowledge*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Dillman, D. (2007). Mail and internet surveys: *The tailored design method*. Hoboken, NJ: Wiley & Sons.

- Discher, W. F. (2005). *Car-blogs and the gift economy*. Retrieved July 15, 2010, from <http://home.ubalt.edu/students/UB95M03/WFD/IDIA-620/DischerResearchPubIDIA620F05.pdf>
- Emerson, R. M. (1987). Toward a theory of value in social exchange. In Karen S. Cook (Ed.), *Social exchange theory* (pp. 11-46). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Faraj, S. & Wasko, M. M. (2001). The Web of knowledge: An investigation of knowledge exchange in networks of practice. Retrieved July 15, 2010, from <http://opensource.mit.edu/papers/Farajwasko.pdf>
- Fishbein, M. & Ajzen I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fishbein, M. & Ajzen I. (1981). Attitudes and voting behavior: An application of the theory of reasoned action. In G. M. Stephenson & J. M. Davis (Eds.), *Progress in applied social psychology* (Vol. 1, pp. 253-313). London: Wiley.
- Gergen, K. J., Gergen, M. M. & Meter, K. (1972). Individual orientations to prosocial behavior. *Journal of Social Issues*, 28(3), 105-130.
- Ghosh, R. A., Glott, R., Krieger, B. & Robles, G. (2002). *Free/Libre and Open Source Software: Survey and Study*. Retrieved from http://www.rosipa.ca/documents/floss/FLOSS_Final4.pdf
- Gift. (1992). In *New Encyclopedia Britannica*. Chicago: Encyclopedia Britannica.
- Gift. (1998). In *Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Goranson, R. E. & Berkowitz, L. (1966). Reciprocity and responsibility reactions to prior help. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(2), 227-232.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25(2), 161-178.
- Gregory, C. A. (1982). *Gifts and commodities*. New York: Academic Press.
- Hagstrom, W. O. (1982). Gift giving as an organizing principle in science. In B. Barnes, & D. Edge (Eds.), *Science in context: Readings in the sociology of science* (pp. 21-34). Cambridge MA: MIT Press.
- Hall, H. (2001a). Input-friendliness: Motivating knowledge sharing across intranets. *Journal of Information Science*, 27(3), 139-146.
- Hall, H. (2001b). Social exchange for knowledge exchange. Paper presented at *Managing knowledge: Conversations and critiques*, University of Leicester Management Centre, 10-11 April 2001. Retrieved July 15, 2010, from <http://www.soc.napier.ac.uk/~hazelh/esis/hazel1.pdf>
- Hendriks, P. (1999). Why share knowledge? The influence of ICT on the motivation for knowledge sharing. *Knowledge and Process Management*, 6(2), 91-100.
- Hertel, G., Niedner, S. & Herrmann, S. (2003). Motivation of software developers in open source projects: An internet-based survey of contributors to the Linux kernel. *Research policy*, 32, 1159-1177.
- Herzberg, F. (2003). One more time: How do you motivate employees? *Harvard business review*, 81(1), 87-96.
- Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *The American journal of sociology*, 63(6), 597-606.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Hsu, C. L. & Lin, J. C. C. (2008). Acceptance of blog usage: The roles of technology acceptance, social influence and knowledge sharing motivation. *Information & Management*, 45, 65-74.

- Hunter, K. I. & Lin, M. W. (1981). Psychological differences between elderly volunteers and non-volunteers. *International Journal of Aging and Human Development*, 12(2), 205-213.
- Kankanhalli, A., Tan, B. C. Y. & Wei, K. K. (2005). Contributing knowledge to electronic repositories: An empirical investigation. *Management information systems quarterly*, 29(1), 113-143.
- Kennett, D. A. (1980). Altruism and economic behavior: II Privet charity and public policy. *American Journal of Economics and Sociology*, 39(4), 337-353.
- Kollock, P. (1999). The economies of online cooperation. In M.A. Smith, & P. Kollock (Eds.), *Communities in Cyberspace* (pp. 220-239). London: Routledge.
- Krueger, R. F., Hicks, B. M. & McGue, M. (2001). Altruism and antisocial behavior: independent tendencies, unique personality correlates, distinct etiologies. *Psychological Science*, 12(5), 397-402.
- Kushnier, B. (1999). *Bytes for Bites*. Retrieved December 2, 2005, from <http://home.cc.umanitoba.ca/~umkushn3/Reciprocity.htm>. Can be obtained from Yifat Belous.
- Leeds, R. (1963). Altruism and the norm of giving. *Merrill Palmer Quarterly*, 9, 229-240.
- Liang, J., Krause, N. M. & Bennett, J. M. (2001). Social exchange and well-being: Is giving better than receiving? *Psychology and Aging*, 16(4), 511-523.
- Lichtenstein, S. & Hunter, A. (2005). Receiver influences on knowledge sharing. Retrieved July 15, 2010 from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.135.8016&rep=rep1&type=pdf>
- Lu, H. & Hsiao, K. (2007). Understanding intention to continuously share information on weblogs. *Internet Research*, 17(4), 345-361.
- Luo, J. (2002). *Why people are willing to share knowledge: An open source account*. Retrieved 2007, from http://business.queensu.ca/kbe/consortium/KMOpensource_Consortium_New.pdf
- Luks, A. (1998). Helper's high. *Psychology Today*, October 1998, 39-40.
- Mauss, M. (1969). *The gift: Forms and functions of exchange in archaic societies*. London: Cohen & West Ltd (Originally published in 1925).
- Midlarsky, E. (1991). Helping as coping. In M. S. Clark (Ed.), *Prosocial behavior* (pp. 238-264). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Midlarsky, E. & Kahana, E. (1994). *Altruism in later life*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Millar, M. G., Millar, K. U. & Tesser, A. (1988). The effects of helping and focus of attention on mood states. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 14, 536-543.
- Miller, J. (1999). The university as an open space for grace: Reflections on an experience at Seton Hall. *Proceedings of the Center for Catholic Studies*(pp.5-7). Retrieved December 2, 2010, from http://www.shu.edu/academics/artsci/catholic-studies/upload/respubs_ccs_DivineMadness1999.pdf
- Miura, A. & Yamashita, K. (2007). Psychological and social influences on blog writing: An online survey of blog authors in Japan. *Journal of Computer- Mediated Communication*, 12, 1452-1471.
- Nov, O. (2007). What motivates Wikipedians? *Communications of the ACM*, 50(11), 60-64.
- Osgood, C. E., Suci, G. J., & Tannenbaum, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Pinchot, G. (1998). A sense of community. *Executive Excellence*, 15, 19-20.
- Prasarnphanich, P. & Wagner, C. (2009). The role of Wiki technology and altruism in collaborative knowledge creation. *Journal of Computer Information Systems*, 49(4), 33-41.

- Rehn, A. (2004). The politics of contraband: The honor economics of the warez scene. *Journal of Socio-Economics*, 33, 359-374. Retrieved July 15, 2010, from <http://pdf.textfiles.com/academics/politicscc-rehn.pdf>
- Ripeanu, M., Mowbray, M., Andrade, N. & Lima, A. (2006). Gifting technologies: A BitTorrent case study. *First Monday*, 11(11). Retrieved July 15, 2010, from <http://www.uic.edu/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/1412/1330>
- Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D., & Fekken, G. C. (1981). The altruistic personality and the Self-Report Altruism Scale. *Personality and Individual Differences*, 2, 293-302.
- Ryu, S., Ho, S. H. & Han, I. (2003). Knowledge sharing behavior of physicians in hospitals. *Expert systems with applications*, 25, 113-122.
- Sahlins, M. (1972). The spirit of the gift. In Marshall Sahlins, *Stone age economics* (pp. 149-183). London: Tavistock Publications.
- Schonlau, M., Fricker, R. D. & Elliott, M. N. (2002). *Conducting research surveys via e-mail and the web*. CA: Rand.
- Schroer, J. & Hertel, G. (2007). Voluntary engagement in an open web-based encyclopedia: Wikipedians, and why they do it. Retrieved July 15, 2010, from <http://www.psy.uni-muenster.de:8019/publications.php?action=view&id=44>
- Schwartz, C., Meisenhelder, J. B., Ma, Y. & Reed, G. (2003). Altruistic social interest behaviors are associated with better mental health. *Psychosomatic Medicine*, 65(5), 778-785.
- Simmel, G. (1950). *The sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.
- Smith, A. (1995). An analysis of altruism: A concept of caring. *Journal of Advanced Nursing*, 22(4), 785-790.
- Thibaut, J. W. & Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: Wiley.
- Wasko, M. M. & Faraj, S. (2000). "It is what one does": Why people participate and help others in electronic communities of practice. *Journal of strategic information systems*, 9, 155-173.
- Wasko, M. M. & Faraj, S. (2005). Why should I share? Examining social capital and knowledge contribution in electronic networks of practice. *MIS Quarterly*, 29(1), 35-57.
- Watanabe, T. (2002). The rise of peer-to-peer communication in the US: The advent of the network society. *Information Communication and Ethics in Society*, 1, s5-s15.
- Williamson, G. M. & Clark, M. S. (1989). Providing help and desired relationship type as determinants of change in moods and self-evaluations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(5), 722-734.
- Williamson, G. M. & Clark, M. S. (1992). Impact of desired relationship type on affective reactions to choosing and being required to help. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(1), 10-18.
- Yu, Y., Wilkins, L. C. & Ma, W.W.K. (2004). Developing an instrument for measuring knowledge sharing attitudes. Retrieved July 15, 2010 from http://stu.hksyu.edu/~wkma/ref/Yu_Wilkins_Ma_2004.pdf

אהבת הקריאה - האומנם ניתן להידבק בה?

מילי אפשטיין ינאי

נקודת המוצא במסמך זה היא האמונה שעל פיה, כדי לעודד קריאה כך שתתקיים גם לאחר תקופת בית-הספר, יש צורך בשיתוף ההורים והמשפחה באהבת הקריאה. שיתוף זה מצביע על הצורך להפוך את מעשה הקריאה להרגל, למנהג, לאורח חיים לחלק מתרבות הבית (habitus). מחקרים רבים מראים שקריאת ספרות יפה, לא רק לצורכי מידע או לצורכי לימוד, אלא כמעשה בעל ערך כשלעצמו, מועברת מהורים לילדיהם כנכס תרבותי. בכך, דומה הנחלת הקריאה להקנייתם של נימוסי שולחן וליצירת סדרי עדיפות לגבי בילוי הזמן הפנוי. הנטייה לבחור בקריאה כדרך לבלות את הזמן הפנוי וכך לספק צרכים אישיים ואסתטיים וגם צרכים של השתייכות קהילתית, נרקמת כמו הרגל בנסיבות חברתיות ותרבותיות התומכות בכך. הקריאה תומכת לא רק ברכישת השפה ובמיומנויות אורייניות, כפי שמודגש תדיר, אלא גם בעיצוב מרחבי הדמיון והרגש, כפי שכבר טענתי קודם. ואלו מרחבים שטוב לבקר בהם בילדות המוקדמת וגם לאחריה בליווי של הורים ובני בית, ולא רק של מורים בבית-הספר. במאמר זה מוצעת תוכנית דידקטית המעודדת את מעורבות ההורים בהרגלי הקריאה של הילדים, מתוך אמונה, שבנוסף לניסיון להטמיע את הקריאה במסגרות קהילתיות שונות, רצוי להחזיר את הקריאה למסגרת המשפחתית ולהטמיע אותה בפעילויות המשפחתיות.

פרולוג: מעשה שהיה

מהווה רקע עיוני המאפשר לבסס את העמדה הדוגלת בעידוד מעורבות ההורים בקריאה של ילדיהם מתוך אהבה ומחויבות רגשית.

הקריאה כחוויה המתקיימת במרחב הסימבולי

החוויה הגלומה בסיפור הקצר שסיפרתי היא בעיני ההקדמה הטובה ביותר שאני יכולה לחשוב עליה כאשר אני פותחת קורס בספרות ילדים או בתהליך הקריאה, מפני שהיא מציגה את הקריאה כמעשה אינטימי, רגשי ומסקרן, שפותח דלתות אל הרפתקאות לא נודעות. קריאה כחיבוק וכחוויה מעצבת התורמת להתפתחות הרגשית והרוחנית של ילדים (בטלהיים, 1990; אבירם וארם, 2005). הקריאה כאירוע המתקיים במרחב סימבולי גמיש ומכיל, שדומה למרחב בו מתהווים המשחק והחוויה האסתטית (transitional space), ועל כן יש לו גבולות גמישים וטמונות בו אפשרויות רבות (Winnicott, 1971). מעשה הקריאה הוא הזמנה למסע רגשי בעולמם של אחרים כדי לחזור אלינו. מה שמתרחש

לפני שנים רבות, התראיינתי למשרתי הראשונה כמרצה לספרות ילדים בבואנוס איירס. בהתאם לרוחות שנשבו באותם ימים בעיר, התקיים הראיון בבית קפה ליד המוסד שבו הייתי עתידה ללמד. לאחר שקיבלתי את המשרה, על אף חוסר ניסיוני המוחלט בתחום, התרחק מעט מנהל התוכנית להכשרת מורות מהשולחן, טפח נמרצות על ירכיו, ואמר לי את אחד הדברים החשובים ששמעתי על הוראת קריאה לילדים צעירים והם מלווים אותי עד היום: "פה מלמדים לקרוא". פה, כלומר על הברכיים, מתוך חיבוק תוך החזקה של ספר ובעת ובעונה אחת גם הילד או את הילדה.

כבר אז, לפני יותר מ-20 שנה, התחולל במפגש הזה דבר מה עוצמתי, שהדהד בי והצית בי מבלי דעת, את ההחלטה להיענות לאתגר ולהעביר הלאה את הרעיון על פיו "פה מלמדים לקרוא", משמעו להנחיל לקוראים הצעירים סוג של אהבה. האמונה בצורך לעודד מפגשי קריאה בין הורים לילדים היא תמצית דברי במסמך זה. השימוש ברעיונות תיאורטיים ובעובדות מחקריות

ד"ר מילי אפשטיין ינאי, מכללת ליונסקי לחינוך; מנחה סדנאות כתיבה, קריאה ויצירה במגוון מסגרות; מאמנת אישית בעזרת כלים מתחום היצירתיות וה-NLP. millyepstein@gmail.com, www.etnahta.co.il

שם, על הדפים, משקף את חיינו ומהדהד בנו בדרכים שונות. כפי שהיטיב לתאר זאת רואלד דאל בספרו מתילדה: "הספרים נשאו אותה לעולמות חדשים, והציגו בפניה אנשים מדהימים שחיו חיים מרגשים, [...] כך טיילה בעולם כשהיא יושבת בחדרה הקטן בכפר האנגלי". הקריאה מאפשרת לברוח מן המציאות ובד בבד היא גם יכולה להיות הצעד הראשון כדי לבדוק אותה ולכוון את הקורא לעשייה הנובעת מהמסקנות שהסיק ממנה.

במהלך המאה הקודמת, עוררה הקריאה את עניינם של חוקרים בתחומים שונים. חוקרים מתחומים כמו הפסיכו-לינגוויסטיקה, הפסיכולוגיה הקוגניטיבית, הסוציולוגיה, הפדגוגיה והאורייניות השונות ניסו לספח אותה אל תחומי המחקר שלהם ולהסבירה. עמדות רבות ומגוונות מנסות "לתקוף" את הקריאה ולכבוש אותה בעזרת טרמינולוגיה מתוחכמת הבאה להפשיט אותה לפני חוקריה. כך, היא אמורה להיות ניתנת לשליטה, להבנה ולהפנמה, כמו גם להעברה הלאה. במציאות, לא אלה הם פני הדברים. הציפייה המחקרית-חינוכית להבין את תהליך הקריאה בשלמותו נדונה לאכזבה או לכל היותר לגרימת אותו סיפוק כביכול באמצעות סקרים ומבחנים; אלא שסקרים ומבחנים אינם מעידים על שמחת הקריאה או על הרצון להשקיע בה, והם מתייחסים להישגים לימודיים מדידים; כך מסיטים את כיוון תהליך ההוראה לתוצאות ניתנות לכימות (דיין, 2011, מצטט את מחקרה של דגן-בוזגלו). השמחה של השקוע בקריאתו נמצאת ב"מקום" אחר, ועל כן יש לשים לב לגישה המדגישה את המרחב הדמיוני (L'imaginaire) או את "הבמה הפנימית" (Mannoni, 1979) שטוענת שתהליך הקריאה מתרחש כמרחב שיש לפתחו ולטפחו. כדי ללמוד להיות קורא חשוב לפתח עמדה של קורא או תפקיד של קורא (אפשטיין-ינאי, 1996), כמצפן פנימי המכוון את העשייה. מדובר ב-"savoir faire", ידע שאינו מנוסח בהכרח. הצעה המשתמעת מהדברים הללו אינה הצעה פשוטה, כי היא מבקשת לעסוק במה שחומק מן העין, בד בבד עם דרישתה לתת דוגמה אישית של התנהגות שתוצאותיה אינן צפויות באופן מיידי.

במה פנימית זו, שהפרט ממלא בה את תפקיד הקורא, היא מרחב מטפורי, חסר גבולות מוגדרים, חלל דמיוני

המתקיים בין עולם המציאות לבין עולם הפנטזיה ומגשר ביניהם (Winnicot, 1974). במרחב זה מתעוררת החוויה של אשליה אסתטית, שבונה משמעות. היכולת להימצא על במה פנימית זו, ובמלים אחרות, יכולתו של הפרט לדמיין את עצמו ממלא תפקיד כלשהו במצבים וירטואליים, מתבטאת בחלק גדול מן היחסים שהפרט מפתח עם המציאות הסובבת אותו. הקריאה היא חלק מאותה מציאות: היא מפעילה את דמיונו של הקורא, מאפשרת לו להתמודד עם העולם הטקסטואלי ולהעניק לו משמעות. כישרון זה מופעל ביחס לכל טקסט, הן ביחס לטקסטים עיוניים והן ביחס לספרות יפה הבונה עולמות בדיוניים. רמה מסוימת של אלתור מתבטאת בתגובת הקורא במפגש עם הטקסט, בדומה לרגעי משחק או לאירועי למידה, שבהם מארג של שליטה, ניבוי ההמשך ומוכנות לאלתורים מזדמנים מאפשר את התקדמות הפעולה (Montuori, 2003). התייחסות זו אל הקורא מדגישה את הפן הדמיוני והמשחק (playfulness) (Lieberman 1977), שבמעשה הקריאה, ובכך היא מאפשרת פרשנות משתנה של הטקסט ומזמינה אותה. בנייתו של תפקיד זה וההתרגלות אליו מתחילה כבר במפגשים הראשונים עם ספרים, וכך גם פיתוח הערכים הקשורים בהרגל עצמו (ולדן, 2001; Van Kleeck et al., 2003).

ההחלטה להתחיל לקרוא היא החלטה מרכזית במפגש עם הטקסט, מכיוון שהיא מבטאת את התנועה המתחוללת במרחב הפנימי הדמיוני ופירושה להתפנות לטקסט כדי להיות פנוי, ובכך לפנות אל הטקסט, ולהיות מוכן להתחלת ההרפתקה. תנועה זו נגועה במאפיינים של מרחב המעבר, ועל כן היא יכולה להתהוות כמו במצב של משחק או במצבים "כאילו" אחרים, שבהם ממלא הדמיון תפקיד מרכזי.

האופי הבלתי צפוי של המפגש עם הטקסט הוא שמאפשר לשמור את הקריאה כפעולה חתרנית, כתופעה בעלת כוח מהפכני שאינו מתיישן עם הזמן. אופיה זה של הקריאה מופעל בחלל דמיוני, באותו מרחב רגשי-קוגניטיבי שהקורא ממלא בו את תפקידו בזמן הקריאה. הקריאה - כל קריאה - מצטיירת אפוא בעיני, כחוויה דמיונית.

מפגש קורא-טקסט כמודל

נראה שאנו חיים בעידן של סטנדרטיזציה של הנלמד,

הנשמר אילם בתוכנו, ולפעמים זה ציווי המוליד אותנו לחיים חדשים.

אופיו של המפגש קורא-טקסט, כפי שהוא מצטייר בעיני הילד, הוא שמעניק לו את הכלים המאפשרים לו להמשיך את התפתחותו מעבר לבית-הספר. המפגש קורא-טקסט יוצר דרכי התייחסות וערכים למתנסים בו; המפגש הנוכחי, המתנהל במסגרת בית-הספר או במסגרת הבית, משמש מודל רב-ממדי (רגשי, אינטלקטואלי, התנהגותי, וכד') למפגשים עתידיים, וככזה הוא מעורר ציפיות לגבי הטקסט. ההתנסות החוזרת מאפשרת לפתח כישורים לניווט מוצלח של המפגשים הבאים עם טקסטים, שבהם תהיה תמיד רמה מסוימת לפחות של אלתור ויצירתיות (Montuori, 2003, בתיאורו של הפנומנולוגיה של האלתור). המפגש מספק פיגומים (ויגוצקי, 2004) עתידיים: נוצר יחס דמיוני בין הילד לבין המבוגר.

הקריאה כהרגל וכערך

נקודת המוצא במסמך זה היא האמונה שעל פיה, כדי לעודד קריאה כך שתתקיים גם לאחר תקופת בית-הספר, (לאחר שעות הלימודים) יש צורך בשיתוף ההורים והמשפחה באהבת הקריאה. שיתוף זה מצביע על הצורך להפוך את מעשה הקריאה להרגל, למנהג, לאורח חיים לחלק מתרבות הבית (habitus). מחקרים רבים מראים שקריאת ספרות יפה, לא רק לצורכי מידע או לצורכי לימוד, אלא כמעשה בעל ערך כשלעצמו, מועברת מהורים לילדיהם כנכס תרבותי (Bourdieu, 2003). בכך, דומה הנחלת הקריאה להקנייתם של נימוסי שולחן וליצירת סדרי עדיפות לגבי בילוי הזמן הפנוי. הנטייה לבחור בקריאה כדרך לבלות את הזמן הפנוי וכך לספק צרכים אישיים ואסתטיים וגם צרכים של השתייכות קהילתית, נרקמת כמו הרגל בנסיבות חברתיות ותרבותיות התומכות בכך. חשוב פה להדגיש שה-habitus מצטייר כמערכת של נטיות לא מודעות שנוצרו על ידי ההפנמה של מבנים חברתיים אובייקטיביים וממשיים. ההרגל מייצר פרקטיקות ואופני התנהגות, והוא תוחם את מקום המפגש של התניות (determinism) חברתיות אובייקטיביות עם ציפיות ותקוות סובייקטיביות.¹

תופעה הבאה לידי ביטוי בין היתר במבחנים, בחלוקה מדעית כביכול ושווה לכול של תוכני הלימוד, ביצירת מנגנונים מורכבים של מעקב, במדידתם של המורים ושל הלומדים כאחד ובהערכתם (Epstein Jannai, 2010; 2001). תשובות סטנדרטיות נוטות להעלים את אותו "צל" שעליו דיבר רולאן בארת בהתייחסויותיו למעשה הקריאה: בצל הזה טמון הפער שבו יכולים לצמוח פרשנות אישית, חוסר הבנה, סקרנות ואהבה (Barthes, 1973). תשובות נכונות למבחנים סטנדרטיים לא משקפות, בדרך כלל, כישורי ניתוח של טקסטים וכישורי פרשנות. כישורים אלו מתפתחים מתוך התנסות ארוכה בשיחה ובדיון - שמשתכללת במהלך שנות ההתפתחות והגדילה, ועוברת תהליך של הפנמה והטמעה (ויגוצקי, 2004; Beck, 2001). מדובר בתהליך, שכמו כל תהליך התפתחותי, עובר מהחץ פנימה. שיחה פרשנית ורגשית על אודות סיפר או טקסט, בכל גיל, עוזרת לפתח הרגלים רפלקטיביים ולזהות בטקסט הנקרא מידע מסוגים שונים שיכול לתרום לשיחה ולשאלות שיבואו בעקבותיה (אבירם וארם, 2005; De Jong & Leseman, 2001; Aram & Levin, 2001; 2002). שיחה המתעוררת בעקבות טקסט היא אמצעי חשוב כדי לעודד חשיבה והקשבה, שאילת שאלות והעלאת השערות, פיתוח הסברים ושיתוף ברגשות. הזמנה לשיחה כזאת יכולה להתרחש בבית, בחיק המשפחה.

יש, כך נראה, נטייה לעסוק בקריאה מתוך עמדות קוגניטיביות בלבד. עמדות אלו מטשטשות את קולה של התרבות המדברת, משתיקות אותה ומקטינות בכך את כוחה המהפכני של הקריאה. רק הוראת הקריאה מתוך אהבת ההנאה שבקריאה (Barthes, 1973) וכמעשה של מסירת אהבה זו הלאה, יכולה, כך נראה, לחדש את ימיה של הקריאה כקדם. באמצעות הקריאה התרבות מדברת אלינו: רבדים-רבדים של היסטוריה, של שפה מעובדת דרך הזמן ובאמצעות מי שדובר אותה, של מוסכמות מקובלות או של מוסכמות בתהליך היווצרות ושל תובנות מתובנות שונות זורמים אלינו מתוך הכתוב ותורמים באופן מתמיד לעיצוב הווייתנו המשתנה. התרבות, גם כמדכאת וגם כמעצבת, מדברת אלינו בקולות רבים. הקולות והרצונות של אחרים מגיעים אלינו בגלים של קריאה. לפעמים זה קול חרישי

¹ כדאי לשים לב למקום המפגש בין דעותיו של ויגוצקי לבין מחקריו של בורדייה. על כך מתבקש מחקר נפרד.

ההורים בפרויקטים מעין אלו, הוא צעד מתבקש כדי לחתור, ולו במעט, להבטחת מעשה הקריאה כאירוע הממלא צרכים אישיים ואסתטיים בעתיד; וזאת, מבלי להתייחס למה יהיה מצבה של הקריאה בעתיד. חשוב לזכור שנגישות הטקסטים בעידן שלנו אינה מבטיחה קריאה. כפי שהמחקרים של אדוני חוזרים ומוכיחים (2011), מתקיימת חלוקה פונקציונלית של הזמן הפנוי, כאשר הזמן מיועד לקריאה הוא חלק מהמערך הכללי שלו. הקדשת זמן לקריאה מבטאת ערך והרגל, ומכאן החשיבות שבהנחלת הקריאה בגיל מוקדם. ואולם, נשאלת השאלה מדוע כדאי לקרוא דווקא עם ההורים או עם דמויות רלוונטיות אחרות (role models)? והתשובה היא, שמכיוון שכמו רוב ההרגלים, גם אהבת הקריאה מתפתחת באופן לא מודע, כאשר מנגנונים מסוימים חוזרים ונשנים והחזרה, מעניקה תחושה של ביטחון ושל משמעות, של סוג של אינטימיות ושל שייכות.

תוכנית התערבות על קצה המזלג - להחזיר את הקריאה למשפחה

על רקע הסוגיות שהצגתי עד כה, אציע תוכנית דידקטית המעודדת את מעורבות ההורים בהרגלי הקריאה של הילדים, מתוך אמונה, שבנוסף לניסיון להטמיע את הקריאה במסגרות קהילתיות שונות, רצוי להחזיר את הקריאה למסגרת המשפחתית ולהטמיע אותה בפעילויות המשפחתיות. התוכנית שואפת לפתח מגוון מיומנויות הנרכשות במסגרות לא-פורמליות שתורמות בעיצוב הרגל תרבותי (habitus) ועמדה ערכית כלפי התנהגויות מעוגנות תרבות, כגון הקריאה. מדובר במיומנויות הקשורות להקשבה, להפנמת עמדת הזולת כבר-שיח בעת הקריאה, ליכולת האלתור והבדיקה, וליכולת לנוע בין אילוצי החוקים של הסוגה והשפה לבין אפשרויות השיחה, הרגש והפרשנות. התוכנית נוסתה באופן מצומצם על ידי, וכעת אני מחפשת גורמים שירצו לקחת חלק בהקמת הפרויקט ובמימונו באופן רחב. התוכנית "אהבת הקריאה" דוגלת בחיבור רגשי בין הורים לבין ילדים בעזרת קריאה, שיחה ועשייה משותפת. התוכנית מתמקדת בשיחה שבין הורה לבין ילד לאחר הקריאה של אחד הטקסטים שנבחרו לתוכנית. הרעיון אינו ללמד משהו באופן פורמלי, אלא

הרחבת מעגלי הלימוד לשלבים שונים בהתפתחות המקצועית ודמוקרטיזציה של הלימוד במוסדות להשכלה גבוהה תומכות בכך שהקריאה לצורך השכלה ולצורך עדכון הידע המקצועי מתקיימת תדיר. כלומר, האוכלוסייה קוראת יותר, ללא ספק. ביחד עם זאת, המחקרים בישראל ובארצות אחרות (אדוני, 1992), מבליטים את התופעה שציינתי קודם: קריאת ספרות מקצועית לא מבטיחה קריאת ספרות להנאה וסיפוק צרכים אישיים ואסתטיים ולא מנבאת אותה. הקריאה כפעולה היכולה לעורר הנאה מסוגים שונים וכפעולה המספקת מניפה רחבה של צרכים רגשיים, אסתטיים וקוגניטיביים מצריכה זמן רב של חיברות, וכן פיתוח של כישורים ספרותיים שמקנים את היכולת לנווט בין מיומנויות לבין מוסכמות טקסטואליות מגוונות (Culler, 1980).

הקריאה תומכת לא רק ברכישת השפה ובמיומנויות אורייניות, כפי שמודגש תדיר, אלא גם בעיצוב מרחבי הדמיון והרגש, כפי שכבר טענתי קודם. ואלו מרחבים שטוב לבקר בהם בילדות המוקדמת וגם לאחריה בליווי של הורים ובני בית, ולא רק של מורים בבית-הספר.

הקריאה כפעילות אישית וחברתית

המפגש עם הטקסט הוא מפגש חד פעמי, שאינו חוזר על עצמו באותו אופן, גם אם קריאתו של טקסט מסוים מתקיימת מספר פעמים. נהוג לומר שהקריאה היא פעילות פסיכו-חברתית. מעשה הקריאה הוא מצד אחד מעשה אישי, הפונה אל מרחב הסימבולי והרגשי הסמוי מן העין ועל כן הוא מספק צרכים אישיים ויכול לעורר הנאה אישית, ובד בבד הוא מעשה בעל השלכות חברתיות ותרבותיות, המצליח לייצר קהילה, שיש לחברים בה תחושת שייכות, שפה משותפת ופרשנויות המועברות באינטראקציה עם הזולת. כדי להבין את הטקסט, צריך לפתוח אותו ולעסוק בו באמצעות שיחה ובאמצעות יחסי גומלין עם האחר, שלפעמים הוא ישות חיצונית ולפעמים הוא כבר הופנם והפך לבן שיח במרחב התוך-אישי המתקיים בכל פרט, וככזה מאפשר את הדיאלוג הפנימי המתנהל בזמן הקריאה. בית-הספר מנסה לעודד תהליכים אלו ולפתח את אהבת הקריאה בעזרת אמצעים מגוונים ותוכניות התערבות. נראה, שהניסיון לערב את הבית ואת

הפרויקט הנוכחי מציע להעמיק את מעורבותם של ההורים בהרגלי הקריאה של הילדים בגיל בית-הספר ואת השפעתם עליהם באמצעות פעולות יזומות של שיחה ויצירה. מדובר בחשיפת המשתתפים למודל של שיחה ולאסטרטגיות אופייניות לגישה חקרנית לטקסט. הרעיון הוא לאפשר שיחה אינטימית ורגשית בעקבות קריאה של טקסט ספרותי, מתוך אמונה שהמסגרת המשפחתית חשובה ליצירתם של "קשרי אהבה" עם הקריאה מעבר לתקופת בית-הספר (אדוני, 1992, 2011).

בעמוד הבא בתוך מסגרת מוצגת דוגמה לפעילות שיחה ויצירה בעקבות הקריאה בסיפור "לבד", מאת ארנולד לובל, סופר הסדרה שגיבוריה הם שני החברים צפרדי וקרפד.

מטרותיו של הפרויקט הן מטרות צנועות שאינן מצריכות משאבים רבים או יקרים כדי להוציאן אל הפועל. יחד עם זאת, הן מחייבות אמונה, אורך רוח ומוכנות להמצאת פתרונות יצירתיים במעבר מן התיאוריה אל המעשה. הפרויקט תוכנן ונוסח בקרב ילדים בני שבע-תשע, במסגרת פעילות שהתקיימה בבית-הספר עם ההורים. הקושי שבהבאת ההורים לבית-הספר בשעות הבוקר או בשעות אחרות ביום כדי לקיים פעילות משותפת עם ילדיהם, הוא נושא מורכב שהדיון בו יידחה כרגע.

מטרות הפרויקט:

- ללמד מיומנויות יסוד הנחוצות לילדים בתחילת הלימוד בבית-הספר.
- להעשיר את יחסי הגומלין בין הילדים להוריהם באמצעות קריאה משותפת.
- לשמר את כבוד הילדים כלפי הוריהם על ידי תהליך למידה שנעשה בעת ובעונה אחת, הורים וילדים זה לצד זה.
- לחשוף את הילדים ואת הוריהם לאופנים השונים של השיחה על אודות הטקסטים, של הדיון בהם ושל הערכתם.

להניח את הפיגומים לשיחה בין שווים בנושאים רגשיים ואחרים, לאחר קריאת סיפור או האזנה למי שקורא אותו בקול רם. המפגשים המונחים אמורים להוות מעין מודל של שיחה אפשרית, כאשר לאחריה יש שיתוף בקבוצה ועבודת יצירה משותפת בין ההורה לבין הילד. מדובר ביצירת מסגרת תומכת להתנסות בשיחה על אודות טקסט, שהאלתור והיצירתיות ממלאים תפקיד בהבנת הטקסט ומהווים חלק מוזמן ורצוי בשיחה בין ילדים להוריהם, מתוך הנחה שהתנסויות כאלו יצרו את האפשרות להיות בעת ובעונה אחת, גם בעל קול אישי וגם חלק מקבוצה, גם להכיר את חוקי התרבות והמסורת וגם לקחת סיכונים ולהביע דעה אישית. מסיבות שונות התמקד עד כה המחקר בתחום התערבות ההורים בהרגלי הקריאה של הילדים בגילאים של טרום בית-ספר.

ראשית, יש תוצאות חד-משמעיות של מחקרים רבים, שהתקבלו בכל העולם, ועל פיהן יש לפעילויות אורייניות בתקופת טרום בית-הספר (גילאים 0-6), השפעה מכרעת בהישגים הלימודיים של הילדים, במיוחד בהישגים בעלי גוון אקדמי ומופשט, כגון קריאה וכתביה (De Jong & Aram & Levin, 2001, 2002; Leseman, 2001).

שנית, מגמת ההתפתחות של בית-הספר כמוסד בו שוהים הילדים מרבית זמנם, וכמוסד המקדם הישגים אקדמיים, מעניק להישגים אלו חשיבות רבה. שלישית, מבחינה אמפירית, ההורים נוטים לשהות עם ילדיהם הקטנים יותר זמן מאשר עם ילדים בוגרים הנמצאים במסגרות שונות, ועל כן ניתן להציע לאוכלוסייה זו להשתתף בהתערבות מחקרית מתמשכת וממוקדת בנושא קריאה ובפעילויות אורייניות אחרות בבית, בגן או במפגשים המתקיימים בשעות אחר-הצהריים (קורת, סגל ולנדא, 2008). רביעית, עובדה אחרונה זו מספקת קרקע פורה למחקר שניתן לבצע אותו, לעקוב אחריו ולאסוף את נתוניו, ואכן יש הוכחות רבות לטענה בדבר חשיבותן של פעילויות אלו בגיל המוקדם כמבטאות הישגים לימודיים (ארם, 2002; De Jong & Leseman, 2001), וכן לחשיבות הקריאה והשיחה על אודות הספר כפעילויות מנבאות הבנת הנקרא וכישורים לשוניים (De Jong & Leseman, 2001; קפלן ורביד, 2009; קורת, סגל ולנדא, 2008).

במסמך זה, והיא מתאימה לילדים בכיתות ב'-ד', ואולם ניתן להתאימה בקלות לגילאים אחרים. כדאי לשים לב לכך, שאין צורך בידע קודם מעבר לרצון להשקיע בשיחה כנה וסקרנית שעוסקת בטקסטים עם ילדך. אך רצון זה הוא תוצאה של ידע קודם שנשען על ערך שהופנם, ערך אשר התוכנית מזמנת לו אפשרות להיפך להרגל פורה² או לאלתור שיטתי.

- לחזק הקשר בין ההורים לבין ילדיהם באמצעות שיחות על הטקסט ועל העולם שהוא מציג.
- לעודד עשייה יצירתית משותפת של הורים וילדים.
- לתעד שינויים בתפיסות ההורים לגבי מעורבותם בקריאת ילדיהם במסגרת הבית.
- התוכנית המוצעת היא צעד מעשי לרעיונות שפירטתי

פעילות הורים-ילדים בעקבות הסיפור "לבד": מתוך הספר צפרדי וקרפד יום-יום, מאת ארנולד לובל

© ד"ר מילי אפשטיין-ינאי

דף הוראות למשימה המשותפת:

- שוחחו עם ילדכם על אודות הסיפור בעזרת דף זה. תנו להם לכתוב את הרעיונות על גבי הדף המצורף, ועזרו להם רק במידת הצורך. בסופו של דבר, תוכלו להיעזר בדף זה בשיחה הקבוצתית.
- שוחחו עם ילדכם על מצבים שבהם הוא אוהב להיות לבד ועל מצבים שבהם נעים לו להיות בחברת חברים. ספרו גם אתם על מצבים שבהם אתם אוהבים להיות לבד ועל מצבים שבהם אתם אוהבים להיות עם חברים. האם זכור לכם רגע או אירוע מיוחד?
- מה אתם אוהבים לעשות לבד? מה אתם אוהבים לעשות ביחד?
- ספרו לילדכם על מצבים של "לבד" ושל "ביחד" מימי ילדותכם.
- מה אתם אוהבים לעשות כדי לשמח אנשים אוהבים עליכם? נסו לעמוד על הבדלים בין אנשים. מה משמח אתכם?
- שרטטו על הדף הצבעוני את שתי הידיים המחוברות של אחד מכם, כך שתיווצר צורת פרפר. בחרו מתוך הרעיונות שרשמתם קודם, ארבעה או חמישה דברים שאתם אוהבים לעשות לבד וגם ארבעה או חמישה דברים שאתם אוהבים לעשות ביחד. כתבו אותם על "האצבעות" מכל צד של הפרפר. קשטו את הפרפר שלכם בקישוטים שונים, כרצונכם. ציור הפרפר יהיה מזכרת מפעילות זו. לאן יוכל לצוף?

ביבליוגרפיה

אדוני, ח' (1992). המשכיל הישראלי החדש – דפוסים של המשכיות ושינוי בהרגלי הקריאה של אוכלוסיה יהודית בישראל בין השנים 1970-1990, *יד לקורא*, 63-52.

² "שגרה פורייה" במונחיו של כספי (1992, Caspi)

- אדוני, ח' (2011). על כתפי גוטנברג - מעשה הקריאה במאה העשרים ואחת. הרצאה שנישאה בכנס "מגוטנברג עד גוגל", שהתקיים באוניברסיטה הפתוחה, ב- 13 בפברואר, 2011.
ניתן להאזין להרצאה ב: <http://www.youtube.com/embed/jiV8qkPGQgg>
- אפשטיין-ינאי, מ' (1996). הקורא המדמיין את תפקידו, חלקת לשון, 23, 244-258.
- אפשטיין-ינאי, מ' (2010). הכשרת מורים – האומנם משימה אפשרית? בתוך: ח' בן-נון (ע'), *התבונות – הילד, המבוגר ותרבות מתחדשת. מעולמות היצירה של תלמידיו וחבריו של משה כספי*, (עמ' 200-209). הוד השרון: מכללת שערי משפט.
- דיין, א' (2001). משרד בהפרטה, *הד החינוך*, פ"ה, 4, 2629-2926.
- אדם, ד' ואברם, ס' (2005). הסיפור שאינו נגמר: קשר בין קריאת ספרים ובחירתם על-ידי אמהות לבין התפתחות אוריינית ורגשית-חברתית של ילדי גן חובה, *הד הגן*, ב'.
אוחזר מ: <http://www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=2087&CategoryID=575&Page=2>
- אדם, ד' (2002). אינטראקציה הורים-ילדים והתפתחות ניצני אוריינות: עדויות מחקריות בזכות גיוון הפעילות, בתוך: פ' ש', קליין וד' גבעון (עורכות), *שפה, למידה ואוריינות בגיל הרך* (עמ' 135-156). תל אביב: הוצאת רמות.
- בטלהיים, ב' (1994). *קסמן של אגדות ותרומתן להתפתחותו הנפשית של הילד*. תל אביב: רשפים.
- דאל, ר' (2000). *מתילדה*. תל אביב: מרגנית – ספרי מופת לילדים.
- ויגוצקי, ל' (2004). *למידה בהקשר חברתי – התפתחות התהליכים הפסיכולוגיים הגבוהים*. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- ולדן, צ' (2001). על אוריינות, הוריינות ומוריינות, *פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך*, 16, 109-112.
- לובל, א' (1982). *צפרדי וקרפד יום-יום*. ירושלים: אדם, מוצאים לאור.
- קורת, ע', סגל א' ולנדאו, י' (2008). קריאת ספר ילדים, התבוננות באלבום תמונות ורמת אוריינות בבית: השוואה בין קבוצות מיצב שונות, *אוריינות ושפה*, 1, 127-157.
- קפלן, ד' ורביד ד' (2009). הקשר בין קריאת ספרים להבנת הנקרא ולכישורים לשוניים: מחקר התפתחותי פסיכולינגוויסטי, *מידעת: כתב עת לחקר המידע והספרנות*, 5, 4-18.
- Aram, D. & Levin, I. (2001). Mother-Child joint writing in low SES: Socio-cultural factors, maternal mediation and emergent literacy. *Cognitive Development* 16, 1-22.
- Aram, D. & Levin, I. (2002). Mother-Child joint writing and storybook reading: Relations with literacy among low SES kindergartners. *Merrill Palmer Quarterly* 48, 202-224.
- Beck, S.W. (2001). Vygotskian perspectives on literacy research: Constructing meaning through collaborative inquiry / Inside city schools: Investigating literacy in multicultural classrooms. *Harvard Educational Review*, 71(2), 296-310.
- Barthes, R. (1973). *Le plaisir du texte*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (2003). *Campo de poder, campo intelectual*. Bs. As: Editorial Quadrata. Trad. Alberto C. Ezcurdia.
- Caspi, M. (1992). The Personal Component in G.C Cupchik. & J. Lazlo, (eds.), *Playing Interfaces, in: Emerging Visions*, New York: Cambridge University Press.
- Culler, Jonathan (1980). *Structuralist Poetics. Structuralism, linguistics and the study of literature*. London: Routledge and Kegan Paul.

- De Jong , P. & Leseman, P. P. M. (2001), Lasting Effects of Home Literacy on Reading Achievement in School, *Journal of School Psychology*, 39, (5), 389–414.
- Epstein-Jannai, M. (2001). A place for the teacher, *Educational Theory*, 51, spring, 221-24.
- Lieberman, J.N. (1977). *Playfulness. Its relationship to Imagination and Creativity*. London: Academic Press.
- Manonni, O. (1979 [1966]). *La otra escena. Claves de lo imaginario*. Buenos Aires: Amorrortu Editores.
- Montuori, Alfonso (2003). The complexity of improvisation and the improvisation of complexity: Social science, art and creativity, *Human Relations*, 56(2), 237–255.
- Van Kleeck, A., Stahl, S. A. & Bauer, E. B. (2003). (Eds.), *On reading books to children*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Association Publishers.
- Winnicott, D. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock Publication.

קריאה, כתיבה והוצאה לאור בעידן המרשתת

מרים פרבר

המאמר עוסק בתמורות היסודיות שמזעזעות את עולם הפרסום עם המעבר להוצאה דיגיטלית לאור ולפרסום במרשתת - הדרך בה אנחנו קוראים וכותבים, שומרים ומעתיקים טקסט כתוב. צוצמת השינוי מושווית כאן לתמורה ההיסטורית שחלה עם הופעת הכתב. מודגש, שלאורך ההיסטוריה עיצבו טכנולוגיות שונות של כתיבה את מעמד הטקסט הכתוב, את יחסי כתב-קורא ויצרו עם הופעת הדפוס, תעשייה מבוססת הבנויה מחוליות רבות, שעם הדיגיטאציה משנות ייעוד או נעלמות. לאחר ניתוח הסיבות שגרמו להצלחה מהירה של התקבלות כתבי עת וספרי יעץ אלקטרוניים, מובאות הסיבות הכלכליות והטכניות שגורמות לציבוב הצלחת השלב השלישי של מהפכת הפרסום: כיבוש שוק הספרים על ידי ספרים אלקטרוניים.

הקדמה

מאז שהפרסום האלקטרוני שינה כליל את פניה של ההוצאה המדעית לאור. אין דימוי שחוק יותר מזה המשווה את המהפכה שמתחוללת בתחום כעת, עם זו שהתחוללה במאה ה-15, עם יישום המצאתו של גוטנברג. השוואה מתבקשת אמנם, אלא שהיא חוטאת למהפכה הנוכחית, שהשלכותיה מרחיקות לכת הרבה יותר מאלה של קודמתה. זאת משום שהטכנולוגיה החדשה, הדיגיטציה, ניתקה למעשה את המלה הכתובה מהאובייקט הפיזי הנושא אותה. נראה אפוא, שלנוכח הדמיון הרב בין שתיהן נכון יותר להשוות את המהפכה של ימינו דווקא למהפכה שהתרחשה עם הופעת הכתב, חרף תוצאותיהן ההפוכות של שתי המהפכות הללו, שהרי הכתב קיבע את המלה על האובייקט הפיזי, והוא שאפשר את הפצתה.

במאמר זה נעמוד על התמורות שחלו בשלבים השונים של התעשייה הזאת ועדיין ממשיכות להתחולל בה, כמו גם בהשפעתן לא רק על צרכני המידע המדעי, אלא על כל מי שחיו קשורים במלה הכתובה ובקריאה.

מעט היסטוריה

מהפכות גדולות הנוגעות ליצירת טקסט והפצתו מציינות תחילתו של עידן היסטורי חדש. הפרסום לא התחיל בכתיבה. הסיפורים הראשונים, האפוסים העממיים הגדולים (וכנראה גם סיפורי המקרא) סופרו לראשונה בעל פה, הרבה לפני המצאת הכתב. ככאלה, ודאי שהיו להם כמה וכמה גרסאות. רק עם המצאת הכתב, התייצב הטקסט במידת מה, כאשר מידת יציבותו היתה תלויה תמיד בטכנולוגית הכתיבה. טקסט שנחקק על אבן היה אמנם חד פעמי, אך קבוע ויציב. לעומת זאת, אם הטקסט נכתב, בצבע, על נייר או על פרגמון, הוא נכתב בעותק אחד בכל פעם והועתק פעמים רבות, כשהמדיום המשמש להעברתו מאפשר להוסיף אליו, לגרוע ממנו או לשנותו בקלות. למעשה, הטקסט היה תלוי במידה רבה במי שהעתיק אותו.

ואכן, לכתבי היד חשיבות היסטורית רבה גם מעבר לתוכן המקורי שמופיע בהם ולמענו הם נכתבו. ניתן לומר, שבין הכותב לבין כתב היד שררה אינטימיות

בהעברת הטקסט בעל פה. הטקסט שוב וירטואלי. ואולי כך הוא מטבעו, אלא שבמשך ההיסטוריה התרגלנו להצגתו המוחשית ועל והפצתו הפיזית וגם נשענו עליה, במיוחד בכל הנוגע לטקסטים מדעיים.

מעגל החיים של הטקסט

הולדת הטקסט

בספרות המקצועית העוסקת בנושא, מעגל החיים של הטקסט מתואר כ"כתיבה-הפקה-שמירה-ייצוג-הפצה-קריאה" (Hillesund, 2005), כאשר שינויי הטכנולוגיה (כתיבה באזמל, בגיר, בדיו וכיו"ב) מכתיבים את תהליך הכתיבה ואת חיי הטקסט. הדפוס נחשב לטכנולוגיה שקבעה באופן חד משמעי לא רק את הטקסט הכתוב במרחב, אלא וגם חיזקה את הליניאריות של הקריאה ואת החשיבה ההיררכית (Eisenstein, 1983; Pixy-Ferris, 2002). עם זאת, ודאי לא נגדים אם נרחיב מעט את מעגל החיים של הטקסט מעבר למקובל (ומעבר לתבנית שקבע Hillesund) ונטען, שיצירת הטקסט אינה מתחילה בכתיבה, אלא שתחילת המעגל, שראשיתו עוד הרבה לפני הכתיבה, היא בחשיבה, בלידתם של רעיונות ובניסוחם במלים (תהליך זה, לפחות באופן חלקי, קורה לא פעם בזמן קריאה; הקריאה מעוררת רעיונות, ואלה לעתים קרובות מיד נרשמים, למשל, בשולי הטקסט הנקרא). משמע, השלב הראשון של יצירת הטקסט החדש הוא בעצם חשיבה, שהיא ודאי אינה תהליך לגמרי ליניארי. לא בכדי מתאר נאור (Naur, 2000) את החלק האסוציאטיבי של תהליך החשיבה, השגת המודעות (ה-awareness) כ"תמנון הקופץ על ערמת סמרטוטים".

הכתיבה

החוליה הבאה במעגל החיים של הטקסט היא הכתיבה. האמצעים הטכנולוגיים שבהם השתמשו בעבר, יהיו אלה עט, גיר, מכונת כתיבה או סדר דפוס, חייבו כתיבה ליניארית, קרי, תרגום המחשבה המופשטת, האסוציאטיבית, לטקסט מקובע על אובייקט מוחשי. זו הסיבה שבגללה נרשמו לעתים קרובות חלקי טקסט בהתהוותם - מחשבות מתעוררות - על כרטיסיות, שניתנות לסידור ברצף שונה מזה שבו נכתבו. טכנולוגית הכתיבה המודרנית (מעבד התמלילים) מאפשרת היום כתיבה באופן לא ליניארי, כשהמחבר כותב את מחשבותיו בסדר אסוציאטיבי,

מסוימת, כך שאישיותו של הכותב (ויש להדגיש שהוא לאו דווקא המחבר), תנאי חייו, ובמידת מה גם תנאי החיים של אנשי תקופתו משתקפים לעתים קרובות בכתב היד. אנו יודעים לא מעט על חייהם של המחברים והמעתיקים, ואגב כך גם על התקופה, בעיקר מהשרבוטים שבשולי הטקסט. כך, נתגלתה זהותו האמיתית של אחד מהפרשנים הגדולים של כתבי הקודש, מהלמדנים הבולטים של נצרות ימי הביניים, שנחשב במשך זמן רב להירונומוס (שהיה מאבות הכנסייה והוכרז כקדוש לאחר מותו). לאחר שפרופסור אברום סולטמן פענח את השרבוטים שהאיש רשם בעברית בשולי כמה מכתביו המקוריים, הפרשן הנוצרי שהיה ידוע כ-Pseudo Hieronymus ב-200 השנים האחרונות (לאחר שבמשך מאות רבות חשבוהו להירונומוס עצמו) התגלה כיהודי מומר (Saltman, 1973). לתגלית היתה השפעה עצומה על הבנת הקשרים שבין פרשנות נוצרית לבין פרשנות יהודית לימי הביניים. משולי כתב היד עלה לא פעם סיפור נוסף, לפעמים לא פחות חשוב מזה המסופר במילות הטקסט המקורי. עם מימוש המצאת הדפוס הערך ההיסטורי הנוסף הזה נעלם.

הדפוס הפך את הפרסום לתעשייה, והאינטימיות בין הכותב לבין הטקסט, מצד אחד, וזו שנוצרה בין הקורא לבין הכותב באמצעות הטקסט, מצד שני, אבדה (עד כדי כך, שבסופו של דבר גם הזכות החוקית של המחבר על הטקסט, ה-copyright, עברה למו"ל, כלומר לתעשייה). עם זאת, עדיין נותר בידי הקורא, שרכש את הטקסט המודפס, עותק חד פעמי, ובין עותק זה לבין הקורא נוצרה אינטימיות חדשה. אנחנו (עדיין) מכירים היטב את הקשר, שלא לומר החיבה, שאנחנו חשים לעתים לעותק יפה של ספר שירים, או לסיפור שאהבנו במיוחד, שנפתח מעצמו בעמוד שאותו קראנו שוב ושוב ואולי הוספנו לשוליו מלה או שתיים שתיעדו את מי שהיינו בזמן הקריאה. אחד מעורכי הניו יורק טיימס פרסם מאמר מערכת בו הוא מבכה את אובדנו של הבחור הצעיר, שהיה הוא עצמו בגיל 20, בהערות שכתב בשולי העמודים של הספר שאהב כסטודנט, ועם התפוררותו של הספר והנייר הזול, נעלם כעת האיש הצעיר ההוא לגמרי (Klinkenborg, 2006).

עם המהפכה האחרונה - הדיגיטציה - נעלם גם הקשר האישי שבין הקורא לפרסום. עם היעלמו של העותק הממשי, המוחשי, נשלם אולי המעגל שהתחיל

קיבע את הטקסט על האובייקט הפיזי והעניק לו כעין צורה קנונית, הדיגיטציה מחזירה את הטקסט לצורתו הווירטואלית, כמעט למצבו ההתחלתי כשההעברה נעשתה בעל פה. הנגשת הטקסט לקורא במרחב הווירטואלי, תוך ויתור על הביטוי הגשמי שלו ועל המקום הממשי לאחסונו, מקנים גמישות רבה לא רק בצורה שבה מוצג הטקסט, אלא גם בתכניו.

ההפצה והשמירה

הטקסט המודפס הופץ מן היצרן (המו"ל) לצרכן (ספרייה, רשתות של חנויות ספרים, קוראים) בעזרת שרשרת של סוכנים וניצול מנגנון מורכב של תיווך שנוצר במיוחד למטרה זאת. אלא שההפצה בצורתה המסורתית הולכת ונעלמת, וכשמדובר בכתבי עת מדעיים אפשר לומר שכבר נעלמה. כשהטקסט מופק בצורה אלקטרונית, אין עוד צורך להביאו פיזית אל הקורא; ניתן להסתפק בכך שהיצרן יציג אותו ברשת והקורא כבר יבוא לקרוא אותו שם או שיוירד אותו משם. מצב עניינים זה משנה, כמובן, גם את תהליכי ההפצה והאחסון, על כל המשתמע מכך לגבי תפקידיהם של המופקדים על תיווך המידע ועל אחסונו. תהליכים אלה שכמעט הושלמו בתחום כתבי העת המדעיים, נתנו כוח עצום בידי המו"לים ואחת התוצאות הבולטות היא העלייה המסחררת במחיריהם של כתבי העת המדעיים.

גם הספרייה, שבאופן מסורתי היתה המופקדת העיקרית על האחסון לטווח ארוך ועל השמירה של טקסט כתוב, עומדת כיום מול מצב חדש לחלוטין. היא כבר אינה האכסניה האולטימטיבית לפרסום, שהרי לעתים קרובות היא רק מנגישה מידע המצוי במקום אחר ובבעלות אחרת. יחד עם זאת, צריך להבין שאין בכך כדי לפתור אותה מהאחריות לדאוג לשמירת המידע עבור קוראיה. זהו עדיין אחד מתפקידיה המוצהרים: להבטיח, שהשמירה אכן תיעשה באופן נאות, גם אם לא בין כתליה, אלא אצל המו"ל או הספק (aggregator). יתירה מזאת: כיום, כשהפרסום וההוצאה לאור הם תהליכים פשוטים וקלים לביצוע, אין כל סיבה שהספרייה לא תשתתף בהם (אהרונ, 2010; Fried and Gibbons, 2005). הספרייה, ובעיקר

כפי שהן נולדות, ומסדר אותן מאוחר יותר בצורה לוגית וקוהרנטית, המתאימה לפרסום.

הפרסום וההוצאה לאור

החוליות הבאות במעגל חיי הטקסט הן השלבים השונים של פרסומו והוצאתו לאור: הייצור, ההפצה, ובמידה הולכת וגוברת, גם השימור והאחסון. שלבים אלה, כולם כאחד, השתנו מהותית עם המעבר לטקסט אלקטרוני ופרסומו במרשתת, והשינויים כאן מהפכניים ממש.

למען הדיוק, תהליך ההוצאה לאור נעשה באופן ממוחשב כבר שנים רבות (מסוף שנות ה-40), אך בראשית דרכו היה פירוש הדבר שכלול טכני של התהליך, לא יותר, שעיקרו היכולת לאתר חלקי טקסט (מלים) ולערוך אותם (למחקר, לתקן) בזמן הייצור. אין ספק, שהיה בשכלול הזה כדי לקדם את הפרסום, אך הוא לא גרם לתמורות הדרסטיות, שהגיעו רק עם הופעת המחשב האישי על כל שולחן, וכמובן, עם הפיכתה של המרשתת לגורם מרכזי בכל אורחות חיינו.

להוצאה לאור מבוססת הרשת יש מאפיינים ייחודיים, בגינם ההתייחסות להתפתחויות בתחום כאל מהפכה אכן מוצדקת בהחלט. היא מהירה ללא השוואה לכל שיטה קודמת; כל הפעולות הכרוכות בתהליך ההוצאה לאור, החל באלה שתכליתן ייצור (עיצוב, עריכה והצגה), וכלה באלה המיוחדות למו"לות אקדמית או מדעית, כמו ביקורת עמיתים, ניתנות לביצוע במהירות חסרת תקדים. בנוסף לזאת, ההוצאה לאור שמבוססת על טכנולוגיה של תקשורת מחשבים אינה מצריכה מכשור מיוחד או מומחיות מיוחדת; האמצעים והידע הנדרשים להוצאתה לפועל הם נחלת הכלל כיום. בתוקף הנסיבות הללו אין פלא שיש שפע כזה של טקסטים, ואגב, השפע הזה ברשת (במרשתת) יוצר בעיות של שליפת מידע, בחירתו, הערכתו ושימורו, אבל אלה הם נושאים שמאמר זה לא יעסוק בהם.

מעבר לכך, וכאן אנו מגיעים למה שהוא אולי המאפיין הבולט ביותר של ההוצאה לאור במרשתת, יצירת טקסט ברשת עצמה, שינוי, העתקתו וצירוף חלקיו אלה לאלה בהרכבים חדשים, הם מלאכה קלה במיוחד¹ יוצא אפוא, שבניגוד גמור לדפוס, שכזכור,

¹ אף על פי שאין זה בתחום עיסוקו של מאמר זה, חשוב לציין שהקלות הזאת גוררת אחריה בעיות לא מעטות בכל הנוגע לחוקים העוסקים בזכויות יוצרים, שבמקרים רבים (כמו למשל בהפצת מאמרים בדוא"ל) כמעט שאינם ניתנים לאכיפה, ובעיות קשות של פלגיאט.

גם לתוצרי לוואי בלתי צפויים. לדוגמה, במדעים הניסויים (ובעיקר בפזיקה) גרמה התקשורת האלקטרונית המהירה, המאפשרת שיתוף תוצאות ניסוי ודיון בהם בזמן אמת בקרב מספר מעבדות בכל קצות תבל, גם לידי כך שכיום יש מאמרים רבים שיש להם מספר עצום של מחברים - לפעמים יותר מ-200 (Farber, 2005) - ומכיוון שהפרסום אלקטרוני, אין כל בעיה לציין את כולם, כולל את מקום עבודתם ואת הדוא"ל שלהם. דוגמה נוספת לכך מהווים האתרים, המשמשים את המעוניינים לשם כתיבת הערות שוליים בעת הקריאה ("writing-while reading", כפי שמכנים זאת Brown & Brown, 2000). אם בעבר נכתבו הערות השוליים האלה על העותק האישי של הקורא, יש כיום אתרים, כגון Citeulike, Mendeley, My Experiment ודומיהם, בהם ניתן לאחסן מאמרים, לתייג אותם ולרשום עליהם הערות שוליים. יתירה מזאת, ניתן לשותף עמיתים במאמרים, לרבות הערות השוליים שנרשמו עליהם, ובכך, להרחיב את ה-invisible college כפי שהוא נקרא, שאליו משתייך איש המדע, כמעט ללא גבולות.

בין כתב העת האלקטרוני לספר האלקטרוני

המהפכה הדיגיטלית שעברה על הטקסט ותעשיית ההוצאה לאור היטיבה בהרבה מאוד מובנים עם פרסומים קצרים ובעיקר עם תקופונים. ההצלחה של הטקסט הדיגיטלי לא פסחה גם על סוג מסוים של ספרים, ודוגמה טובה לכך, הן האנציקלופדיות למשל, שהיו בין הטקסטים הראשונים שהפכו דיגיטליים, עוד לפני שהמרשתת נכנסה לכל בית. אנציקלופדיות גדולות יצאו לאור גם על תקליטורים, כמעט מיד עם הופעת המדיום הזה, וכך גם ספרי יעץ למיניהם. המאפיין המשותף הנראה לעין בין ספרי יעץ לבין כתבי עת הוא, בראש ובראשונה, היכולת לאתר את קטע הטקסט הנדרש בדיוק ובמהירות. בטקסט אלקטרוני, שלא כמו במפתחות מודפסים, כאן ניתן להגיע בקלות רבה לערך המבוקש. העובדה שספרי יעץ וכתבי עת, בכלל וכתבי עת מדעיים בפרט, עברו לפורמט דיגיטלי ואומצו על ידי קהלי היעד שלהם במהירות עצומה מהווה הוכחה לכך, שהם עונים על ציפיות הצרכנים (הקוראים).

הספרייה האקדמית, יכולה (ואולי אפילו חייבת) להקים אתרי הפקדה מוסדיים (repositories), שבהם יפורסמו תוצרים מחקריים של חוקרי המוסד, בין אם אלה מאמרים הרואים אור בכתבי עת מסורתיים (לפי התנאים שהמו"לים השונים מאפשרים אותם)² או דוחות מחקר, שלא היו מתפרסמים אחרת (Harnad and Brody, 2004). יהיה בכך כדי להעלות את קרנה של הספרייה, אך לא פחות מכך, של האוניברסיטה, שהרי אתר כזה משמש חלון ראווה להישגים המחקריים של המוסד.

בד בבד, יכולות ספריות ציבוריות להקים בלוגים לשותף את קוראיהן להזמין אותם לפרסם את דבריהם ולמשוך צעירים שרוצים לכתוב ולפרסם.

הקריאה

קריאה מן הדפוס מכוונת להיות ליניארית והיררכית, גם אם הערות שוליים, מראי המקומות והערות מסוג "ראה" ו"ראה גם" מפנות את תשומת לבו של הקורא אל מקורות נוספים, במטרה לחזק את הטענות המופיעות במאמר (פרבר 2008; Farber, 2007), ומאפשרות לכותב לרמוז על ההקשרים האסוציאטיביים של דבריו. ואכן, עדיין טקסט מודפס מקנה למחבר את היכולת להוליך את קוראיו בדרך המוכתבת על ידי התפתחות רעיונותיו, ההיררכיה של חשיבתם והרצף שאותו הוא קובע. כשיש קישורים נוספים בתוך הטקסט שהופכים אותו להיפרטקסט, המחבר מאבד שליטה על הטקסט. הקורא מוסט מהטקסט הליניארי לפי בחירתו בקישורים המוצעים, או כמו שקרט נוסח זאת:

"...the task of putting arguments in logical order at least partially goes over to the reader." (Carter, 2000).

אם נרחיק לכת מעט נוכל אף לומר, שכשמדובר בהיפרטקסט, הקורא משכתב את הטקסט בזמן הקריאה, עד כדי כך, שקוראים שונים, שהתחילו לקרוא אותו הטקסט, יקראו בסופו של דבר טקסטים שונים.³ נראה אפוא, שהמרשתת וההיפרטקסט אינם רק דרך שונה להצגת מידע כתוב (טקסט), אלא דרך אחרת להעברת רעיונות, לדיווח על תוצאות מחקר או אפילו לספר סיפור.

קריאת מאמרים מדעיים בפורמט האלקטרוני ואימוץ העשייה המדעית מבוססת המחשב באקדמיה הביאו

² ראו אתר www.sherpa.ac.uk/romeo

³ הקריאה עברה מטמורפוזת כל כך משמעותית שבשפה העברית שומעים לא מעט את הביטוי "לצרוך טקסט" במקום המלה לקרוא.

המיועדים לקריאה ברצף למטרות עיון, לימוד או הנאה, שהבולטים בהם הם ספרי עיון במדעי הרוח או ספרי סיפורת. כאן טרם נמצאו החידושים הטכנולוגיים והחידושים העסקיים שיהוו פתרון הולם לצורכי הקונים ובזמנית יבטיחו רווחים נאים למוציאים לאור ולספקים. אחד הנושאים המרכזיים שנדרש להם פיתרון הוא ניהול זכויות דיגיטליות (DRM) שיבטיח דרך בה הספריות, הקוראים, המתווכים (אגרגטורים, ספקים) וגם המוציאים לאור ירוויחו מהטכנולוגיה החדשה.

נראה, שגם כאן המובילים בתהליך קליטת הספר האלקטרוני הם המוציאים לאור, אם כי הפעם משתתפים גם ספקים מסוגים שונים. חנויות ספרים וירטואליות כמו Barnes & Noble ו Amazon מנסים כמו Ebsco עובדים על פיתוחן של שיטות חדשות בפורמט של הספר האלקטרוני ובתמחור (Loebecke, Bartscher, Weiss and Weniger, 2010; Ba, Stallaert, and Zhang, 2010), אך השוק עדיין ממתין למציאת הפתרון הראוי באמת, והאתגרים העומדים בפני המפתחים אינם כלכליים בלבד. לא נגזים אם נעז לומר שהפורמט, דרך האספקה ושיטת הקריאה הנוחה לקוראים, כולם עדיין בשלבי ניסוי.

נתחיל, אולי, בחשוב שבין כל אלה: שיטת הקריאה. קריאה רצופה של טקסט ארוך מחייבת בראש ובראשונה נייודות מסוג אחר מזאת שהורגלנו אליה. האפשרות לקריאת טקסט לאורך זמן (שלא ליד מקור חשמל), בנסיעה, בחוץ, על הספסל בפארק, מותנית בכך שמכשיר הקריאה יישאר טעון במשך שעות. קריאה כזאת מחייבת גם תאורה מתאימה לסביבות שונות מבחינת רמת האור ולמניעת התעיפות יתירה של העין, כך שאי אפשר להאיר את הטקסט בהארה אחורית (כלומר אינה יכולה להיות backlit, כמו הצג) אלא היא צריכה להיות דומה מבחינה זאת לדפוס (Drinkwater, 2010; Harris 2010). ההכרה בדרישות אלה הובילה לפיתוח קוראים שונים, מכשירים שנועדו לקריאת טקסטים ארוכים. יותר מ-20 כאלה, מסוגים שונים נמכרים כיום (Miller, 2010), ועוד ועוד מהם יוצאים לשוק חדשים לבקרים, מה שמעיד על כך שהפיתוח עדיין נמצא בעיצומו והתוצרים הם תוצרים ניסיוניים. ברור, שבמצב זה הקונים אינם ממהרים לרכוש את המכשירים המוצעים בשוק: קשה לדעת איזה מכשיר ישרוד, מה תהיה תוחלת חייו של מכשיר שיירכש והאם מחר לא יצא לשוק דגם טוב יותר שיכבוש את השוק.

בדרך כלל מצוינת מהירות הפרסום, היכולת להתעדכנות ולקריאה מיידית של כל פרסום רלוונטי חדש (current awareness) כסיבה להצלחה. אך גם משתנים נוספים שלא דווקא קשורים בהתעדכנות כמו הנגישות מכל מקום ובכל עת וכן קלות בשכפול הטקסט, בהעברתו, בהעתקתו ובקלות שבה ניתן לאתר מידע רצוי על פי קריטריונים מוגדרים (יכולת השליפה המהירה והמדויקת), תרמו להצלחת ספרי הייעץ וכתבי העת הדיגיטאליים. גורם נוסף שהביא לאימוץ המהיר של שני סוגי הפרסום האלה, שהיה אולי לא פחות משמעותי בעיקר בתחילת עידן הטקסט הדיגיטלי בשלב ההסתגלות, הוא אורך הטקסט שנועד לקריאה רצופה. אם חפצים בקריאת מאמר בודד, ערך אחד או מספר קטן של ערכים או נתונים - לא קשה לקרוא את הטקסט מן הצג. בסקר שנעשה ב-2005 בקרב מתמטיקאים במכון ויצמן (Farber, 2009), צוין אורך הטקסט כגורם משמעותי ביותר להעדפת טקסט מודפס על פני טקסט דיגיטלי. מסתבר, שככל שהמאמר ארוך יותר, כך מתגברת אי הנוחות הכרוכה בקריאתו, והיא נובעת מהקושי הנגרם מקריאת טקסט המואר מאחור (בניגוד לטקסט המודפס על נייר).

עם המאפיינים המשותפים לכתבי עת ולספרי יעץ, בכל הנוגע בהתאמתם לצריכה בפורמט דיגיטלי, ניתן למנות גם את העובדה, שהם נמכרים בעיקר לספריות ולמוסדות מחקר וחינוך. במצב זה המו"ל יכול בקלות לבנות פרדיגמות של תמחור, שיביאו לו רווחים גדולים וגם יאפשרו לו לדלג על המתווכים. וכך, הוא שוב אינו מספק כותרים בודדים במענה להזמנה של כל ספרייה וספרייה, אלא מוכר נגישות לחבילות של כתבי עת או ספרי יעץ אלקטרוניים, על פי נושאים או על פי קריטריון אחר לתאגידי ספריות. בכך משתנה לחלוטין, כמובן, תמונת ההפצה, שהרי גורמי התיווך שוב אינם נחוצים ובהעדרם, למו"ל מובטחים רווחים יפים עוד יותר. בתמורה, מרוויחה הספרייה מקום אחסון יקר, הקלה בנטל העבודות הנדרשות לטיפול באוסף ושפע יתרונות לקוראים, שהמשמעותי ביניהם הוא הנגישות המובטחת הקבועה והמתמדת במשך כל שעות היממה ובכל ימות השבוע (24/7) למידע.

כל זה נכון כשמדובר בכתבי עת ותקופונים אחרים, אבל לא אלה הם פני הדברים בכל הקשור לספרים

ומה בספריות?

והמכירה הקיימות בשוק הספרים האלקטרוניים, דרך מאגרי מידע (כמו Safari, למשל), ישירות מהמוציא לאור (כמו ספרים מ-Springer, למשל) או דרך אגרגטורים (כמו Ebsco, למשל) ולהבין את היתרונות של כל שיטה ואת חסרונותיה, כדי לבחור נכון. כדאי אולי להתחיל בפורום או בקבוצות דיון, המוקדשים לספרים אלקטרוניים, ולהפנות את הקוראים לאתרים חינוכיים כמו Free Ix freebooks.net, ManyBooks.net, Nooks Books של Barnes & Noble ואחרים, כדי לאותת להם שהספרייה היא הכתובת לספרים, גם אם הם דיגיטליים.

מסקנות

המהפכה הדיגיטלית שסוחפת את עולם ההוצאה לאור ואת צרכניו, משנה הרגלי קריאה-כתיבה-הפצה-שמירה, ומשנה באופן יסודי את מעגל חייו של הטקסט הכתוב, הגיעה גם אל הספר. השלב הראשון במהפכה היה מעבר הפרסומים המשניים (מפתחות ותקצירים) למדיום האלקטרוני. בהמשך חל תהליך מואץ של מעבר כתבי העת וספרי הייעץ מן המדפים אל האקרו, וכעת הגיע הגל השלישי - הספרים. אין ספק, שהשינויים הדרסטיים שעברו על הטקסט הכתוב גרמו לתמורה עצומה בתהליכים הקשורים בהפקת הטקסט ובהפצתו, בהרגלים של יוצריו ושל צרכניו, ומשנים גם את תפקידיהם ומעמדם של הגורמים, שבאופן מסורתי היו מופקדים על הטיפול בטקסט ועל שימורו.

עברו יותר מ-30 שנים מאז שלנקסטר העמיד לפני הספריות את הברירה לקמול או לשנות כיוון (Whither Libraries? or, Wither Libraries), (Lancaster, 1978). כיום כבר ניתן לראות שהספריות בתעשייה, באקדמיה וגם ספריות ציבוריות משתנות, גם אם השינוי דורש הקרבה רבה, לימוד מתמיד ואימוץ שיטות עבודה חדשות והרגלים חדשים.

ספריות התחילו לקנות ספרים אלקטרוניים מסוגים מסוימים (בעיקר כאלה שאפשר לקוראם מן הצג של מחשב רגיל), אבל אין התלהבות לרכישת כותרים בודדים של ספרי מדע או ספרות יפה. הסיבות למצב עניינים זה רבות, החל מן העובדה הפשוטה, שלא כל הכותרים יוצאים לאור אלקטרונית, או שאלה נמכרים בחבילות או במחירים שאינם מתאימים לספרייה, ועד למציאות שבה קוראי הספרייה אינם מגלים התלהבות לצריכת ספרים אלקטרוניים, שמצריכים בעלות על מכשירי קריאה מתאימים או השאלתם של מכשירים מתאימים. ספריות רבות בעולם (בעיקר בארה"ב) בודקות את האפשרות של קניית מכשירי קריאה והשאלתם. בישראל החל ניסוי כזה השנה בספריות ציבוריות, ביוזמת מרכז הספר והספריות.

יחד עם זאת, נושא זה מעניין גם בתחום הכלכלי עד כי ה-Yankee Group הקדיש לו מחקר מדף (2010). לפי מחקר זה, גם אם ספרים מודפסים יישארו עוד בשוק זמן רב (אם כי מכירות הספרים המודפסים כבר בירידה), אין עוד ספק שספרים דיגיטליים ישלטו בכיפה: שוק מכשירי הקריאה של ספרים אלקטרוניים יהיה יותר מ-8 ביליון דולר עד 2014. לפי התחזית, גורלם של הספרים המודפסים יהיה דומה לזה של שירותי מפתוח ותקצירים (ו-A&O קראו להם פעם) מודפסים, שנעלמו לחלוטין ממדפי הסיפוריות, או כמו של חוברות מודפסות של כתבי עת, שגם הן הולכות ומתמעטות - המעבר המאסיבי לספרים אלקטרוניים צפוי להיות הגל השלישי של המהפכה הדיגיטלית.

אין ספק שתחזית כזאת מחייבת את הספריות להתכונן. בין השאר יש להכיר את הטכנולוגיות העדכניות כמו Stanza, Overdrive ואחרות, יש ללמוד לעומק את ההיבטים המשפטיים הקשורים בניהול זכויות דיגיטליות (DRM) ויש להכיר היטב את צורות הקנייה

ביבליוגרפיה

פרבר, מ' (2008). אבן, נייר, PDF, מידעת, 14, 86-80.

אהרונ, י' (2010). התפתחויות ב-Web כחלון הדמיוניות לספריות האקדמיות: Semantic Web - I Open Access, e-Science. מידעת, 6, 87-74.

Ba, S. Ke, D., Stallaert, J. and Zhang, Z. (2010). An empirical analysis of virtual goods pricing strategies in virtual worlds, PACIS 2010 Proceedings. pp. 844-855. Retrieved from: www.pacis-net.org/file/2010/S20-01.pdf

- Brown, P.J. and Brown, H.(2004). Integrating reading and writing of documents. *Journal of Digital Information*, 5(1), Article No. 237.
- Carter, L. M.(2000). Arguments in hypertext: a rhetorical approach. *Proceedings of the 11th ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*, San Antonio, pp. 87-91.
- Drinkwater, K. (2010). E-book readers: what are librarians to make of them? *Sconul Focus* 49, 4-9. Retrieved from: www.sconul.ac.uk/publications/newsletter/49/2.pdf
- Eisenstein, E. L.(1983). *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Farber, M. (2005). Single authored publications in the sciences at Israeli universities. *Journal of Information Science*, 31(1),62-66.
- Farber, M.(2007). How shall we read and write in twenty-first century academy? Notes on the margins of electronic publishing. *Information, Communication & Ethics in Society*, 15(2/3)
- Fried, F.N. and Gibbons, S.(2005). Understanding Faculty to Improve Content Recruitment for Institutional Repositories. *D-Lib Magazine*, 11(1). Retrieved from: <http://www.dlib.org/dlib/january05/foster/01foster.html>
- Hillesund, T. (2005). Digital text cycles: from medieval manuscripts to modern markup. *Journal of Digital Information*, V.6(1), Article No. 309. Retrieved from: <http://journals.tdl.org/jodi/article/viewArticle/62/65>
- Harnad, S. and Brody, T. (2004). Comparing the Impact of Open Access (OA) vs. Non-OA Articles in the Same Journals. *D-Lib Magazine*, 10 (6). Reteived from: <http://www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html>
- Harris, S. (2010). Emergence of the e-book. *Nature Photonics*, 4,748–749.
- Klinkenborg, V. (March 3, 2006). Yellowing Paper, Stiffening Glue and the Sudden Demise of a Library, *The New York Times*. Reteived from: <http://www.nytimes.com/2006/03/03/opinion/03fri4.html>
- Lancaster, F.W.(1978). Whither libraries? or, wither libraries. *College and Research Libraries*, 39(5),345-57
- Loebbecke, C. Bartscher, P. Weiss, T. and Weniger, S.(2010). Consumers' Attitudes to Digital Rights Management (DRM) in the German Trade eBook Market. In: *Mobile Business and 2010 Ninth Global Mobility Round Table (ICMB-GMR) International Conference on Mobile Business*, 13-15 June 2010, pp. 337-344
- Miller, R. G. (2010). The end of reading (as we knew it) or the devil danced for days and days. In: *American Library Association Midwinter Conference: Ebsco/ARL Executive Seminar of Academic Library Directors*, January 17, 2010, Boston, MA: Boston Convention and Exhibition Center. Retrieved from: <http://d-scholarship.pitt.edu/2816/>
- Naur, P.(2000). *Antiphrilosophical Dictionary, Thinking, Speech, Science/Scholarship*. Begoniavej, Denmark: Naur.com publishing. Retrieved from: <http://www.naur.com/AntiphilDict.pdf>
- Newton M.P, Miller C.C, Stowell Bracke M.(2011). Librarian roles in institutional repository data set collecting: outcomes of a research library task force. *Collection Management* , 36(1), 53-67
- Pixy-Ferris, Sh. (2002). Writing Electronically : The effects of computers on traditional writing. *Journal of Electronic Publishing*, 8, 1.
- Rao, S.S.(2003). Electronic books: a review and evaluation, *Library Hi Tech*, 21(1), 85 – 93
- Saltman, A. (1973). Rabanus Maurus and the Pseudo-Hieronymian" Quaestiones Hebraicae in Libros Regum et Paralipomenon. *The Harvard Theological Review*, 66(1), 43-75.
- Yankeegroup.(2010). *Tablet/E-Reader Data Snapshot*. Retrieved from: <http://web.yankeegroup.com/rs/yankeegroup/images/2011-tablet-forecast-snapshot.pdf>.

מאגר ארכיוני דיגיטלי לתיאטרון בישראל

שרון שפירא-גלאובר

"כך הפכה ארגו בת אלמוות, ועודנה ארגו ספינת הארגונאוטים, אף כי היום לא נותרה בה ולו קורה אחת מן הראשונות, למן הקוצר ועד ראש-החיבל; כמאמר הפתגם: 'זה קרדומו של סבי: אבי התקין לו קת חדשה, ואני התקנתי לו להב חדש'"

רוברט גרייבס, גיזת הזהב, תרגום משה דור, 1959

"המאגר הארכיוני הדיגיטלי לתיאטרון בישראל" הוא מאגר נושאי שפותח בספרייה של אוניברסיטת חיפה לצורכי תיעוד של חומרים ארכיוניים בנושא תיאטרון בישראל, שימורם הדיגיטלי והפיכתם לנגישים לקהל. המאמר מציג את הגישה הסמיוטית בחקר התיאטרון המשמשת בסיס תיאורטי מנחה לתכנון המאגר הדיגיטלי, מתאר את עולם ארכיוני התיאטרון בארץ שחומרו מהווים את עולם התוכן של המאגר, ודן בהיבטים שונים של שלושת המרכיבים המרכזיים ביצירת המאגר עצמו: שימור דיגיטלי, תיעוד, וארגון-מכון משתמש.

תשתית תיאורטית

ולחלקו בהקניית משמעות למסומן (Carlson, 2003). לענייננו, הסמיוטיקה מבחינה במספר מושגים בסיסיים ביחס לאובייקט: הרפרנט (האובייקט עצמו), המערכת המילולית המתארת אותו: המסמן (המערכת הצלילית) והמסומן (משמעות המלה), המוען (המשתמש בסימן באופן מכון) והנמען (מפרש הסימן). מחקר סמיוטי של תיאטרון יעסוק בבחינת האמצעים בהם משתמש המוען על מנת להעביר את הרפרנט באמצעות המסומן אל הנמען וביחסי הגומלין בין מושגים אלה לבין עצמם בהקשר של הטקסט התיאטרוני.

הצגת תיאטרון היא מדיום הנדרש לקהל על מנת לממש את עצמו באופן מלא. כך הדבר גם כשמדובר בספרייה שתפקידה, מעבר לאיסוף פריטי המידע ולתיעודם, גם ארגונם והעמדתם לשימוש קהל המשתמשים. קרבה זו הובילה את הספרייה באוניברסיטת חיפה לטפל במאגר שיצרה מתוך נקודת מבט העוסקת במערכות היחסים שבין טקסט (הטקסט התיאטרוני וגם טקסט המידע) לבין הקהל הנחשף אליו.

בחומרים שנשתמרו בארכיוני התיאטראות משתקף הטקסט התיאטרוני בשני אופנים: כשלם וכחלקיו. כשהיא מוצגת על הבמה מתקיימות בהצגת התיאטרון כל מערכות הסימנים של הטקסט התיאטרוני (לשונית, אקוסטית וויזואלית) בו זמנית בתוך פרק זמן מוגבל (שוהם, 1989). בארכיון הפיזי ובמאגר המידע נשמרים חומרים העולים בקנה אחד עם ההצגה מבחינת בו-זמניות (הקלטות וידיאו של ההצגה), אבל גם חומרים המציגים את מרכיביה בנפרד (כמו למשל הקלטות אודיו של אפקטים). ציר הזמן של החומר הארכיוני מתייחס לכל מרכיבי הטקסט התיאטרוני בזמן ההצגה,

הגישה המהווה את הבסיס התיאורטי לאופני הטיפול בחומרי המאגר ולדרכי ארגונו אימצה את נקודת מבטה מתחום הסמיוטיקה בחקר התיאטרון (Fischer-Lichte, 1992), מתודה המתייחסת אל ההצגה המוצגת על הבמה כאל הטקסט התיאטרוני המלא והבוחנת את מערכות הסימנים מהן מורכב טקסט זה. מתודת חקר תיאטרון זו מתבססת על המודל הלשוני של סוסיר (Saussure) (סוסיר, 2005), על המושגים "מסומן" ו"רפרנט" שאותם טבע, ועל אבחנות נוספות המובאות אצל קרלסון ואחרים בנוגע לתפקידו של הנמען

עולם התוכן של המאגר - תמונת מצב

ארכיונים של גופים יוצרי תיאטרון

גופים רבים בישראל עוסקים ביצירת תיאטרון ולמרביתם ארכיון פנימי כלשהו המשמר את החומרים הקשורים להפקות ומתעד את פעילותם האמנותית. חומרים אלה נשמרים, בדרך כלל, בתיקי הצגות הכוללים פריטי מידע הקשורים להפקה: הדפסה של הטקסט, תוכניות וחומר פרסומי, תצלומים, סקיצות במה ותלבושות, קטעי עיתונות, הקלטת אודיו ווידאו ולעיתים קרובות גם חומרים נוספים. תמונה זו משקפת את הארכיונים המשמרים חומרים פיזיים שנמצאים ברשות התיאטראות. למיטב ידיעתי, מידע שנוצר בפורמט אלקטרוני אינו נאסף ואינו מתועד בהם באופן סדיר. ארכיונים אלה משמשים את התיאטראות בעיקר לצורכי עבודה יומיומית וככאלה, בולטת בהם הפונקציה שממלא הארכיון עבור התיאטרון שאינה בהכרח שימור החומר ותיעודו הסדור. החזקת ארכיון דורשת משאבים שאינם קיימים בהכרח ברשות התיאטראות: ארכיון פיזי דורש מקום אחסון נרחב וסוג כלשהו של מעקב אחרי חומרים שיצאו לשימוש מתוך התיקים ועל החזרתם למקומם. לעיתים, מנתבים אילוצי האחסון את הארכיונים בתיאטראות למקומות כמו מחסנים או חללי אחסון מאולתרים, המגבירים את הסיכון לבלייה של החומרים השונים ואף להשמדתם. בנוסף לזאת, במקרים בהם אין ביכולתו של התיאטרון להעסיק אדם שאחראי על הארכיון ועל המצאי, הופך המעקב אחרי השימוש בחומרים מתוך התיקים לבעייתי ביותר. אחד הפתרונות שמצאו התיאטראות לבעיה של תחזוקת ארכיון פנימי הוא העברת החומר לגוף חיצוני שעניינו ארכיונות תיאטרון.

ארכיונים שעניינם איסוף חומרי תיאטרון ושימורם

כיום קיימים בארץ מספר גופים משמעותיים האוספים חומרי תיאטרון ומטפלים בהם. גופים אלה מאפשרים מגע של חוקרים ושל הציבור הרחב עם החומרים שברשותם ברמות שונות.

הראשון והמקיף בארכיונים אלה הוא **"המרכז הישראלי לתיעוד אמנויות הבמה (המילא"ה)"** שליד החוג לתיאטרון באוניברסיטת תל-אביב. זהו גוף פעיל שנוסד בשנת 1970 כ"ארכיון לתיאטרון ישראלי" והוכר

אבל מתייחס גם לחומרים שקדמו להצגה על הבמה (כגון פרסום, מתווי התפאורה והתלבושות וכדומה) וכן לביקורות שנכתבו לאחר הצפייה בהצגה ומתייחסות לאופן שבו התקבלה. מכיוון שהטקסט התיאטרוני נוכח בחומרי הארכיון גם בצורתו השלמה ובעיקר בחלקיו הושתת תכנון המאגר על בסיס דומה. המאגר מתייחס אל האובייקט הדיגיטלי גם כאל שלם בפני עצמו (כתבה, טקסט ההצגה, תוכנייה וכד') וגם כאל חלק משלם (כל אובייקט מקושר להצגה, כל ההצגה מקושרת לתיאטרון בו הועלתה וכל תיאטרון מקושר לכלל התיאטראות במאגר). בכך מבקש המאגר ליצור את ההקשרים בין מרכיבי השונים ולכוונם באופן מבוקר.

מאמר זה נכתב מתוך נקודת המבט של מי שעוסקת בעולם המידע ולא ביצירת תיאטרון או במחקר בתחום התיאטרון ולכן, הגישות הסמיטיות לחקר התיאטרון אינן נדונות בו כשלעצמן אלא משמשות כלי לצורך בחינת אמצעי התקשורת בין טקסט המידע שתוכנו תיאטרון לבין המסר אותו מבקש טקסט זה להעביר לקהל.

לכאורה, נראה כי הקשר בין המושגים "הצגה" ו"תיאטרון" לבין המושגים "ארכיונים", "ספרייה" ו"מידע" אינו מובן מאליו. ואולם האתגרים בפניהם עומדים גם יוצרי תיאטרון וגם יוצרי המאגר הארכיוני (המוענים) הם כמעט זהים, בבואם להעביר את חומרי הגלם שלהם (הפרפנטים) באמצעים העומדים לרשותם (המסומנים) לקהל בן-הזמן (הנמען). פעילותם של שני העולמות היא פעילות מכוונת-קהל ובשניהם, קהל הוא זה הקולט את התוצר הסופי ומשתמש בו על פי צרכיו.

המניעים העיקריים להקמת המאגר ולפיתוחו הם ההכרה בחשיבותו של המידע הקיים בארכיוני התיאטראות לעולם מחקר התיאטרון והרצון לחשוף אותו לקהל הפועל בתוך עולם המידע העכשווי. התכנים והכלים הנדרשים על מנת לממש מאגר שכזה הם המידע עצמו, הטכנולוגיה לשימורו, הסטנדרטים לתיעודו והרציונל שבאמצעותו מארגנים אותו כדי שאפשר יהיה להשתמש בו.

בטרם אסקור את המאגר ואת המרכיבים השונים ביצירתו, ברצוני להקדים ולהציג תמונת מצב של עולם התוכן בו הוא עוסק, עולם ארכיוני התיאטרון בישראל.

השונות במסגרת המאגר יתוארו במאמר זה באמצעות דיון בשלושה מושגים מרכזיים מעולם המידע: שימור, תיעוד וארגון-מכון-משתמש.

המאגר הארכיוני הדיגיטלי לתיאטרון בישראל

שימור פריטי המידע

המאגר הוא מאגר המבוסס על חומרים פיזיים שעברו תהליך דיגיטציה והמונח "שימור" בהקשר אליו הוא "שימור דיגיטלי" (ראו הגדרות ALCTS במסגרת ALA וכן התייחסות ספריית הקונגרס האמריקנית לשימור דיגיטלי של נכסי תרבות). מעשית, הכוונה היא לשימור המידע המצוי בפריט באמצעות הפיכתו לקובץ דיגיטלי ולא לשימורו של העצם הפיזי. עם תום תהליך הדיגיטציה והתיעוד מוחזרים החומרים המקוריים לרשות הגוף שסיפק אותם למאגר, וברשותו גם השליטה על התרת זכויות השימוש בחומרים ורמת החשיפה שלהם באינטרנט. הנחת העבודה של ספריית אוניברסיטת חיפה היא כי המאגר הוא מאגר של עותקים דיגיטליים של המקור, והמקור הוא הפריט הפיזי שנשמר בארכיון הפיזי (בין אם הוא "באמת מקורי", כמו יצירה חד-פעמית של סקיצה של אמן למראה דמות בהצגה ובין אם הוא עותק מצולם של טקסט המחזה או של כתבה בעיתון). המאגר מכון את הרוצה לעשות שימוש כלשהו בפריט הפיזי או בתוכנו הדיגיטלי (כולל צפייה בקובץ) לגוף ממנו סופק הפריט הפיזי למאגר.

ראשית חוכמה היא, אם כן, העברת פריטי המידע הפיזיים השמורים בארכיונים של התיאטראות לפורמט דיגיטלי.

מה משמרים ואיך?

סוגי התכנים בתיקי ההצגות של התיאטראות הם רבים, אך הם שמורים במספר לא גדול של פורמטים פיזיים: נייר על סוגיו השונים (חומר טקסטואלי מודפס, תמונות, חומרים גרפיים, תווים), הקלטות אודיו (פסי קול, אפקטים), הקלטות וידיאו (ההצגות עצמן או דיונים על אודותיהן) ולעיתים גם דיסקטים ותקליטורים. במסגרת השימור הדיגיטלי מועברים כל סוגי החומר הללו לפורמט הדיגיטלי המתאים. כל פריט פיזי בארכיון מקבל במאגר מקבילה

בשנת 1982 כארכיון ציבורי. המילא"ה הוא ארכיון חי, האוסף באופן שוטף חומרים מתיאטראות שונים, אוספים פרטיים ועיזבונות, מטפל בהם ומעמידם לשימוש לצורכי עיון ומחקר.

השני הוא ה"ארכיון ומוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור" באוניברסיטה העברית בירושלים הפועל משנת 1973, אף הוא ארכיון פעיל האוסף חומרים מתיאטראות שונים, מטפל בהם, ומייצר פעולות יזומות לתיעוד עולם התיאטרון בישראל.

השלישי הוא "ארכיון התיאטרון על שם יהודה גבאי" שנמצא משנת 2004 בספריית בית אריאלה בתל-אביב. ארכיון זה פועל במסגרת ציבורית וחשיבותו רבה בשל החומרים הנדירים השמורים בו ובשל היקפם.

שלושת הארכיונים שצוינו לעיל שונים מאוד זה מזה באופיים ונבדלים במטרותיהם, בפעילותם, בהיקף האוספים הכלול בהם, בצורת תיעוד החומרים ובאפשרויות הגישה אליהם, ואולם בשלושתם שמורים אוצרות שלא יסולאו בפז מעולם התיאטרון בארץ וחשיבותם הרבה למחקר התיאטרון בישראל אינה מוטלת בספק.

אוספים חשובים נוספים נמצאים במסגרות מחקר שונות, דוגמת "ארכיון נסים אלוני" הנמצא במכון "הקשרים" של אוניברסיטת בן-גוריון, גוף שמסגרתו התוכנית היא ספרות עברית ולאו דווקא תיאטרון, או ב"ארכיון צוותא" הנמצא ב"יד יערי" – המרכז לחקר ותיעוד השומר הצעיר בגבעת חביבה. חומר נוסף השייך לתחום עולם התיאטרון בארץ נמצא באוספים פרטיים ובעיזבונות ועצם קיומו לא בהכרח ידוע לעולם המחקר ובוודאי שאינו חשוף לציבור.

בישראל קיימים, אם כן, חומרים ארכיוניים רבים בתחום התיאטרון: חלקם באוספים פרטיים, חלקם בתוך התיאטראות, חלקם בארכיוני תיאטרון וחלקם בארכיונים אחרים, אולם אין תיעוד סדור וסטנדרטי שלהם, אין יישום של סטנדרטים מוסכמים לשימורם ורובם ככולם אינם חומרים דיגיטליים. כמו כן, אין בנמצא כלי המאפשר למשתמש הפוטנציאלי לדעת מה נמצא איפה והתחום אינו ממופה ואינו מאורגן באופן אחיד.

"המאגר הארכיוני הדיגיטלי לתיאטרון בישראל" נוצר מתוך כוונה להתייחס לסוגיות אלה ולהציע מענה ישים לצורך בתיעוד המידע, בשימורו ובארגונו לצורכי שימוש ומחקר. הדרכים בהן מטופל המידע על רמותיו

תיעוד המידע

נראה כי ההגדרה המילונית למלה "תיעוד" כ"איסוף ורישום של תעודות ומסמכים מוקדשים לנושא מסוים" (מלון אבן שושן המרכז, 2004) נוחה כנקודת מוצא לתיאור הפעילות התיעודית המתבצעת על חומרי המאגר:

איסוף

הגופים שבהם הארכיונים הפיזיים על צורותיהם השונות הם אספני החומרים השונים. המאגר אינו עוסק באיסוף של חומרים אלא בתיעוד שלהם, בדיגיטציה שלהם ובהנגשתם בלבד. עם סיום תהליכי הדיגיטציה, התיעוד והעלאת החומרים לאינטרנט מוחזרים החומרים הארכיוניים לגוף שסיפק אותם למאגר.

רישום

החומר המיועד להיכלל במאגר נרשם ומתועד בשני טיפוסים תיעוד עיקריים:

- הטיפוס הראשון הוא תיעוד המצאי הפיזי ואופן ארגונו בארכיון הפיזי. זהו סוג תיעוד המנציח את המצאי בתיקים בתאריך בו נרשם במאגר והוא מתעד עבור הגוף אליו הוא שייך את תכולת התיקים עד לאחרון המסמכים. לגוף היוצר את המאגר הוא משמש אמצעי ביקורת על עבודת הדיגיטציה ומאפשר מעקב כמותי על התהליך לפי סוגי מסמכים.
- הטיפוס השני הוא רישום של כל אובייקט דיגיטלי בתוך המאגר וקטלוגו. כל אובייקט במאגר מלווה ברשומת מידע המתארת אותו - רשומת מטה-דטה (מידע-על). המידע ברשומות המטה-דטה מקוטלג במאגר על פי סטנדרט MARC המאפשר לתאר מידע באופן מאוד מפורט ולשלוט בחלקיו בצורה מבוקרת ומרוכזת. שכבת המידע עליה מבצעת המערכת את החיפוש וממנה יוצרו תוצאות החיפוש היא שכבת המטה-דטה, המידע-על המידע. לכן, ככל ששכבת מידע זו תהיה עשירה ומדויקת יותר, יהיו תוצאות החיפוש שיתבצע עליה רבות ואיכותיות יותר.
- טיפוס נוסף של רישום מתבצע במאגר לגבי חומרים טקסטואליים. זהו רישום הנוצר באמצעות החלה של תהליכי פענוח טקסט אוטומטיים (OCR-Optical Character Recognition) על הטקסטים בעת סריקתם. תהליך זה יוצר

דיגיטלית זהה מבחינת היקף ומבחינת מראה: דף בודד גזור של נייר עיתון יהפוך לקובץ בודד המכיל דף אחד המציג אינפורמציה שנראית כמו דף גזור של נייר עיתון; תוכנייה צבעונית של עשרה דפים מודפסים דו-צדדית תהפוך לקובץ בודד המכיל רצף של 20 דפים צבעוניים. בכל המקרים הסריקה מנסה לשמר, עד כמה שניתן, את מראהו המקורי של הפריט ולא רק את התוכן הכלול בו.

לאחר הפיכתו של החומר הפיזי לקבצים דיגיטליים יש בידנו מספר מסוים של קבצים ומידע על סוג הפורמט של הקבצים (א קבצי טקסט, ז קבצים גרפיים ותמונות, Z קובצי אודיו ו-U קובצי וידאו) אבל אין לנו, בשלב זה, כל מידע על תוכנם. כאשר אנו יוצרים קובץ דיגיטלי מפריט פיזי, אנחנו מאבדים למעשה את האפשרות לזהות אותו. לא בכדי יש להעניק לכל קובץ שם שמאפשר לפתוח אותו בהמשך. השם הוא בעל משמעות לצורכי זיהוי הקובץ ואחזורו והמחשב מאפשר למשתמש לקרוא לו בשם משמעותי שיקל על מציאתו בעתיד. בסביבה המבקשת לאפשר לכלל הקהל לתקשר עם כלל המידע נדרשות יכולות מקצועיות נרחבות על מנת ליצור מערך המתווך בין האובייקטים הדיגיטליים לבין אמצעי האחזור שלהם. לאחר ביצוע שלב השימור הדיגיטלי, עומד לרשות המשתמש אוסף גדול מאוד של קבצים (מספר הקבצים המוערך בארכיונים השותפים כיום במאגר הוא כ-150,000) ואילו נוסף מידע כמותי לפי סוגי הקבצים, אולם אין ברשותנו בשלב זה כל מידע על תוכנם או נקודות גישה אליהם.

הקבצים הדיגיטליים שנוצרו מכל הפריטים שנשמרו בארכיונים הפיזיים מהווים את עולם הרפרנטים של המאגר. בשלב זה הם אובייקטים ללא מסומנים, מכיוון שעדיין לא החלנו עליהם מלים המתארות אותם ומאפשרות את אחזורם. קבצים אילמים אלה מהווים את שכבת המידע הבסיסית של המאגר והמידע הנובע משכבה זו הוא כמותי בלבד.

לסיכום, ניתן לומר, כי הסוגיה המרכזית אליה מתייחס מרכיב השימור בדיון זה עוסקת בהיבטים הטכניים של יצירה של חומרים דיגיטליים ובתחזוקתם, וכי המידע הנובע משכבת המידע הבסיסית הנוצרת בעקבות תהליך הדיגיטציה עונה על השאלה הפשוטה, כמה פריטים יש במאגר.

בהפקה וכ-50 נושאים שונים שבהם שמות הדמויות במחזה ונקודות ציון כרונולוגיות. הכנסת מידע כה מפורט לתוך רשומות המטה-דטה כרוכה בעבודת זיהוי רבה ולעיתים קרובות במחקר, אולם היא זו שתאפשר בשלב מאוחר יותר ללקט את המידע השתול בהן ולקבל מיפוי של מי פעל איפה ומתי. ראו תמונה 2.

שכבת המידע השנייה של המאגר כוללת, את כל רשומות המטה-דטה ואת התכנים הטקסטואליים בני-החיפוש (מידע-שהוא-המידע).

שכבה זו היא שכבת המסומנים הראשונה של המאגר והיא זו שיוצרת לו רובד לשוני, שנעדר לחלוטין מהקבצים הדיגיטליים כשלעצמם. מאחורי כל אובייקט במאגר עומדות בממוצע כ-250 מלים שונות הערוכות בשדות מידע מוגדרים ומובנים בתוך הרשומות והן אלה המאפשרות את אחזורו של הקובץ באמצעות מלים. שכבת המטה-דטה היא, כאמור, שכבת המלים עליהן מתבצע החיפוש כאשר מוזנת למאגר שאילתת חיפוש כלשהי. ואולם שכבה זו אינה גלויה למשתמש בצורה ישירה, מכיוון שרשומות מטה-דטה נשמרות במערכת הממוחשבת של המאגר בדיוק באותו אופן שבו נשמרים בה האובייקטים עצמם. המשתמש אינו יכול לדעת מה יש במאגר, אלא רק אם היו תוצאות לשאילתה שאותה הגדיר, מכיוון שרשומות המטה-דטה, בשלב זה, הן עבורו רובד לשוני הסמוי מהעין. התיעוד הוא מרכיב משמעותי ביותר ביצירת המאגר

שכבת מידע הכוללת את המלים המופיעות בתוך הטקסט עצמו, כלומר, החיפוש יתבצע גם על תוכנם המילולי של האובייקטים עצמם ולא רק על רשומות המטה-דטה שלהם.

במאגר קיימים שני סוגים של רשומות מטה-דטה. הסוג הראשון הוא רשומות מטה-דטה המתעדות כל אובייקט דיגיטלי במאגר והן כוללות תיאור עשיר של הפרט ושל תכניו והתייחסות לתהליכי הדיגיטציה ולזכויות היוצרים. ראו תמונה 1.

סוג שני של רשומות מטה-דטה הן "רשומות-על" המרכזות את המידע על ההפקה בשלמותה על אף שאין במאגר אובייקט דיגיטלי של ההפקה. תיק ההפקה הוא בדרך כלל היחידה הרעיונית והפיזית אליה שייכים החומרים בארכיונים של התיאטרות השונים. רשומות המטה-דטה המתארות את ההפקה בשלמותה, נוצרו במאגר על מנת לתאר תמונה כוללת שלה ושל כל האנשים שהיו קשורים ביצירתה גם אם לא נותר בתיקי הארכיונים חומר פיזי הקשור אליהם. בכל רשומה שכזאת כלולים שמות כל האנשים שהיו מעורבים בהפקה (מחזאי, במאי, מעצבים, טכנאים, מלבישים, שחקנים וכו') ובנוסף לזאת מצוינים בה היבטים נוספים הקשורים בה כמו התאריך שבו התקיימה הצגת הבכורה, שם המחזאי, המחזה בשפת המקור שלו ועוד.

היקף ממוצע של רשומה שכזו הוא כמאה שדות קטלוג, מתוכם כ-30 שמות של אנשים שהיו מעורבים

תמונה 1: חלק מרשומת מטה-דטה של תמליל ההצגה "אנטיגונה", שהועלתה בתיאטרון העירוני חיפה ב-1965

אובייקט	ארכיון התיאטרון העירוני... (7 M - PDF Document)
מספר רשומה	
מספר רשומת אלף	
מחבר(ים)	התיאטרון העירוני חיפה, ארכיון.
כותר(ים)	טקסט המחזה "אנטיגונה" מאת סופוקלס בתרגום ט. כרמי, מתוך תיק ההצגה של הפקת "אנטיגונה" בתיאטרון העירוני חיפה, בבמיו יוסף מלוא (1965) [חומר ארכיוני]
סדרות	אנטיגונה (תיאטרון חיפה : 1965) : תמליל הצגה [חומר ארכיוני]
תאור	ארכיון התיאטרון העירוני חיפה. תמלילי הצגה.
הערות	ארכיון התיאטרון העירוני חיפה. 17 אנטיגונה. תמלילי הצגה קובץ סרוק של תמליל ההצגה כפי שנשמר בתיק ההצגה של ארכיון התיאטרון העירוני חיפה. מתוך: תיק 017 - אנטיגונה (ארכיון ישן)
מחברים שותפים	מקור : טקסט מודפס ; ארכיון התיאטרון העירוני חיפה סופוקלס מחזאי
	כרמי, ט., 1925-1994 מחרגם
	מלוא, יוסף, 1916-1997 במאי

תמונה 2: חלק מרשומת המטה-דטה של רשומת העל של ההצגה "אנטיגונה", שהועלתה בתיאטרון העירוני חיפה בשנת 1965

ארכיון התיאטרון העירוני ... (29 K JPEG Image)		אובייקט	
התיאטרון העירוני חיפה. ארכיון. אנטיגונה (תיאטרון חיפה: 1965): תיק הצגה / [חומר ארכיוני] מאת: סופוקלס; הפקת התיאטרון העירוני חיפה; במאי יוסף מילוא. אנטיגונה [חומר ארכיוני] ארכיון התיאטרון העירוני חיפה. 17 אנטיגונה [חיפה]: [התיאטרון העירוני חיפה]. טקסט המחזה, קטעי עתונות, תמונות, פוסטר, סליל אודיו, גליון 14 של כתב העת תיאטרון. מסמכי תיק ההצגה כפי שנשמרו בארכיון התיאטרון העירוני חיפה זהרירה חריפאי (אנטיגונה); רחל לוי (איסמנה); ליובה סטורקסה (אורדיקה); גיורא שמאי (קריאון); ישראל בידרמן (היימון); נתן מיזלר (טיריסאס); ברוך ברקין (זקיף); ישעיהו קליינמן (שליח); אליאב נהרין (ראש המקהלה); מקהלת זקני תבי. מחזה מאת סופוקלס; בימוי: יוסף מילוא; נוסח עברי: ט. כרמי; תפאורה: אריה נבון; מוסיקה: אבל ארליך.		מחבר(ים)	כותר(ים)
		סדרות	מוציא לאור
תאריך	תאור	משתתפים	קורדיטורים

עבורו לרובד לשוני גלוי והוא יכול להגיע דרכה לחומרים נוספים. הבעיה המרכזית היא נקודת ההתחלה - כלומר, כיצד להגיע לרשומות האלה, המספקות את הרובד הלשוני המתקשר עם המשתמש ושבאמצעותו מתוארים האובייקטים במאגר. ראו תמונה 3.

במאגר מוצעים שני ערוצים בסיסיים לחיפוש מידע: הערוץ הראשון הוא מתן אפשרות להגדרה עצמית של שאילתת החיפוש והערוץ השני הוא מתן אפשרות של בחירה בשאילתות מובנות המוצעות למשתמש על ידי המאגר.

הגדרה עצמית של שאילתת החיפוש

כשהמשתמש מעוניין לחפש על פי הגדרותיו שלו בחיפוש חופשי, הוא מוזמן לעשות זאת דרך תיבת חיפוש לתוכה הוא יכול להקליד את המלים המגדירות את מה שהוא מחפש. ראו תמונה 4.

תוצאות החיפוש של שאילתת שכזאת יעלו פריטי מידע שברשומות המטה-דטה שלהם מופיעות מילות החיפוש בדיוק כפי שהוקלדו. כלומר, שאילתת החיפוש כפי שתוגדר על ידי המשתמש היא זו שתכתיב את תוצאות החיפוש. למשל: אם המלה שתוזן על ידי המשתמש לתיבת החיפוש היא "פפ" תוצאות החיפוש יעלו את כל המסמכים המכילים את המלה

מכיוון שמעבר לתפקידו כמספק תיאור מהימן של החומרים עצמם, הוא נושא בחובו את כל פוטנציאל האחזור שלהם עבור המשתמש, ומכאן, את פוטנציאל השימוש בהם. מסיבות אלה מושקעות ברכיב התיעוד במאגר מחשבה מעמיקה ביותר ושעות עבודה רבות מאוד.

לסיכום ניתן לומר, כי הסוגיות המרכזיות בהן עוסק הדיון במרכיב התיעוד במאגר זה נוגעות לרובד המילולי של המאגר וכי הן מתייחסות לשאלות הפשוטות - איך מתואר תוכנו של המאגר, ולמה הוא מתואר כך.

ארגון המידע במאגר למשתמשים

האופנים להנגשת המידע

במאגר נבנים מערכים של תפריטי גישה ואינדקסים גלויים החושפים את חומרי המאגר למשתמש באופן מובנה. במקביל קיימת במאגר האפשרות להגדרת שאילתות באופן אינטואיטיבי על ידי המשתמש.

תוצאות החיפוש במאגר מורכבות תמיד מהאובייקט הדיגיטלי בצמוד לרשומת המטה-דטה שלו, רשומות אלה הן טקסט מלא בקישוריות, ולכן אפשר להמשיך את החיפוש על ידי הקלקה על הקישוריות. ברגע בו הגיע המשתמש לרשומת המטה-דטה היא הופכת

תמונה 3: בחירה בקישורית מתוך רשומת מטה-דטה של הפקת המחזה "קרנפים" מאת יונסקו שהוצג בתיאטרון חיפה (1962)

ארכיון התיאטרון העירוני... (JPEG Image 3 M)

מספר רשומה

מספר רשומת אלף

מחבר(ים)

כותר(ים)

סדרות

מחצית לאור

תאריך

תאור

משתתפים

הערות

מחברים שותפים

התיאטרון העירוני חיפה. ארכיון.

קרנפים (תיאטרון חיפה: 1962): חלק הצגה / [חומר ארכיוני] מאת יונסקו: הפקת התיאטרון העירוני חיפה: במי רוברט פוסטק.

קרנפים [חומר ארכיוני]

ארכיון התיאטרון העירוני חיפה. 4 קרנפים

[חיפה]: [התיאטרון העירוני חיפה].

טקסט המחזה, תכניה, קטעי עתונות, תמונות, גליון "תיאטרון" - דו ירחון לאמנויות הבמה (גליון שני, אפריל-מאי 1962)

מסמכי תיק ההצגה כפי שנשמרו בארכיון התיאטרון העירוני חיפה

דליה לוי (מלצרית); יעל תומר (עקרת בית); חיים טופול (זאן); יעקב בודו (בראמ'ה); נאוה שאן (חננית); ראובן בר-יחזם (חנני); נתן מייסלר (לוגיקן); גיורא שמאי (הקשיש (גנדרן-אשמדאי)); גרמן אוניקובסקי (דייזי); יצחק קרמניצר (הפטרוני); אברהם מור (מר פאפיון (פרפרון)); יעקב ניתאי (דידאר); מרדכי בן-זאב (בוטאר); צפורה פלד (גברת בן (שור)); יוסף סגל (הזקן (מר זאן)); רחיקה קרמניצר (הזקנה (גב' זאן)).

מחזה מאת יונסקו; עברית: נסים אלוני; בימוי: רוברט פוסטק; תפאורה ותלבושות: זאק נוהל; מוסיקה: פרנק פלג.

יונסקו. יונ'י. 1912- מחזאי

אלוני. נסים. 1926-1998 מחרגם

פוסטק, רוברט במאי

נוהל. זאק. מעצב תפאורה ותלבושות

פלג, פרנק. 1910- מוסיקאי

ברגמן. דוד סגן במאי

תמיר-פישמן. ארנון מנהל טכני

תמונה 4: חלון החיפוש החופשי במרכז למדיה דיגיטלית של ספריית אוניברסיטת חיפה שבה נמצא המאגר

DMC

מרכז למדיה דיגיטלית - הספרייה

אוניברסיטת חיפה - הספרייה

חיפוש | תוצאות | חיפוש קדמים | המרחב שלי | מדריכים וסרטונים | אודות | צור קשר

English | התחברות | יציאה | עזרה

אורח

חיפוש בסיסי

חיפוש מתקדם

בחירת אוסף: כל האוספים

צירוף מילים:

מכיל ☐ מדיק ☐ מתחיל ב ☐

חפש

אבל מאחזרת עבורו אוטומטית גם את החומרים הכוללים את "יוסף פסובסקי" ואת "פפ".

בחירה בשאלתה מובנית

כשהמשתמש מעוניין לקבל תמונה סדורה של היצע המאגר, הוא מוזמן לעשות זאת דרך נתיבי החיפוש המאורגנים מראש ופרושים לפניו.

"פפ", אבל לא את המסמכים המכילים את המלים "יוסף פסובסקי" או "יוסף מילוא", על אף שמדובר באותו אדם. המחשב אינו יודע שמדובר באותו אדם ולכן יש צורך במערכת שמקשרת בין יוסף פסובסקי, ליוסף מילוא ולפפ. מערכות זיהויים וקישורים שכאלה מובלעות במאגר בשכבת מידע המציעה למשתמש לבחור מתוך תפריט מובנה את הצירוף "יוסף מילוא"

שלושה מוסדות תיאטרון: תיאטרון חיפה, התיאטרון הקאמרי ופסטיבל עכו לתיאטרון ישראלי אחר. שלושת הגופים אלה מיוצגים במאגר הן כגופים עצמאיים והן כחלק מתמונה כוללת המתייחסת לפעילותם של כל התיאטראות השותפים במאגר באופן מרוכז.

ארגון ארכיון של גוף בודד

ברמת ארכיון של כל תיאטרון בנפרד, מוצעת למשתמש גישה סדורה לחומרים שנשמרו בתיקי ההפקות באופן מרוכז. בד בבד מוצעים למשתמש אינדקסים שונים המאפשרים לו לקבל חתכים מגוונים של מידע המתייחס לפעילותו הייחודית של התיאטרון הספציפי. (ראו תרשים 1).

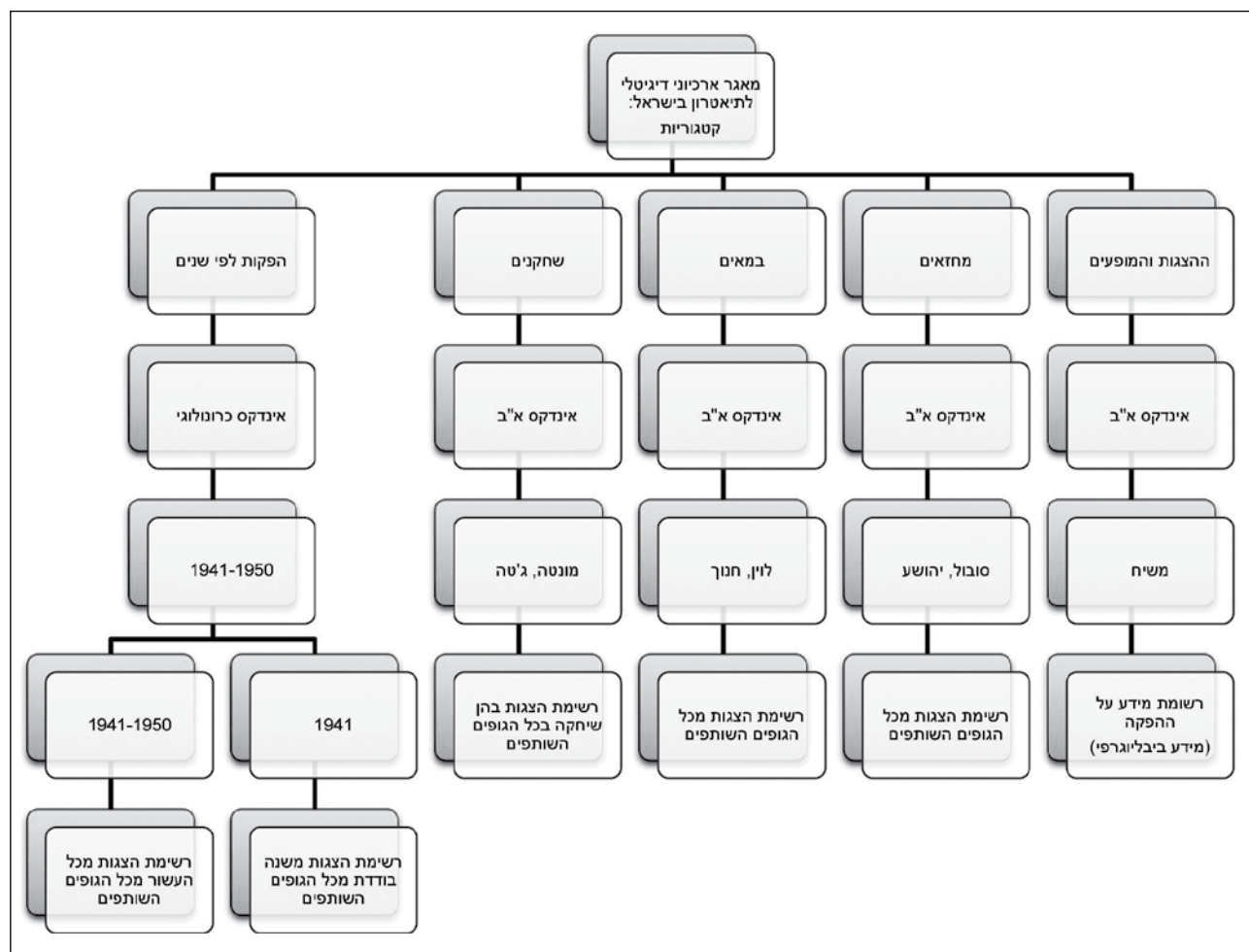
לדוגמה: בארכיון של תיאטרון חיפה ניתן לקבל בנפרד את ההפקות שעלו על הבמה הראשית ואת ההפקות שעלו על במה 2. חתך שכזה אינו רלוונטי לגבי תיאטרון שאין לו במה 2, ואולם אפשר ללמוד באמצעותו את

תפריטי גישה מובנים אלה הם, למעשה, אינדקסים שונים המאפשרים למשתמש לדלג על שלב הגדרת השאילתה ולבחור את מבוקשו מתוך מערכת עשירה אך פשוטה של אפשרויות גליות לעינוי. מאחורי תפריטים אלה שתולות שאילתות חיפוש שהוגדרו מראש על ידי ספרנים. כשהמשתמש בוחר באחת מהקישוריות המוצעות לו, הוא למעשה מפעיל את שאילתת החיפוש המובנית, וזו מוגדרת כך שתאחזר את מרב החומר האפשרי. אסטרטגיה זו מאפשרת לספרייה לחשוף בפני המשתמש את החומרים שיש במאגר גם אם הוא אינו יודע על קיומם מראש והיא חוסכת לו את הצורך לנחש כיצד לתאר אותם למערכת על מנת להגיע אליהם.

ארגון עולם התוכן של המאגר

נכון להיום כלולים במסגרת המאגר ארכיונים של

תרשים 1: ארגון המידע ונקודות הגישה אליו בארכיון גוף בודד במאגר

תיקי ההצגות

בחירה באפשרות "תיקי ההצגות" (החומרים הכלולים בתיק ההצגה המקורי של הארכיון) תוביל את המשתמש לרשימה אלף-ביתית של כל ההצגות התיאטרון. משם ניתן לבחור בהצגה המבוקשת ולקבל את כל החומרים שנשמרו בתיק לפי תוכנם. כל תיק וירטואלי שזכה מציג את רשומת-העל המתארת את המידע על ההפקה ואת סוגי התכנים שנשמרו בתיק

תמונת הרפרטואר של תיאטרון חיפה העולה מבחינת ההפקות ששובצו לבמה זו ולא לבמה אחרת. כמו כן, מתייחסות נקודות הגישה המובנות לפעילויות ייחודיות נוספות כגון הוצאת כתב העת "תיאטרון", שיצא לאור ליד התיאטרון ונשמר בתיקי ההפקות השונות. חתכים נוספים המופיעים בארכיונים של כל הגופים הם חתכים כרונולוגיים ואינדקסים של מחזאים, במאים, שחקנים ושמות הדמויות במחזות.

תמונה 5: פרישת הארכיונים השונים: מאגר-העל המשותף והארכיון של כל גוף בנפרד

The screenshot shows the website of the Digital Media Center (DMC) at the University of Haifa. The header includes the DMC logo and the text "מרכז למדיה דיגיטלית - הספרייה" and "אוניברסיטת חיפה - הספרייה". A navigation bar contains links for "חיפוש" (Search), "תוצאות" (Results), "חיפושים קודמים" (Previous searches), "המרחב שלי" (My space), "מדריכים וסרטונים" (Guides and videos), "אודות קשר" (About contact), "English" (English), "התחברות" (Log in), "יציאה" (Logout), and "עזרה" (Help). Below the navigation bar, there is a section titled "ארכיוני תיאטרון" (Theatre Archives) with a sub-header "מידע נוסף..." (More info...). The main content area lists three theatre archives:

- ארכיון דיגיטלי לתיאטרון בישראל - Digital Archive for Theatre in Israel (1276)**: שמות ההצגות ומופעים, מחזאים (רשימת המחזאות שכתב כל מחזאי), במאים (רשימת ההצגות שביים כל במאי), שחקנים (רשימת ההצגות בהן שיחק כל שחקן), הפקות לפי שנים.
- ארכיון התיאטרון העירוני חיפה - The Haifa Theatre Archive (10781)**: תיקי ההצגות (החומרים הכלולים בתיק ההצגה המקורי של התיאטרון), הפקות לפי שנים, מחזאים (רשימת המחזאות על פי שמות המחזאים), במאים (רשימת ההצגות שביים כל במאי), שחקנים (רשימת ההצגות בהן שיחק כל שחקן), הפקות של מחזאות מקור, הפקות של מחזאות מתורגמת, הצגות הבמה הראשית, הצגות במה 2 ופרוייקטים מיוחדים, דמויות (רשימת המחזאות משמות הדמויות המופיעות בהם), גליונות כתב העת "תיאטרון", תמלילי ההצגות, ראיונות מצולמים עם אנשי תיאטרון חיפה בעבר ובהווה.
- ארכיון התיאטרון הקאמרי (406)**: תיקי ההצגות (החומרים הכלולים בתיק ההצגה המקורי של התיאטרון), הפקות לפי שנים, במאים (רשימת ההצגות שביים כל במאי), מחזאים (רשימת המחזאות שכתב כל מחזאי), שחקנים (רשימת השחקנים ובאילו הצגות שיחקו), הפקות של מחזאות מקור, הפקות של מחזאות מתורגמת.
- פסטיבל עכו לתיאטרון ישראלי אחר - The Acco Festival of Alternative Israeli (2529)**: שנות הפסטיבל - Chronology, חברי הנהלות הפסטיבל, חברי ועדות המיון, יועצים אמנותיים, מנהלים אמנותיים, חברי ועדות השיפוט וחבר השופטים, מנהלים כלליים (מנכ"ל), שמות ההצגות והמופעים.

At the bottom of the page, there is a copyright notice: "© 2010 אוניברסיטת חיפה - הספרייה. כל הזכויות שמורות."

לקבל רשימת הצגות בהן פעלו האנשים בתחום המסוים. על ידי כך יוצר המאגר מיפוי של פעילות במאים, מחזאים ושחקנים במהלך כל שנות פעילותו של התיאטרון. (תמונה 8).

ארגון ארכיון-העל

"רשומות-העל" של כל ארכיון, אלה המספקות מידע על ההפקות בשלמותן, משויכות ל"ארכיון-העל" המרכז מידע הנובע מכלל הארכיונים במאגר. מאגר-על זה מבקש להציע מיפוי של הפעילות התיאטרונית בארץ לפי שלושה חתכים: שמות ההצגות, אנשים שהיו מעורבים ביצירתן וכרונולוגיה. (ראו תרשים 2). בחירה ב"חנך ליון" מתוך אינדקס הבמאים תציג את כל רשומות-העל של ההצגות שביים בכל הגופים השותפים במאגר. השותפים במאגר. בחירה ב"הושע סובול" מתוך אינדקס המחזאים תציג את כל רשומות-העל של ההצגות שכתב סובול בכל הגופים השותפים במאגר. בחירה בשנה 1980 תעלה את כל רשומות-העל של ההצגות שהועלו ב-1980 וכו'. החלוקה לארכיון-על ולארכיונים של גופים בודדים

כגון תמלילי ההצגה, תוכניות, כרזות, קטעי עיתונות, תמונות ההצגה, מסמכים שונים ועוד. (תמונה 6).

תמונת רפרטואר

לצד תיקי ההצגות פרושות לעיני המשתמש נקודות גישה המאפשרות לו קבלת חומרים המתייחסים לרפרטואר ההצגות שעלה בתיאטרון. נקודות אלה מאפשרות גישה לשני פרמטרים: כרונולוגיים ודרמטורגיים. הפרמטרים הכרונולוגיים מציגים את ההפקות שעלו בתיאטרון לפי עשורים ובכל שנה. הפרמטרים הדרמטורגיים מציגים את תמונת הרפרטואר שעלה בתיאטרון על פי מחזאות מקור מול מחזאות מתורגמת ועל פי הבמה עליה עלתה ההצגה. (תמונה 7).

אנשים

נקודות גישה נוספות מציעות חתכי מידע על פי תחומי פעילות של המעורבים בהפקה. בשלב זה של המאגר זמינים שלושה תחומי עשייה כאינדקסים מובנים: מחזאות, בימוי ומשחק. אינדקסים אלה מאפשרים

תמונה 6: תפריטי הגישה לתיקי ההפקות המתחילות באות "נ" בארכיון התיאטרון העירוני חיפה ולתכניהם

מרכז למדיה דיגיטלית - הספרייה

אוניברסיטת חיפה - הספרייה

חיפוש | תוצאות | חיפוש קודמים | המרחב שלי | מדריכים וסרטונים | אודות | צור קשר | English | התחברות | יציאה | עזרה

אורח

אוספים נבחרים < תיאטרון- Performing Arts & Theatre Archives < ארכיוני תיאטרון < ארכיון התיאטרון העירוני חיפה - The Haifa Theatre Archive < תיקי ההצגות (החומרים הכלולים בתיק ההצגה המקורי של התיא < נ

מידע נוסף...

נמר תברבורות (69)
מידע על ההפקה, תמלילי הצגה, תכניות, כרזות, עלונים וחומר פרסומי, קטעי עיתונות ובקורת, תמונות ההצגה, תמונות קהל וארועים שונים, מסמכים פנימיים, שונות

נעים (61)
מידע על ההפקה, תמלילי ההצגה, תכניות, קטעי עיתונות ובקורת, כרזות, עלונים וחומר פרסומי, תמונות ההצגה, מסמכים פנימיים, שונות

נער הקסמים (83)
מידע על ההפקה, תמלילי הצגה, תוכניות, גליונות כתב העת "תיאטרון", קטעי עיתונות וביקורת, תמונות ההצגה, תמונות שחקנים וצוות ההצגה, עיצוב דמויות ותלבושות

נפש יהודי (392)
מידע על ההפקה, תמלילי הצגה, תכניות, קטעי עיתונות וביקורת, כרזות, עלונים וחומר פרסומי, עיצוב במה ותפאורה, מסמכים פנימיים, תמונות ההצגה, תמונות

המידע מתקוון אליך!

תמונה 7: תפריטי הגישה לתיקי ההפקות על פי חתך מקור המחזה

הפקות של מחזאות מקור (28)
מידע נוסף...
הפקות של מחזאות מתורגמת (31)
איטלקית, אמריקנית, אנגלית, גרמנית, יוונית, יידיש, צרפתית, רוסית, שבדית

תמונה 8: תפריטי הגישה לרשימת ההצגות בהן שיחק כל שחקן שהופיע בהפקות תיאטרון חיפה הכלולות במאגר

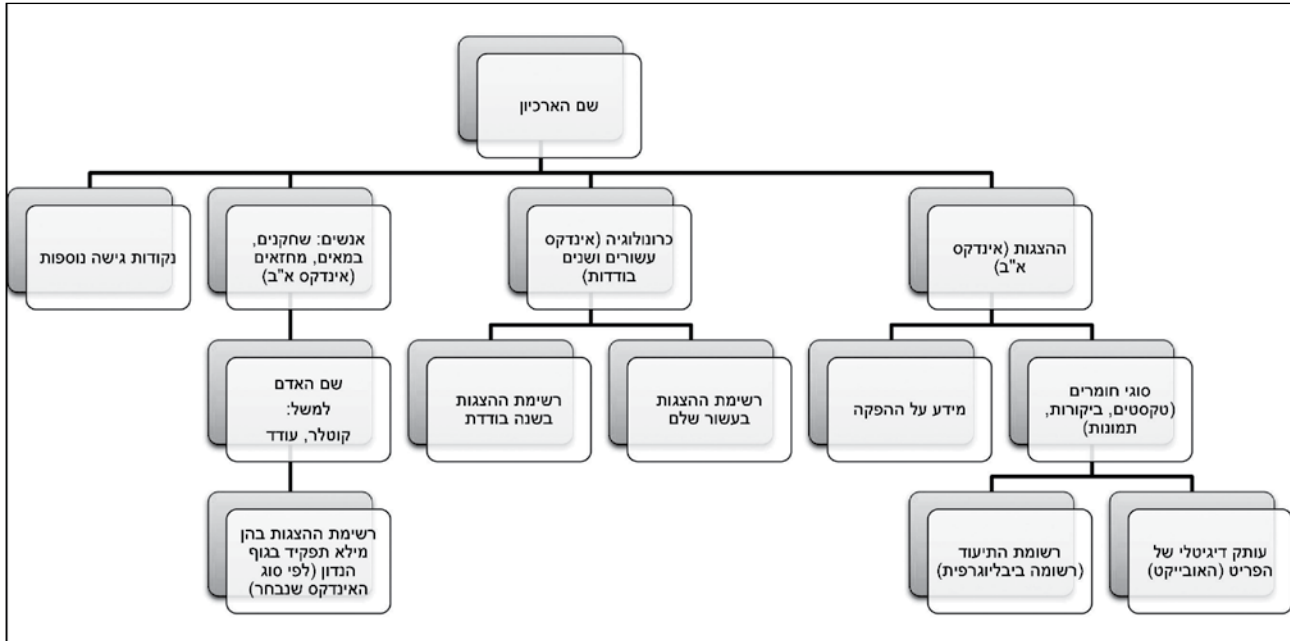
מרכז למדיה דיגיטלית - הספרייה	אוניברסיטת חיפה - הספרייה
חיפוש תוצאות חיפושים קודמים המרחב שלי מדריכים וסרטונים אודות צור קשר English התחברות יציאה עזרה	
אורח	
אוספים נבחרים < תיאטרון- Performing Arts & Theatre Archives < ארכיוני תיאטרון < ארכיון התיאטרון העירוני חיפה - The Haifa Theatre Archive < תיקי ההצגות (החומרים הכלולים בתיק ההצגה המקורי של התיא < נ	
מידע נוסף...	
נמר חברבורות (69)	
מידע על ההפקה, תמלילי ההצגה, תכניות, כרזות, עלונים וחומר פרסומי, קטעי עתונות ובקורת, תמונות ההצגה, תמונות קהל וארועים שונים, מסמכים פנימיים, שונות	
נעים (61)	
מידע על ההפקה, תמלילי ההצגה, תכניות, קטעי עתונות ובקורת, כרזות, עלונים וחומר פרסומי, תמונות ההצגה, מסמכים פנימיים, שונות	
נער הקסמים (83)	
מידע על ההפקה, תמלילי ההצגה, תכניות, גליונות כתב העת "תיאטרון", קטעי עתונות ובקורת, תמונות ההצגה, תמונות שחקנים וצוות ההצגה, עיצוב דמויות ותלבושות	
נפש יהודי (392)	
מידע על ההפקה, תמלילי ההצגה, תכניות, קטעי עתונות ובקורת, כרזות, עלונים וחומר פרסומי, עיצוב במה ותפאורה, מסמכים פנימיים, תמונות ההצגה, תמונות	

שנשתל ברשומות המטה-דטה והם המנגישים אותו בצורה גלויה לקהל.

לסיכום, ניתן לומר, כי הסוגיות המרכזיות בהן עוסק הדיון במרכיב הארגון במאמר זה נוגעות לאופנים השונים לאחזור המידע במאגר ובדרכים לחשיפתו לקהל, וכי הן עונות לשאלות איך אפשר לדעת מה יש במאגר ואיך מוצג תוכנו.

וחלוקות המשנה בכל אחת מהקטגוריות מהווה את שכבת המידע השלישית של המאגר. זוהי שכבת מסומנים גלויה (בניגוד לשכבת המסומנים הסמויה של רשומות המטה-דטה) והיא שמספקת למאגר רובד לשוני גלוי ומיידי. היא גם השכבה שחושפת את הרציונל על פיו מאורגנים החומרים ואת פוטנציאל לקיומו של חומר מסוג זה או אחר במאגר. אופני הארגון הם אלה המממשים את פוטנציאל המידע

תרשים 2: ארגון המידע ונקודות הגישה אליו בארכיון-העל הכולל את רשומות המידע על ההפקה של כל הגופים השותפים במאגר

סיכום

של המאגר, בתחזוקתו, ובסוגיה העיקרית עימה יש להתמודד בהקשר אליו והיא תלותם המוחלטת של האובייקטים הדיגיטליים ברובד מילולי על מנת להשתמש בהם.

הדיון ברכיב התיאור עוסק בעולם המסומנים, כלומר, ברובד המילולי של המאגר, בסטנדרטים האיכותיים והטכניים ליצירתו, ובסוגיה עימה יש להתמודד בהקשר אליו, והיא הפיכתו המבוקרת מרובד מילולי סמוי לרובד מילולי גלוי על מנת להשתמש בו.

הדיון ברכיב הארגון עוסק באופני התיווך של המוענים, באמצעים לחשיפת שני הרבדים הסמויים של המאגר (הפרנטיים והמסומנים) למשתמש באופן גלוי, ובאמצעים שמעמיד המאגר לרשות המשתמש לצורך חיפוש.

המאגר מציע מודל מכוון-קהל לבניית ארכיון דיגיטלי לחומרי תיאטרון. אם הגישה הסמויטית בחקר התיאטרון הפנתה את הזרקור לעבר הקהל כחלק אימננטי מהטקסט התיאטרוני, הרי שהמודל המוצע במאגר מפנה את אותו הזרקור בהקשר לטקסט המידע, מתוך ההכרה שהקהל, בדיוק כמו בהצגת התיאטרון, הוא הנמען המובהק של הפונקציה המוצגת בפניו והוא זה שבו מתמצה המסר אותו מבקש המוצג להעביר.

המאגר הארכיוני הדיגיטלי לתיאטרון בישראל מבקש להציע תפיסה מחשבתית ומודל מעשי לטיפול בתכני ארכיוני התיאטרון בארץ בהתחשב בסביבת המידע האלקטרונית העכשווית. הוא מטפל בהעברת פריטי המידע הפיסיים לפורמט דיגיטלי, הוא מציע רציונל לתיאור החומרים והוא מציע מודל לארגון-מכוון-משתמש של החומרים הכלולים בו.

המעבר מעולם פריטי המידע הפיזיים לעולם פריטי המידע האלקטרוניים אינו מעבר אוטומטי מבחינת הטיפול במידע. הוא דורש בחינה מחדשת והתאמה של אמצעי התקשורת בין החומרים לבין המשתמש הפוטנציאלי על מנת להציע לו אמצעי אחזור ושימוש שאינם נופלים באיכותם מאלה שהתאימו לעולם הפיזי ושהוצעו לו על ידי עולם המידע בעבר.

המאמר מציג את דרכי הטיפול במידע הכלול במאגר באמצעות דיון בשלושה רכיבים מתחום עולם המידע: שימור, תיאור וארגון-מכוון-משתמש. רכיבים אלה תלויים אלה באלה ומושפעים זה מתכונותיו הבסיסיות של זה:

הדיון ברכיב השימור מתייחס לעולם הפרנטיים של המאגר - לאובייקטים הדיגיטליים עצמם. הדיון ברכיב זה עוסק באמצעים ליצירת עולם האובייקטים

ביבליוגרפיה

אבן-שושן, א' (2003). *מלון אבן שושן*, תל אביב.

סוסיר, פ' (2005). *קורס בבלשנות כללית*. תל-אביב: רסלינג.

שוהם, ח' (1989). *תיאטרון ודרמה מחפשים קהל* (ע 9). תל-אביב: אור עם.

Carlson M. (2003). "Semiotics". In D. Kennedy, (ed.), *The Oxford encyclopedia of theatre & performance*. Oxford: Oxford University Press.

Fischer-Lichte, E. (1992). *The Semiotics of theater*. Bloomington: Indiana University Press.

רשימת האתרים

ארכיון התיאטרון ע"ש יהודה גבאי, ספריית בית אריאלה
<http://www.tel-aviv.gov.il/Hebrew/Education/Ariela/Sections/gabaitheater.asp>

ארכיון נסים אלוני, מכון הקשרים – אוניברסיטת בן-גוריון
http://cmsprod.bgu.ac.il/Centers/heksherim/archives/nisim_aloni_archive

ארכיון צוותא, יד יערי – המרכז לתיאטרון וחקר של השומר הצעיר, <http://www.givathaviva.org.il/hebrew/yaari>

המרכז הישראלי לתיאטרון אמנותי הבמה, אוניברסיטת תל-אביב
<http://arts.tau.ac.il/departments/index.php/lang-he/theatre/idcpa>

המרכז למדיה דיגיטלית – ארכיון תיאטרון, אוניברסיטת חיפה – הספרייה, <http://digitool.haifa.ac.il>

Association for Library Collections & Technical Services.(2007). Definitions of digital preservation.
<http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/alcts/resources/preserv/defdigpres0408.cfm>

Calhoun, K. et al.(2009). On Line Catalogs: What users and libraries want – An OCLC report.
<http://www.oclc.org/reports/onlinecatalogs/fullreport.pdf>

Library of Congress: Preserving digital culture. <http://www.digitalpreservation.gov/library/presentation.html>

לקריאה נוספת

אקו, א' (2007). *פרשנות ופרשנות-יתר*. תל-אביב: רסלינג

בארת, ר' (2005). *מות המחבר*. תל-אביב: רסלינג

בודריאר, ד' (2007). *סימולקרות וסימולציה*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד

בנימין, ו' (1983). *יצירת האמנות בעידן השעתוק הטכני*. תל-אביב: ספרית פועלים

Calhoun, K., Cantrell, J., Gallagher, P., & Hawk, J. (2009). *Online catalogs: What users and libraries want: An OCLC report*.
<http://www.oclc.org/reports/onlinecatalogs/fullreport.pdf>

Elam, K. (2002). *The semiotics of theatre and drama*. London: Routledge.

Klein, J. (2009). Mapping aesthetic development and epistemological understanding. *Journal of Dramatic Theory and Criticism*, 24 (1), 83-97

Knowles, R. P.(2004). *Reading the material theatre*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pavis, P. (1998). *Dictionary of the Theatre: terms, concepts and analysis*. Toronto: University of Toronto Press.

Raban, D. R. (2007). User-centered evaluation of information: a research challenge. *Internet Research*, 17 (3), 306-322

Stevenson, J. (2006). *Dictionary of information & library management*. London: A. & C. Black.

מדיניות המערכת

"מידעת" הוא כתב עת מקצועי-אקדמי העוסק בהיבטים השונים של ספרנות, מידע וארכיונאות. מטרתו להציג את העשייה המחקרית-מקצועית ולדון בנושאים עכשוויים בתחום, כדי לתרום לפעילות האקדמית ולקידום הספריות, מרכזי המידע והארכיונים.

קהל היעד

כתב העת מיועד לאנשי אקדמיה, לסטודנטים ולאנשי שדה מתחום הספרנות והמידע ומתחומי דעת הנושקים לו. אופי הפרסומים:

- מחקרים מקוריים, כמותיים ואיכותניים בני 10 עד 15 עמודים בהיקף של 5,000-7,000 מלים (יעברו הערכה).
- מאמרים מתורגמים, מכתבי עת שפויים (עם אישור לגבי זכויות יוצרים).
- מאמרים הדנים בסוגיות מקצועיות, המתייחסים לתיאוריות רלוונטיות ומתבססים על ספרות מקצועית (יעברו הערכה).
- סקירה וביקורת של חומר מודפס ואלקטרוני בתחומים בהם עוסק כתב העת, לרבות ספרי יעץ ואתרים מקצועיים. הסקירה וביקורת יתייחסו לתוכן הספר, מטרתו ותרומתו וכן למחברו לקהל היעד.
- נתונים סטטיסטיים בנושאים רלוונטיים לקהל היעד של כתב העת.

הנושאים בהם ידון כתב העת

הנושאים בהם עוסק כתב העת באים מתחום הספרנות והמידע ומתחומי דעת קרובים ומתייחסים להיבטים שונים שלהם. להלן מבחר מהנושאים בהם עוסק כתב העת: הקשר שבין האדם למחשב; ניהול מידע וידע הארגונים; ביבליומטריקה; אחזור מידע; חקר האינטרנט; התנהגות משתמשים; ניהול ספריות, מרכזי מידע וארכיונים; ספרנות, מידענות וארכיונאות כמקצוע; ספריות, מרכזי מידע וארכיונים לסוגיהם; תולדות הספר, הספריות והארכיונים; חופש הביטוי, צנזורה ואתיקה; שירותי ספרייה לילדים; פיתוח אוספים מודפסים ואלקטרוניים ושימורם; שירותי ספרייה וארכיונים; תקשורת בין אישית; היבטים חינוכיים, פסיכולוגיים וסוציולוגיים בארגון מידע ובעבודת הספרייה והארכיון.

אתיקה

המערכת תקפיד על שמירת האתיקה המקצועית וכללי הכתיבה האקדמית דהיינו: שמירה על יושר אינטלקטואלי, הצגת עובדות מקורות בלבד, הימנעות מזיוף ממצאים ומשימוש לא הוגן במקורות מידע אחרים, אמירת דבר בשם אומרו ורישום ביבליוגרפי מדויק.

מערכת 'מידעת' לא תפרסם מאמרים שנשלחו או ראו אור בכל כתב עת אחר בארץ ובחו"ל, להוציא מאמרים שהתפרסמו בחו"ל וקבלו היתר מבעל הזכויות לפרסום בתרגום לעברית.

תהליך ההערכה

בתהליך החלטה על פרסום המאמר המערכת מסתייעת בחוות דעת של קוראים מעריכים. במקרה של חוסר הסכמה משמעותי בין הקוראים המעריכים יתכן שהמערכת תפנה לקורא מעריך נוסף לפני קבלת ההחלטה הסופית על פרסום המאמר. המערכת, תוך עיון בחוות הדעת ובמאמר, מחליטה האם:

לקבל את המאמר, לקבל את המאמר לאחר עריכת שינויים, לבדוק שנית את התאמת המאמר לכתב העת לאחר עריכת שינויים, לא לקבל את המאמר.

הערות המעריכים והמערכת מועברות בעילום שם למחברי המאמרים.

אחריות

האחריות על תוכן המאמרים ועל תוכן המודעות המתפרסמים ב"מידעת" היא על הכותבים והמפרסמים בלבד.

הנחיות לכותבים

למחברים

לכל מאמר יש לצרף תקציר בעברית בן 200 מלים ותקציר באנגלית בן 250 מלים. לכתב היד יש לצרף דף שער נפרד שעליו יופיעו בעברית ובאנגלית: שם המחבר ותוארו, שייכות מוסדית, כתובת דואר, כתובת דואר אלקטרוני, מספרי טלפון. יש לצרף תקצירים של המאמר באנגלית ובעברית (עד 250 מלים כל תקציר). המאמר חייב לכלול את רשימת המקורות שעליהם מסתמך המחבר בהתאם לכללי הכתיבה של ה-APA.

למבקרים ולסוקרים

מטרת המדור היא לתת לקוראים כלי עזר התעדכן באתרי אינטרנט רלוונטיים ובספרות המתפרסמת בארץ ובעולם. יתקבלו סקירות וביקורות המתייחסות לנושאים בהם עוסק כתב העת, ומתפרסמים בספרי עיון, בספרי יעץ, בביבליוגרפיות מוערות ואתרים מקצועיים. היקף כל ביקורת יהיה בין עמוד אחד לשניים.

פורמט

על הפרסום להיות כתוב כמסמך WORD RTF; גודל גופן: 11; רווח בין שורות: שורה וחצי; רווח בין פסקאות: רווח כפול ללא הזחה פנימה בתחילת פסקה; מיספור העמודים: למטה בצד שמאל; הערות שוליים: כחלק מגוף הטקסט. יש לכתוב את המאמרים על פי כללי המיטוט של ה-APA. אפשר למצוא את כללי הרישום הביבליוגרפי על פי ה-APA, 2001 מעובדים לעברית על ידי ד"ר נועה אהרונה באתר של מרכז הספר והספריות.

את המאמר/ביקורת יש לשלוח למערכת בדואר אלקטרוני: meidaat@gmail.com.

הכתובת לפניות:

מרכז הספר והספריות בישראל, ברוך הירש 22, ת"ד 3251 בני ברק 51131
טלפון: 03 - 6180151, פקס: 03 - 5798048
דואר אלקטרוני: icl@icl.org.il

The love of reading – is it contagious?

Dr. Milly Epstein-Jannai, millyepstein@gmail.com

The article argues that where children continue to read after school, it is because parents and other family members have modeled the love of reading. It is a family's culture ("habitus") that makes reading a habit, a custom, and a way of life. Many studies show that reading literature, not only for the purpose of study or obtaining information but also as an end in itself, is passed on from parents to their children as a cultural asset, so that reading can be regarded as a cultural inheritance like table manners or preferred ways of using leisure time.

The decision to read, as a leisure activity that fulfills personal and aesthetic needs as well as needs for community affiliation, becomes habitual only under social and cultural conditions that support it. Reading fosters not only language acquisition and literacy skills, as is often claimed, but also contributes to shaping the imaginative and emotional realms. Those realms should be visited in early childhood as well as afterward in the company of parents and family members, as well as teachers in the formal educational setting.

The paper suggests an educational program that incorporates parental involvement to support children's reading habits based on the observation that, while attempts to integrate reading in various community frameworks are valid, it will be most effective to restore the habit of reading to the context of the family and see that it is implemented in family activities.

Reading, writing and publishing in the age of the Web

Dr. Miriam Farber, Miriam.Farber@biu.ac.il

The radical changes that revolutionize the world of publishing with the digitalization and the web - the way we write and read, preserve and reproduce written text - are the themes of this article.

The author compares the magnitude of the present revolution with the changes the emergence of writing caused in the course of history and points out that the different technologies of writing shaped both the status of the written text, and the reader-writer relationships.

With the arrival of the print a new industry was born, developing a whole chain of professions who all has to change now, or disappear.

After analyzing the reasons of the quick success of electronically published periodicals and reference works, the economic and technological reasons that set back the third phase of the publishing revolution: the conquer of the e-book, are explained.

Is your information available enough? Difficulties and errors in the opening to the public of Hebrew knowledge bases

David Shay, shayde@012.net.il

The largest and most successful public knowledge base in the global Internet is Wikipedia. Writing Wikipedia entries involves creating links to other websites that contain information used as a reference or offered to the reader for further reading. Prominent group of such sites are textual databases: newspapers, magazines, judgments, catalogs and the like.

Treatment of creation and maintenance of these links in the Hebrew Wikipedia involves with several issues, which we will discuss below. The problems, with examples, will be presented from the perspective of Wikipedia, but they have a broader meaning in the context of the many Web sites, since we are talking about WWW - World Wide Web - a global network, in which hyperlinks between sites are its significant property, and the problems shown here impair its full implementation

Give and take on the Web: Why do people share information online?

Dr. Yifat Belous, yifat.belous@weizmann.ac.il

Over the last few decades, information and knowledge have become one of the most valuable economic resources as well as a new type of capital. The tendency to privatize and protect them from the reach of others can be well understood. Surprisingly, however, over the Internet the reality is quite different. Many Internet users are regularly sharing valuable information with usually unknown others without seemingly receiving any material benefit in return.

This study investigates the motivational factors that encourage Internet users to invest their time and efforts in order to share helpful information with others. Since the transfer of goods (including information ones) for the benefit of others is often referred to as a "Gift", we thought it could be both fascinating and useful, even though slightly unusual, to start investigating Internet information sharing through gifts-giving and pro-social behavior perspectives.

By collecting a wide range of suggested sharing and giving motivations and applying them on 897 bloggers, wikipedians, forum participants and website writers, this study suggests that while a wide variety of factors might influence the willingness to give useful information to others, intrinsic positive feelings and self-efficacy play the most salient role in the process

Between dystopia and utopia: knowledge as a commons

Dr. Daniel Mishori, d.mishori@gmail.com

Haaretz daily: "a new bill in the Knesset revokes the free borrowing of books in public libraries". This hypothetical newspaper headline regarding the privatization of libraries and the forbidding of the practice of borrowing books without paying royalties is a starting point of a discussion on the ownership of knowledge, culture and information. Two alternative narratives are examined, Utopia, in which knowledge is freely and easily distributed to all members of society, and Dystopia, in which knowledge, culture and information are restricted resources, whose free exchange and sharing are forbidden by law ("piracy"), including instances which were previously acceptable under the "fair use" doctrine, such as the borrowing of books in public libraries. The new technological advances in science (especially genetics and biotechnology), the digital domain and the Internet enable both alternatives to prevail. Whether the dominant form of exchanging knowledge and information will be sharing or selling depends on conceptualizing them as private assets or as a collectively owned non-exclusive resource, as a commons. The language of the commons, of collective and non-exclusive types of ownership, include also the idea that publicly owned resources are threatened with privatization and commoditization ("enclosure"), and the idea that such resources could be 'reclaimed' by the people. The commons have been analyzed in terms taken from the world of drama: the tragedy of the commons, which focuses on the tendency of agents to exploit shared resources; the tragedy of enclosure, which focus on the loss of collective resources to privatization of commodification; the tragedy of the anti-commons, in which a resource is underused due to private ownership claims; and the comedy the commons, in which the fact that a resource is shared enables both private and public goods to flourish. The emergence of new forms of creativity such as 'remix', 'mashup' or 'lip dub' exemplifies the positive prospects of the knowledge commons, alongside older social models of sharing knowledge and culture such as science or libraries. The paper regards public libraries as models for the positive model in which information and knowledge are treated as commons, in a society which fosters freedom of creativity and acknowledges a broad realm of 'fair use' practices which allows the borrowing and sharing of information, science and culture for the common good of all.

A digital database for Israeli theater archival materials

Sharon Shapira-Glaubach, shapira@univ.haifa.ac.i

The Digital Archival Database for Israeli Theater is a subject oriented database initiated and developed at the University of Haifa Library, offering both theoretical and practical infrastructure for documenting and digitally preserving materials from Israeli theater archives in order to make them accessible.

The article presents the semiotic approach in theater studies which serves as a guiding theoretical foundation to the conceptual design of the database; it generally reviews the world of Israeli theater archives, and it discusses various aspects regarding the three main components of the database: digital preservation, documentation & metadata, and user-oriented design.

From wisdom of the crowds to collaborative wisdom

Shiri Mor-Hagani, shihag@gmail.com
Dr. Dani Ben-Zvi, , dbenzvi@univ.haifa.ac.il

In this article we wish to elaborate on the concept of “wisdom of the crowds” (Surowiecki, 2004) through the lenses of educational context. In this context, we suggest the term: “collaborative wisdom”, as not only the outcome, but also as the expression of the powerful process where collaborative knowledge emerges and develops among learners. As we shall assert, this process has a value and a meaning of its own.

The focus is on a specific case study of an academic M.A. course, where we documented how participating students, strangers to each other at the beginning of their first semester, became an intimate learning community. As we shall demonstrate, this intimacy was created due to unique interpersonal dialogs, in which learners discovered their partners and learned from each other. “Collaborative wisdom”, in this sense, is the wisdom of collaborative sharing, discovery and the dialogic deepening and expanding of ideas in various rich and creative ways in a learning community

Code of best practices for use of works in teaching and research

Forum of Accessible Education, dalitkd@gmail.com

“Fair use” is a legal principle that balances the protection of copyrights with that of users’ rights. The use of protected works in the academic setting, which consists primarily of teaching and research, is of the utmost importance; without it we could not rear an educated next generation in Israel.

There is no easy means of determining the fair use of a work. Section 19 of the Copyright Law, 2007 merely provides a framework for examining the circumstances under which use will be considered fair. This uncertainty prevents vital use of works and detracts from the realization of the law’s goals.

The best practices outlined in this document reflect the common position among higher education institutions regarding the fairness of use of works for teaching and research purposes. These practices are designed to assist academic institutions in Israel in reaching a decision in a given situation as to whether a particular use is fair and thus allowed according to law.

These best practices are intended to serve as an aid in reducing the uncertainty surrounding the types of permissible uses of works in the context of academic use by clarifying what exactly is permissible and by providing rules of thumb for borderline cases necessitating the exercise of discretion. However, this set of best practices is not intended to rule out additional situations in which use would also be fair and thus permissible. These best practices do not purport to place a maximum “ceiling” or a minimum “floor” on the free use of works.

was a collaboration with the German Bundesarchiv, the German national library, which donated thousands of public domain archival photos to Wikimedia Commons. In turn, volunteers categorized these files and added metadata using the library's authority file; Wikimedia gained some great images and the library gained better metadata and much wider reader exposure to their archives than they otherwise would have gotten.

Another project happened last year, when the French National Library donated scans of several hundred public domain books to be transferred to Wikisource, the Wikimedia project for source texts, where they were proofread by volunteers – the kind of work that cannot easily be done by machine but is too time-consuming for most libraries to consider paying someone to do. Again, the library gained better texts of these public domain works, and the open collections of Wikisource were augmented. Publishers, too, can help in these efforts of making material available and open.

Beyond partnerships, librarians' roles in education and helping their constituents understand Wikipedia should not be underestimated. Though it is generally thought of as a project with amateur contributors, many Wikipedians are in some way experts in their fields. An article was recently published in a medical journal by a team of medical experts – doctors, researchers, clinicians – who work on WikiProject Medicine on the English Wikipedia. In the article, they urge their colleagues to contribute to the site and give tips on doing so, because the public increasingly gets medical information from the web and Wikipedia, and it needs to be accurate. Librarians can play a similar role, both for each other and for the researchers, professors and experts that we help. And we can educate our students on what Wikipedia is, how to evaluate it, and how best to use it. Education about the web is increasingly a priority, something that the state of Maharashtra in India, whose capital is Bombay, recognized when they included a chapter about Wikipedia in their standard 7th form textbook just this year.

The Wikimedia Foundation is also concerned with outreach and quality. One initiative that was begun last year was the campus ambassadors program, where experienced Wikipedians team up with campus volunteers to work on teaching other students to edit Wikipedia. And we are also focusing on quality as a strategic goal: looking into how reader ratings, expert review, and other tools and initiatives might help improve the quality of the site. If you would like to get more involved or give opinions on these topics, there is a survey for librarians at <http://bit.ly/wplibrarians> which I encourage you to fill out.

Wikipedia has redefined what it means to collaborate online and to be an encyclopedia. It poses questions about the nature of knowledge and how we produce it. It is a vibrant, exciting project, and it needs your help. Thank you.

original research means that Wikipedia is not a venue for original publication of research or theory. Even if you have discovered something that is absolutely true it must be documented and published elsewhere before making its way into Wikipedia. Lastly, and importantly, there is the central idea that Wikipedia is an encyclopedia: not a telephone directory, not a social site, not a myriad of other things. It is a radical encyclopedia, an encyclopedia that has changed how we think of the format, but an encyclopedia nonetheless. And all these principles and policies, agreed on by consensus and re-written and expanded over the years, are what enables disparate and diverse contributors to come together to write articles around almost any subject. They provide the code of conduct for contributing to the site, and are applied from the bottom up.

This is how Wikipedia works, but let us step back for a moment and consider the global picture. All of the various Wikimedia projects are stewarded by the non-profit Wikimedia Foundation, based in San Francisco. I am a member of the Board of Trustees of this Foundation, which provides the technical infrastructure to run the projects. In addition to Wikipedia and Wikimedia Commons, there are seven other projects: Wiktionary, Wikiversity, Wikisource, Wikinews, Wikibooks, Wikiquote and Wikispecies. We also have thirty chapters spread around the world; these are independent organizations in their own countries. Wikimedia Israel is one of those chapters, and they will be hosting our volunteer-run international conference, Wikimania, this summer in Haifa. Chapters are tasked with managing local programs and expanding awareness of Wikimedia projects and free culture in their geographies.

The vision of the Wikimedia Foundation is "Imagine a world in which every single human being can freely share in the sum of all knowledge." This is a rather ambitious goal! And the challenges that we face are many. As we look towards the future, we at the Foundation are focused on increasing participation on our projects. Today, most of our editors are young men from the global north, mainly Europe and North America. We want to increase participation among people from all parts of the world, increase women's participation, and make editing easier for everyone. These goals were recently defined in a global, collaborative strategy project that resulted in a five-year strategic plan for the Foundation and for the Wikimedia movement – it focuses on increasing participation and project reach, especially in places where not many people now use or edit Wikipedia, and on improving article quality and our own infrastructure.

And so this brings me to how libraries and librarians can help. Some of you may wonder, or question, if we should spend any time as professionals working on Wikipedia, if this should be a priority for the information community. I argue it should be. Perhaps like many of you, professionally I am a reference librarian at an academic science and engineering library. I spend a portion of each day at a reference desk, where I answer student questions, and at that desk I face on one side our carefully curated and very expensive reference book collection, and on the other side I face our computer lab, where I watch our students doing their homework with the aid of Wikipedia. Why do they use it? It's easy, it's fast, it's familiar and available, and much of the time it's even quite good.

To me, the implications are clear. Our patrons, our clients and students and publics, are using Wikipedia. So as librarians, we have two options: we can ignore it, or we can learn how to use Wikipedia better, understand how to evaluate it, and help others learn more about it. But the other lesson that I take from my reference desk experience is that we also have the tools as librarians to help improve the site: we have access to traditional sources, and the skills to use them, in a way that few others do. For us, I see a "citation needed" tag as a challenge.

This help can come in many forms. You might, individually, become an editor. Lately, when I answer interesting reference questions, I try to add references to the sources I find back into Wikipedia; this is easy and quick and a good way to start to use Wikipedia as the shared reference work for all of us that it is.

But there are also ways that libraries can contribute institutionally. I mentioned at the beginning of this talk a cultural partnership with the Dutch ministry that keeps track of monuments. There have been several other partnerships between the Wikimedia community and cultural organizations: primarily museums and libraries. One of the biggest

own community of volunteers; except on a small scale, they are not translated from one another. The internationalism and linguistic diversity of the project is truly one of its greatest strengths.

The English Wikipedia is the largest of these projects, with 3.5 million articles, followed by the German language site with over a million articles. Each project is at a separate stage of development; the Hebrew Wikipedia, which will be discussed on the panel later, was founded in 2003 and now has well over 100,000 articles.

All of these versions of Wikipedia share a few things in common: each project is based on wiki software, which allows the text to be easily editable while preserving all of the past versions of the article. Every Wikipedia has certain core principles, such as neutrality, verifiability, and being freely licensed. And lastly and most importantly, each Wikipedia -- every article, every photo -- is written or made by volunteer editors, people who donate their time and knowledge to collaborate on the project. The reasons people contribute are personal and varied, but often come back to the idea of sharing -- sharing one's knowledge with the world.

Anyone can be an editor of the site. "Editing", in the Wikimedia context, means literally the act of pressing an edit button, changing some text that is formatted in a special kind of computer markup language, and then hitting the "save" button. You can do this without even creating an account, or by working under a pseudonym. And thousands of people interact with the Wikimedia projects in this way every day. This type of real-time, collaborative editing makes a great variety of things possible, such as documenting current events as they happen in a way that no reference work has ever been able to before. And the huge readership of Wikipedia means that every article will be viewed hundreds or thousands of times; any fix you make or reference you add will be immediately useful.

But does it work? Can you find reliable, quality information there? Wikipedia has fantastic coverage of many things. With hundreds of thousands of articles on all kinds of topics, it is a wonderful source for ready reference, or as a starting place to get an overview and to find links to further sources. But Wikipedia is also, of course, a work in progress, and one of the innovations of the site is how transparent it is about this. Wikipedia has mistakes and omissions; it has poor writing and missing citations. As you browse the site, you will notice this, and you will also notice tags that mark these issues, like "citation needed" or "this article needs copyediting". Like the article content itself, these tags are added by volunteer editors and can also be removed by any editor when the issue is fixed.

These tags are part of the complex system of article monitoring and management that has developed on Wikipedia to deal with the huge scale of the site. Other such systems help editors manage the flood of changes that occur every day -- such as reviewing the thousands of new articles that are submitted, or monitoring the changes made to specific articles. Editors make sure that changes aren't vandalism and that they adhere to the site's standards; changes to articles may be reverted back to a previous version, and new articles that don't fit with Wikipedia's policies may be deleted. These systems and policies allow information to be added piecemeal, one sentence or citation at a time -- and they allow the reader to both assess the state of any given article and easily participate in creating it with no preconditions. Wiki technology, in this case, remakes a traditional reference format into one that is a series of linked and living documents.

And what are these policies? They are a set of guidelines for Wikipedia content that have been developed over the years by the contributors to the projects, and they range from overarching principles to a style manual that addresses nomenclature and punctuation. By and large, these policies have been developed pragmatically in response to problems -- there has never been a central committee that sat down and decided what the encyclopedia should look like. For Wikipedia, the three most core principles that developed are neutrality, verifiability, and no original research. Neutrality, or NPOV, means that an article must not be biased towards only side or view of an issue. Verifiability means that everything written in the site needs to be backed up by references; it means that for all its novelty Wikipedia, like any tertiary source, depends on a healthy ecosystem of available and published scholarly research. And no

This picture was taken by a contributor called Rudolphus, who has been a contributor to the Dutch language Wikipedia since 2006. This picture was also the winning entry in a contest to photograph monuments in the Netherlands that was organized by the Wikimedia chapter there. The chapter worked with the Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, their national cultural heritage ministry, to obtain a list of all of the monuments in the Netherlands; volunteers then went out in an organized photo scavenger hunt to take as many pictures as they could of these monuments and upload them to Wikimedia Commons. In the process, they corrected many mistakes in the list of monuments itself. The result was both better metadata on monuments and many beautiful photos of them that are now used in Wikipedia. Again, because it is freely licensed, this image is available for anyone to use.

These two images, both contributed by volunteers, are only two out of now over 8 million files held in Wikimedia Commons, and their stories illustrate several themes that I am going to talk about today: how and why volunteers collaborate and contribute to Wikimedia projects, how a small non-profit project got to be one of the world's largest websites, how it works, and what the future might hold for partnerships with libraries, publishers and cultural institutions.

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amsterdam_-_Vijzelstraat_27-35_\(halsgevel\).JPG](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amsterdam_-_Vijzelstraat_27-35_(halsgevel).JPG)

Photographer: Rudolphus

On January 15 of this year, the Wikimedia Foundation celebrated the 10th anniversary of the founding of the English-language Wikipedia. We didn't start out, back in 2001, anticipating what would happen: that in 10 years, the world's largest encyclopedia would be written by hundreds of thousands of people around the world who, for the most part, have never met and don't know each other's names, and who have coordinated this effort with no top-down editorial control. This project, now the world's fifth-largest website in terms of monthly visitors, has been built on reader donations, and its infrastructure is managed by a relatively small non-profit organization. In ten years, with no advertisement, an extraordinary global organization has been developed and what it means to "collaborate" online has been redefined. And it has happened, simply, because people love to share their passion for everything from Eurovision to theoretical physics to Yunnan province with the world.

Wikipedia is a free encyclopedia project that exists in over 270 languages, and is the fifth most visited website in the world. There are Wikipedias in Hebrew and Arabic and English and Russian; there are also Wikipedias in French, Spanish, Thai, Hindi, Swahili, Japanese and Inuktitut, an Inuit language. All of these sites are independently developed by their

Ten years of WIKIPEDIA

Phoebe Ayers

I am here to talk about the world's largest encyclopedia. But before I do that, I would like to take us on a little journey halfway around the world.

This picture is not a painting. It is an extraordinary photograph of rice paddies in Yunnan province, China, and it was taken by a person named Jialiang Gao, who is an avid traveler and photographer who has donated many of their pictures to the Wikimedia Commons photo repository, which is where this image comes from. If you go to the Hebrew Wikipedia entry on Yunnan province you will find this image linked there. You will also find it used on 27 other language versions of Wikipedia, including Wikipedia articles about China in Spanish, English, Vietnamese, Icelandic, Hungarian, and Arabic. The image has been touched up by several other skilled contributors, and it is available under a free license, so anyone in the world can freely use it with acknowledgement.

And that, in a nutshell, is the story of how Wikimedia is made. A person takes a stunning educational image, chooses to freely license it and upload it to an open repository, and that act of sharing means that many other people can collaborate to improve it and make it available to readers all over the world.

We will return from our journey by way of Europe. This image is of a 17th century building in Amsterdam that is now an electronics shop. The building is a national monument in the Netherlands, a status that is commonly granted to historic structures there.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Terrace_field_yunnan_china_denoised.jpg

Photographer: Jialiang Gao

phoebe.ayers@gmail.com

Phoebe Ayers is a member of the Wikimedia Foundation Board of Trustees - The governing body for the Wikimedia Foundation, which hosts Wikipedia other projects.

MEIDAAT

Journal of Information Science and Librarianship

Special issue: Selected articles from the 29th conference of the Israeli information community, 2011

Volume No. 7 | September 2011

Editor

Orly Nathan
meidaat@gmail.com

Editorial Chairperson

Dr. Eti Herman
eherman@univ.haifa.ac.il

Editorial

Prof. Judit Bar-Ilan
Dr. Irith Getz
Prof. Moshe Yitzhaki
Ami Salant
Dr. Zehava Shemer

Published by The Israeli Center for Libraries

22 Baruch Hirsch St.
POB 801 Bnei Brak 51108
Tel 972-3-6180151
icl@icl.org.il
www.icl.org.il

ISSN: 1565-544x

Orly Nathan	Editorial	2
Miriam Farber	Conference chairperson preview	4
Phoebe Ayers	Ten years of WIKIPEDIA - Hebrew version	5
David Shay	Is your information available enough? Difficulties and errors in the opening to the public of Hebrew knowledge bases	10
Shiri Mor-Hagani Dani Ben-Zvi	From wisdom of the crowds to collaborative wisdom	14
Daniel Mishori	Between dystopia and utopia: knowledge as a commons	19
Forum of Accessible Education	Code of best practices for use of works in teaching and research	38
Yifat Belous	Give and take on the Web: Why do people share information online?	44
Milly Epstein Jannai	The love of reading – is it contagious?	57
Miriam Farber	Reading, writing and publishing in the age of the Web	65
Sharon Shapira-Glaubach	A digital database for Israeli theater archival materials	72
	Abstracts in English	73
Phoebe Ayers	Ten years of WIKIPEDIA - English version	95

Until 2003 the periodical was published under the title: "YAD LAKORE: Israel Journal of Library Information and Archive Sciences".